

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS KATEDRA

AURELIJA PETRUTYTĖ
TEISĖS IR VALDYMO PROGRAMA

NEPAKALTINAMUMO NUSTATYMO IR JO TEISINIŲ PADARINIŲ
TEORINĖS IR PRAKTINĖS PROBLEMOS
MAGISTRO BAIGIAMASIS DARBAS

Darbo vadovas -
Lekt. Kęstutis Jucys

Konsultantas-
Doc. dr. Andrius Nevera

Vilnius 2006

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. PAKALTINAMUMO IR NEPAKALTINAMUMO SAŲVOKŲ ANALIZĖ.....	6
1.1. Pakaltinamumas.....	6
1.2. Nepakaltinamumas.....	7
1.2.1. Medicininis nepakaltinamumo kriterijus.....	10
1.2.2. Juridinis nepakaltinamumo kriterijus.....	17
1.3. Nepakaltinamumo ir su juo susijusių giminingų sąvokų analizė teorijoje ir praktikoje.....	19
1.3.1. apsvaigimas nuo alkoholio ar kitų psichiką veikiančių medžiagų.....	19
1.3.2. ribotas pakaltinamumas.....	26
1.3.3. neveiksnumas.....	32
2. NEPAKALTINAMUMO NUSTATYMO YPATUMAI	34
3. TEISMO VAIDMUO NUSTATINĖJANT NEPAKALTINAMUMĄ.....	40
4. NEPAKALTINAMUMO TEISINIAI PADARINIAI IR JŲ TEORINĖS BEI PRAKTINĖS PROBLEMOS.....	47
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	60
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	63
SANTRAUKA.....	66
SUMMARY.....	67

IVADAS

Bendra temos charakteristika. Magistro baigiamajame darbe nagrinėjamos nepakaltinamumo nustatymo ir jo teisinių padarinių teorinės ir praktinės problemos. Baudžiamojoje teisėje asmens pripažinimas nepakaltinamumu turi įtakos jo teisiniam statusui, baudžiamajai atsakomybei.

Darbe analizuojama nepakaltinamumo instituto samprata, kuri atskleidžiama lyginant su giminingom sąvokom, tokiom kaip- ribotas pakaltinamumas, neveiknumas, apsvaigimas nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitokių psichiką veikiančių medžiagų. Aptariami psichikos sutrikimai, kurie priklauso nepakaltinamumo mediciniam kriterijui ir neįmanoma neanalizuoti juridinio kriterijaus.

Darbe aptariami psichiniai trūkumai, kurių turi nusikaltę asmenys, yra įvairių teisės mokslų (baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso, kriminologijos, bausmių vykdymo teisės, teismo psichiatrijos, kriminalistikos ir t. t.) tyrimo dalykas. Išvardytų mokslų psichinių trūkumų tyrimo tikslai ir reikšmė nevienodi. Kiekvienas mokslas pateikia nurodytų trūkumų apibūdinimą, suteikdamas vienokią ar kitokią reikšmę.

Baudžiamojoje teisėje psichikos sutrikimų nustatymas aktualus, kai asmuo padaro pavojingą įstatymo uždraustą veiką. Tuomet teismai vertindami medicininį ir juridinį nepakaltinamumo kriterijus, nustato ar asmuo, darydamas baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, dėl psichikos sutrikimo galėjo suvokti jos pavojingumą arba valdyti savo veiksmus.

Todėl mokslinis nepakaltinamumo nustatymo pagrindimas reikšmingas teoriniu ir praktiniu požiūriu. Klaidingas šios sampratos suvokimas gali suponuoti sąlygas įtariamųjų (kaltinamųjų, teisiamųjų), turinčių psichikos sutrikimų, teisinės padėties nustatymo ir valstybės prievartos priemonių taikymo teisingumui.

Mokslinio darbo aktualumas ir problematika. Visuomenės informavimo priemonėse galima rasti informaciją apie asmenų, turinčių psichikos sutrikimų, padarytus nusikaltimus. Įstatymas numato, kad asmuo pripažįstamas nepakaltinamu, jeigu darydamas baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką dėl psichikos sutrikimo negalėjo suvokti jos pavojingumo arba valdyti savo veiksmų. Be to toks asmuo atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės ir teismas gali taikyti priverčiamąsias medicinos priemones. Po gydymo atitinkamoje psichiatrijos įstaigoje, priklausomai nuo asmens psichinės būklės pasikeitimo po padaryto nusikaltimo, teismo sprendimu, jis vėl gali grįžti į visuomenę ir bandyti gyventi pilnavertį gyvenimą. Tačiau praktikoje esama atvejų, kada įtariamieji simuliuoja psichikos ligą siekdami išvengti baudžiamosios atsakomybės. Todėl teismo prerogatyva yra įvertinti visus baudžiamosios bylos duomenis ir juos pripažinus įrodymais, spręsti asmens nepakaltinamumo klausimą. Tuo aspektu

aktualu atskleisti, kaip praktikoje suprantami psichikos sutrikimai (medicininis kriterijus), juridinis (teisinis kriterijus), nes tai sudaro nepakaltinamumo turinį. Svarbu apibrėžti teismų bendradarbiavimą su institucijom, kurių indėlis reikšmingas sprendžiant nepakaltinamumo klausimą bei identifikuoti iš to kylančias problemas. Tokia situacija lemia poreikį išstudijuoti Lietuvos ir kitų valstybių teisės aktuose įtvirtintas normas, reglamentuojančias nepakaltinamumo nustatymo ir jo teisinių padarinių taikymo pagrindus, sąlygas, kriterijus.

Darbo tikslas - visapusiškai išnagrinėti ir išanalizuoti nepakaltinamumo sampratą, jo nustatymo ir teisinių padarinių problematiką.

Tyrimo objektas – visuomeniniai santykiai, susiklostantys bylą nagrinėjant teisme bei atliekant ikiteisminį tyrimą dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariamai (kaltinami) asmenys su psichikos sutrikimais.

Tyrimo dalykas – Lietuvos baudžiamosios teisės normos, įtvirtinančios ikiteisminio tyrimo bei teismo nagrinėjimo dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariamai (kaltinami) asmenys su psichikos sutrikimais ypatumai, jų taikymo praktika bei mokslinė literatūra.

Darbo uždaviniai. Siekiant nurodyto tikslo darbe buvo iškelti šie uždaviniai:

1. atskleisti nepakaltinamumo sampratos turinį ir atriboti nuo giminingų sąvokų ;
2. išnagrinėti nepakaltinamumo nustatymo kriterijus ir ypatumus;
3. atskleisti teismų santykį su kitom institucijom nustatinėjant nepakaltinamumą;
4. išanalizuoti teisinius padarinius ir jų reikšmę asmenį pripažinus nepakaltinamu.

Hipotezė - asmuo, kuris visuomenei pavojingos veikos metu negali suvokti faktinio savo poelgių pavojingumo dėl psichikos sutrikimo, teismo pripažįstamas nepakaltinamu ir netraukiamas baudžiamojon atsakomybėn.

Tyrimo šaltiniai. Rašant magistro baigiamąjį darbą buvo naudotasi nacionaliniais norminiais teisės aktais, interneto svetainėmis, teismų praktika, baudžiamosiomis bylomis. Buvo pasinaudota lietuvių ir užsienio autorių moksliniais darbais.

Tyrimo metodika. Pasirinktos temos tyrimas atliktas taikant bendruosius mokslinio pažinimo metodus: lyginamąjį – teisinį, lyginamąjį – lingvistinį, loginį – analitinį, baudžiamųjų bylų analizę, interviu metodą.

Darbo mokslinis naujumas - diplominiame darbe kompleksiskai iš teisės teorijos, teisės psichologijos, teisės psichiatrijos, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso teisės pozicijų nagrinėjama nepakaltinamumo nustatymo ir jo teisinių padarinių reikšmė ir problematika. Taip pat diplominiame darbe moksliskai apibendrinama ir įvertinama ikiteisminio tyrimo institucijų, ir teismų praktika nustatinėjant nepakaltinamumą ir aiškinantis jo teisinius padarinius.

Darbo praktinė reikšmė. Šio magistrinio darbo galutinis rezultatas turėtų suteikti teorinių ir praktinių rekomendacijų, pasiūlymų ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorams,

teisėjams priimant teisingus sprendimus baudžiamosiose bylose, esant nepakaltinamumo nustatymo informacijos stokai ir kitų konfliktinių situacijų sąlygomis.

Darbo struktūra. Magistro baigiamąjį darbą sudaro įvadas, keturi skyriai, trys poskyriai, išvados, literatūros sąrašas ir santrauka.

1. PAKALTINAMUMO IR NEPAKALTINAMUMO SĄVOKŲ ANALIZĖ

1.1. Pakaltinamumas

Remiantis baudžiamaisiais įstatymais, gali būti vertinami tik normalios psichikos žmonių poelgiai. Tokie poelgiai nėra kažkokie ypatingi, nevaldomi. Žmogaus poelgiai visada yra valdomi, kontroliuojami jo psichikos. Prieš apsisprendamas, kaip pasielgti vienoje ar kitoje situacijoje, žmogus pirmiausia apgalvoja savo veiksmus, „perleidžia“ juos per psichiką, nors vėliau tapęs įtariamuoju, kaltinamuoju ir bandytų pasiteisinti, pareikšdamas, jog nepagalvojo. Tačiau kaip minėjome, baudžiamosios teisės subjektas gali būti tik sąmoningas žmogus ir sąmoninga jo veikla. Baudžiamojon atsakomybėn už padarytą nusikalstamą veiką gali būti traukiamas ne bet koks asmuo, o tik tas, kuris suvokia savo veiksmus ir gali juos valdyti.

Vienas iš pagrindinių nusikalstamos veikos sudėties požymių ir yra pakaltinamumas, o tai reiškia, kad šis požymis yra būtinas, norint įrodyti, jog asmuo padaręs nusikalstamą veiką turi už ją atsakyti ir turi būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn. Įstatymas tik iš pakaltinamų asmenų gali reikalauti daryti tam tikrus veiksmus arba susilaikyti nuo jų ir už šio reikalavimo nevykdymą skirti jiems kriminalinę bausmę.

„Pagal galiojančią baudžiamąją teisę, atsakyti už nusikaltimų padarymą gali tik pakaltinami asmenys, pakaltinamumas tampa kaltės prielaida. Nepakaltinamas asmuo nėra nusikaltimo subjektu ir negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, jų padarytas neteisėtas veikimas, negali būti vadinamas nusikaltimu, o tik psichiškai nesveiko asmens visuomenei pavojingas veikimas, kur tokiam asmeniui gali būti taikomos tik priverčiamosios medicinos priemonės. Tokiu atveju teisingas pakaltinamumo- nepakaltinamumo nustatymas turi didelį vaidmenį vykdant teisingumą“¹.

Pakaltinamumas yra viena iš neatskiriamų žmogaus savybių, be kurios žmogus negali būti pripažįstamas kaltu, t.y. padariusiu nusikaltimą. „Pakaltinamumas yra teisinė sąvoka, apibūdinanti baudžiamajame įstatyme numatytą veiką padariusio asmens psichinę būseną ir turinti esminės reikšmės jo atsakomybei“². Pakaltinamumas yra kaltės sąlyga. Tik pakaltinamo žmogaus atžvilgiu galima kalbėti apie kaltę, kaip apie sąmoningą asmens psichinį santykį su padaryta ir jam inkriminuota veika.

Reikia pažymėti, kad nei dabartinis, nei iki šiol galiojęs Lietuvos baudžiamieji kodeksai nepateikia pakaltinamumo apibrėžimo, o pagrindinį dėmesį skiria nepakaltinamumui. Tačiau pakaltinamumo sąvokos apibrėžimą galima suformuluoti iš nepakaltinamumo sąvokos, pateiktos

¹ Жариков Н.М., Морозов Г.В., Хритинин Д.Ф. Судебная психиатрия. Москва, 2003. С. 40-41.

² Piesliakas V. Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. Vilnius, 1996. P. 119.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 17 straipsnyje. „Pakaltinamumas yra gebėjimas veikiant suprasti savo veiksmų esmę, teisinę reikšmę ir juos valdyti“³.

Visais atvejais, kai reikia išsiaiškinti kokio nors nusikaltimo požymius, mes studijuojame baudžiamojo įstatymo specialiosios dalies straipsnį. Deja dažnai straipsnio dispozicijoje aprašomi ne visi nusikalstamos veikos sudėties požymiai. Taip yra ir su pakaltinamumu, kuris baudžiamojo įstatymo specialiosios dalies straipsnių dispozicijoje nenurodomas. Taip yra todėl, kad jo požymiai yra bendri visoms nusikalstamų veikų sudėtimis.

1.2. Nepakaltinamumas

Daugelyje analizuotų mokslinės literatūros šaltinių *nepakaltinamumas* apibrėžiamas kaip- tokia asmens būseną, kuri baudžiamojo įstatymo uždraustos veikos padarymo metu neleido suprasti asmeniui savo veiksmų pavojingumo arba jų valdyti dėl psichikos sutrikimo.

„Nepakaltinami asmenys, padarę nusikalstamas veikas, negali būti traukiami baudžiamajon atsakomybėn ir baudžiami, nes nesuvokdami savo veiksmų arba negalėdami jų valdyti, jie veikė be kaltės. Nepakaltinamų asmenų padarytoje pavojingoje visuomenei veikoje nebūna kaltės nei tyčios, nei neatsargumo formos“⁴. Tyčia reikalauja, kad kaltininkas suvoktų savo veikos pavojingą visuomenei pobūdį ir numatytų jos žalingas pasekmes. Tokio suvokimo ir numatymo kaip tik ir trūksta nepakaltinamam asmeniui, padariusiam baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką. Vadinasi, nepakaltinamo asmens daromoje veikoje negalima tyčinė veika. Dėl tos pačios priežasties nepakaltinamų asmenų veikoje negalima ir neatsargi veika, nes negalima reikalauti iš nepakaltinamų asmenų, kad jie galėtų numatyti savo veikos pavojingas visuomenei pasekmes. Taip pat ne vienoje mokslinėje literatūroje akcentuota, kad nepakaltinamiems asmenims negali būti taikoma kriminalinė bausmė, nes ji kaip nubaudo ir pataisymo priemonė gali būti taikoma tik asmenims, kurie yra kalti padarę tam tikrą pavojingą ir baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką. Be to, jie negali suvokti ir pritaikytos jiems bausmės esmės.

Nepakaltinamumo būseną siejama su asmens, padariusio pavojingus visuomenei veiksmus, psichinės veiklos sutrikimais. Tačiau ne kiekvienas tokios veiklos sutrikimas yra nepakaltinamumo pagrindas. Tik tuo atveju, kai asmuo dėl rimtų psichinės veiklos sutrikimų negali suvokti savo veiksmų ir jų valdyti, jis pripažįstamas nepakaltinamu. Kitais atvejais, kai psichinė liga nepakerta tokio asmens sugebėjimo, padaręs pavojingus visuomenei veiksmus, jis pripažįstamas pakaltinamu⁵.

O štai kaip nepakaltinamumo sąvoka buvo suprantama Lietuvoje 1919-1940 metais. „Nepakaltinamu buvo pripažįstamas asmuo, negalėjęs numatyti daromo nusikaltimo padarinių

³ Ten pat, P. 119.

⁴ Klimka A. Nusikaltimo sudėtis (objektas, objektyvinė pusė ir subjektas). Vilnius, 1971. P. 36.

⁵ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius, 2001. P.186.

arba valdyti savo elgesio dėl sveikatos sutrikimo, netekęs sąmonės arba būdamas nesubrendęs“⁶. Akivaizdu, kad dabartinės ir to meto sąvokos pagrindinis skirtumas yra tas, kad šiuo metu galiojančiame baudžiamajame įstatyme amžius ir nepakaltinamumas yra nesusiję. Tuo tarpu pokario Lietuvoje vaikai iki 10 metų amžiaus buvo nepakaltinami. Asmenys nuo 10 iki 17 metų, negalėję numatyti savo veikos padarinių ir reikšmės arba valdyti savo elgesio, taip pat laikyti nepakaltinamais.

„Dabartinė nepakaltinamumo formulės struktūra yra ilgalaikės beveik 200 metų evoliucijos rezultatas. Lietuvos valstybės baudžiamoji teisė „paveldėjo“ nepakaltinamumo formulę iš carinės Rusijos baudžiamojo kodekso projekto“⁷. „Sovietiniuose įstatymuose, priimtuose pirmaisiais metais po revoliucijos, iš viso nebuvo nepakaltinamumo formulės. Pati sąvoka „nepakaltinamumas“ buvo uždrausta kaip caro laikų atgyvena“⁸.

1991 metais atkūrus Lietuvos valstybingumą dėl sparčių pokyčių įvairiose gyvenimo srityse (politinėse, ekonominėse, socialinėse ir kituose visuomeniniuose santykiuose) atsirado būtinybė kurti visiškai naują teisinę bazę. „Sudarant naują baudžiamąjį kodeksą buvo pasiremta demokratiškesnių valstybių baudžiamųjų įstatymų raidos tendencijomis, tarptautinėmis konvencijomis“⁹.

Taigi kalbant apie nepakaltinamumą – tai ne tik Lietuvos baudžiamojo įstatymo sąvoka. Ši sąvoka apibrėžiama ir užsienio valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose. Palyginimui apžvelkime, kelis pavyzdžius iš užsienio valstybių baudžiamųjų įstatymų.

Nepakaltinamumo instituto atsiradimo pradžia, Common law sistemoje (anglosaksų teisės sistema), yra garsioji M’Naghten byla: Karalienės teismo teisėjų nuomone, “kad būtų skirta apsaugos priemonė, pagrįsta psichikos pažeidimu, reikia aiškiai įrodyti, jog veikos padarymo metu kaltinamasis dėl psichikos ligos buvo praradęs sąmonę ir nesuprato nei daromos veikos pobūdžio, nei ypatybių arba nežinojo, kad tai, ką jis daro, yra blogai”¹⁰. Šioje byloje taip pat buvo suformuluota ir pakaltinamumo prezumpcija – kiekvienas asmuo yra pakaltinamas tol, kol neįrodyta priešingai. Ši nekaltumo prezumpcija šiandien taikoma ir Lietuvoje.

„Pagal romanų-germanų teisę požiūris yra gana panašus. Austrijos baudžiamajame kodekse kalbama apie kaltininko nesugebėjimą suprasti savo veiksmų priešingumo teisei arba veikti įrodant gebėjimą tai skirti dėl psichikos ligos, silpnaprotystės, sąmonės pažeidimo arba dėl kito sunkaus psichikos sutrikimo, lygiaverčio šioms būklėms. Pagal Vokietijos baudžiamąjį kodeksą “už savo veiką neatsako tas, kuris veikos padarymo metu dėl psichopatologinio

⁶ Vansevičius S. Lietuvos baudžiamoji teisė ir procesas 1919-1940 metais. Vilnius: Justitia, 1996. P.13.

⁷ Radavičius L.E. Teisės psichiatrijos įvadas//Teisiniai medicininiai smurto aspektai. Monografija. Vilnius, 2002. P. 86

⁸ Nazarenko G.V. Non-inputability: criminal-relevant mental states. Saint Peterburg, 2002. P. 100.

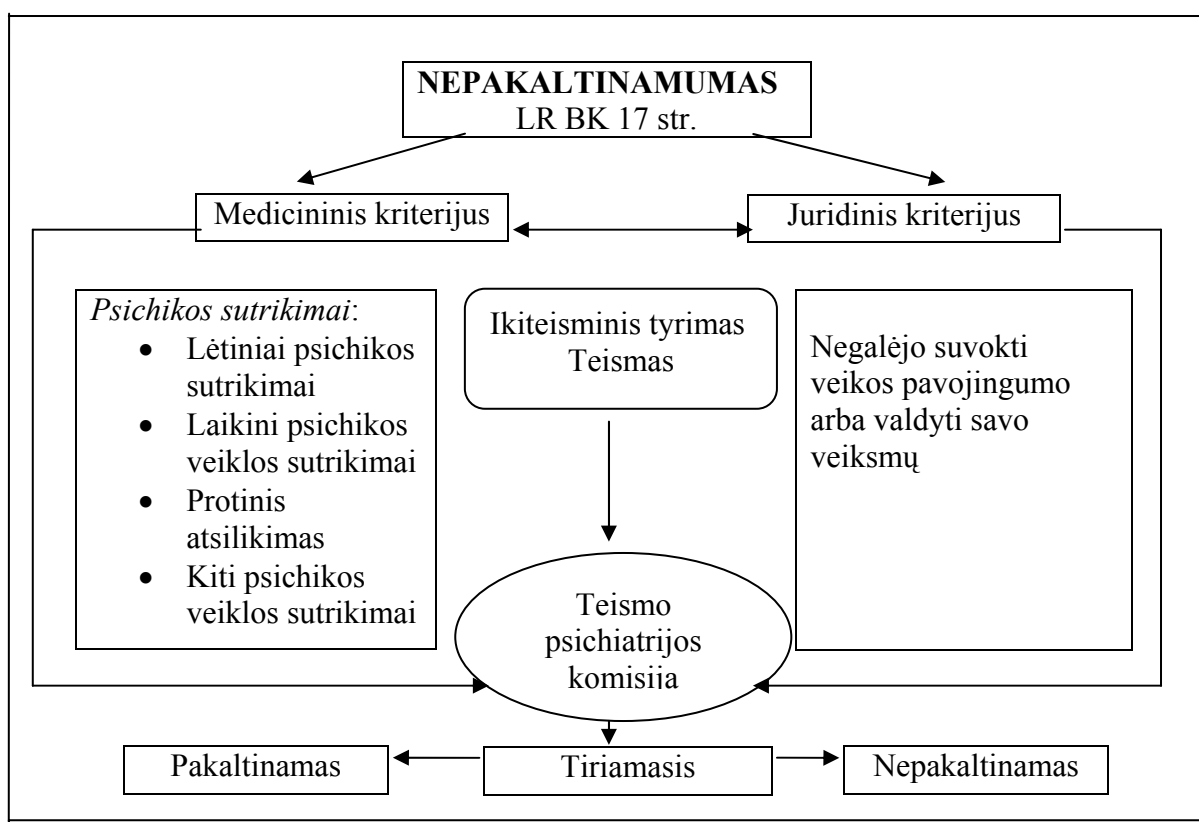
⁹ Andriulis V., Maksimaitis M., Pakalniškis V. ir kt. Lietuvos teisės istorija. Vilnius, 2002. P. 405.

¹⁰ Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius, 2001. P. 277.

pažeidimo, esminio sąmonės sutrikimo arba dėl silpnaprotystės ar kitokio intelekto susilpnėjimo negali suprasti veikos neteisėtumo arba veikti tai suvokdamas”¹¹.

Akivaizdu, kad užsienio valstybių baudžiamuosiuose kodeksuose, kaip ir Lietuvos baudžiamajame kodekse, vartojamos labai panašios nepakaltinamumo formuluotės.

Nepakaltinamumas yra ir medicininė, ir baudžiamoji teisinė (juridinė) sąvoka. Nepakaltinamumo būseną yra susijusi su psichinėmis ligomis, todėl į šią sąvoką įeina medicininė pusė, o juridinė todėl, kad nepakaltinamumo klausimas iškyla tik padarius baudžiamąjį įstatymo draudžiamą veiką. Norint asmenį pripažinti nepakaltinamu, turi būti ir medicininis, ir juridinis kriterijai¹² (pav.1). Todėl abi šios sąvokos pusės privalu plačiau apžvelgti atskirose dalyse, kadangi tai yra viena iš tiriamojo darbo sudedamųjų dalių.

Pav. 1 Nepakaltinamumo nustatymo schema (BK 17 straipsnis)

Išnagrinėjus pakaltinamumo ir nepakaltinamumo sąvokas galime teigti, kad:

¹¹ Ten pat, P. 278.

¹² [http://www.sam.lt/images/Dokumentai/Sveikata/sm1-2.\(ii%20dalis\)indd.pdf](http://www.sam.lt/images/Dokumentai/Sveikata/sm1-2.(ii%20dalis)indd.pdf) (Sveikatos mokslai 1-2); prisijungimo laikas: 2006-06-15.

- Pakaltinamumas yra vienas iš pagrindinių nusikalstamos veikos sudėties subjektyviųjų požymių;
- Pakaltinamumas yra kaltės sąlyga;
- Pakaltinamumas – asmens baudžiamosios atsakomybės sąlyga;
- Nepakaltinamumas siejamas su veikslių esmės nesuvokimu arba negalėjimu jų valdyti (juridinis kriterijus);
- Nepakaltinamumo būseną siejama su asmens psichinės veiklos sutrikimais (medicininis kriterijus);
- Nepakaltinamumo klausimas iškyta tik padarius baudžiamojo įstatymo draudžiamą veiką;
- Taip pat svarbu atriboti veikslių nesuvokimą dėl psichikos sutrikimo nuo veikslių nesuvokimo dėl apsvaigimo alkoholiu ar kitomis medžiagomis, atskirti nepakaltinamumą nuo riboto pakaltinamumo bei nepakaltinamumą nuo neveiknumo.

1.2.1. Medicininis nepakaltinamumo kriterijus

Medicininis nepakaltinamumo kriterijus Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 17 straipsnyje, kuriame apibrėžiama nepakaltinamumo sąvoka, išreikštas žodžiais “dėl psichikos sutrikimo”¹³. Kaip matome, nepakaltinamumo medicininis kriterijus tarsi nurodo, kad reikia išsiaiškinti asmens psichikos būklę, norint pagrįsti, kad asmuo nesuvokė ar suvokė daromos veikos pavojingumą. Atskleidus nepakaltinamumo medicininį kriterijų, paaiškėja priežastys, dėl kurių pavojingą veiką padaręs asmuo negalėjo suprasti savo veikslių. Visus šiuos psichikos sutrikimus jungia tai, kad jie kyla nepriklausomai nuo žmogaus valios.

Šis kriterijus yra labai svarbus norint įrodyti, kad asmuo yra nepakaltinamas, nes žmogus savo veikslių gali nesuvokti ir dėl kitokių priežasčių, pavyzdžiui, dėl alkoholio, narkotinių ar toksinių medžiagų vartojimo, tuo atveju asmuo gali būti pripažintas ribotai pakaltinamu. Svarbu žinoti ir tai, kad ir psichikos ligos ne visos sutrikdo žmogaus dvasinę būseną tiek, kad jis nebesuvokia savo veikslių ir jų nekontroliuoja. Taigi medicininis kriterijus būtent ir parodo, kokiems psichinės veiklos sutrikimams esant, kokiomis ligomis sergant yra pagrindas pripažinti asmenį nepakaltinamu. Į klausimus ar asmens psichika sutrikusi, ar būtent dėl šio sutrikimo jis negalėjo suvokti padarytos, baudžiamojo kodekso uždraustos veikos pavojingumo ir ar būtent dėl šio sutrikimo negalėjo valdyti savo veikslių, atsako teismo psichiatrijos ekspertas, ištyręs asmens psichinę būklę.

¹³Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais)//Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741

Šiuo metu galiojančiame baudžiamajame kodekse nėra detaliau reglamentuojama dėl kokių psichikos sutrikimų ar psichikos ligų asmuo gali nebesuvokti savo veiksmų esmės. Tai paliekama spręsti psichiatrams.

Iki 2003 m. gegužės 1 d. galiojusiam baudžiamajame kodekse nepakaltinamumo sąvoka buvo labiau detalizuota, kalbant apie medicininį kriterijų, o būtent 1961 m. baudžiamojo kodekso 12 str. nepakaltinamumas buvo apibrėžiamas kaip „asmens būseną, kuri pavojingos veikos padarymo metu neleido suprasti asmeniui savo veiksmų esmės arba jų valdyti dėl lėtinės psichinės ligos, laikino psichinės veiklos sutrikimo, silpnaprotystės ar kitokios patologinės būsenos“¹⁴. Dabar visos šios straipsnyje išvardintos psichikos ligų sąvokos sujungtos į vieną - „psichikos sutrikimas“. Kad geriau suprastume kokie gali būti psichikos sutrikimai, apžvelkime 1961 m. baudžiamajame kodekse vartotas sąvokas- lėtinė psichinė liga, laikinas psichikos sutrikimas, silpnaprotystė, kitokia patologinė būseną..

Terminas „*chroniška psichinė liga*“ apima visus psichinės veiklos sutrikimus, kurie trunka ilgą laiką kaip procesas, kuris pamažu progresuoja, vis labiau paralyžiuodamas žmogaus psichinę veiklą, todėl tokios ligos dar būna vadinamos- *lėtiniais psichikos sutrikimais*. Tai beveik neišgydomos ligos. Chroniškom psichinėms ligos priklauso šizofrenija (bene labiausiai paplitusi tarp šių ligų), progresuojantis paralyžius, arterosklerozė ir kai kurios kitos ligos.

Laikinas psichikos sutrikimas – tai tam tikrą laiką trunkantis susirgimas, kuris pasibaigia ligonio pagijimu. Jis gali būti priepuolių pavidalo: staigiai prasidedantis ir greitai praeinantis. Priešingai nei lėtinės psichinės ligos, laikinas psichikos sutrikimas yra išgydoma psichinė liga. Prie tokių ligų priskiriamas patologinis girtumas ar afektas, alkoholinės psichozės, reakcinės būsenos ir pan.

Silpnaprotystė – tai protinio išsivystymo nepakankamumas, kuris trukdo teisingai suvokti tikrovę ir vertinti savo poelgius. Teisės psichiatrija silpnaprotystę apibrėžia kaip intelekto sutrikimą vadinamą intelekto nepakankamumu, nevisavertiškumu ar defektu¹⁵. Silpnaprotystė gali būti įgimta, kai kūdikis gimsta nevisavertis, arba įgyta dėl kokių nors sunkių ligų ar traumų vaikystėje. Tokia silpnaprotystė vadinama *protiniu atsilikimu*. Pagal protinio atsilikimo sunkumą išskiriami lengvas (debilumas), vidutinis (imbecilumas), sunkus ir labai sunkus protinis atsilikimas (idiotija).

Protiškai atsilikusio individo asmenybė yra nebrandi, nesusiformavusi, pasižyminti nesavarankiškumu, įtaigumu, neoriginalumu, egocentiškumu ir kt. Dėl savo nesavarankiškumo ir įtaigumo jis lengvai pasiduoda kitų žmonių įtakai ir gali tapti patyrusių nusikaltėlių

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Radavičius L.E. Įvadas į teisės psichiatriją (bendroji psichopatologija). Mokymo metodinis leidinys. Vilnius, 2001. p.86.

nusikaltimo įrankiu. Todėl ir iškyla klausimas, ar toks žmogus gali suprasti savo veiksmų esmę, jų žalingus padarinius, ar jis yra pakaltinamas.

Kitokia patologinė būseną – tai susirgimai, kurių pasekmė yra sunkūs psichikos sutrikimai, neleidžiantys asmeniui suvokti savo veikos pavojingumo ar valdyti veiksmų. Prie jų gali būti priskirtos kai kurios psichopatijos formos, infekciniai susirgimai, sukelti psichikos sutrikimus (pavyzdžiui, vidurių ar dėmėtoji šiltinė), asmens psichikos pasikeitimai dėl apkurtimo, apakimo ir pan.¹⁶

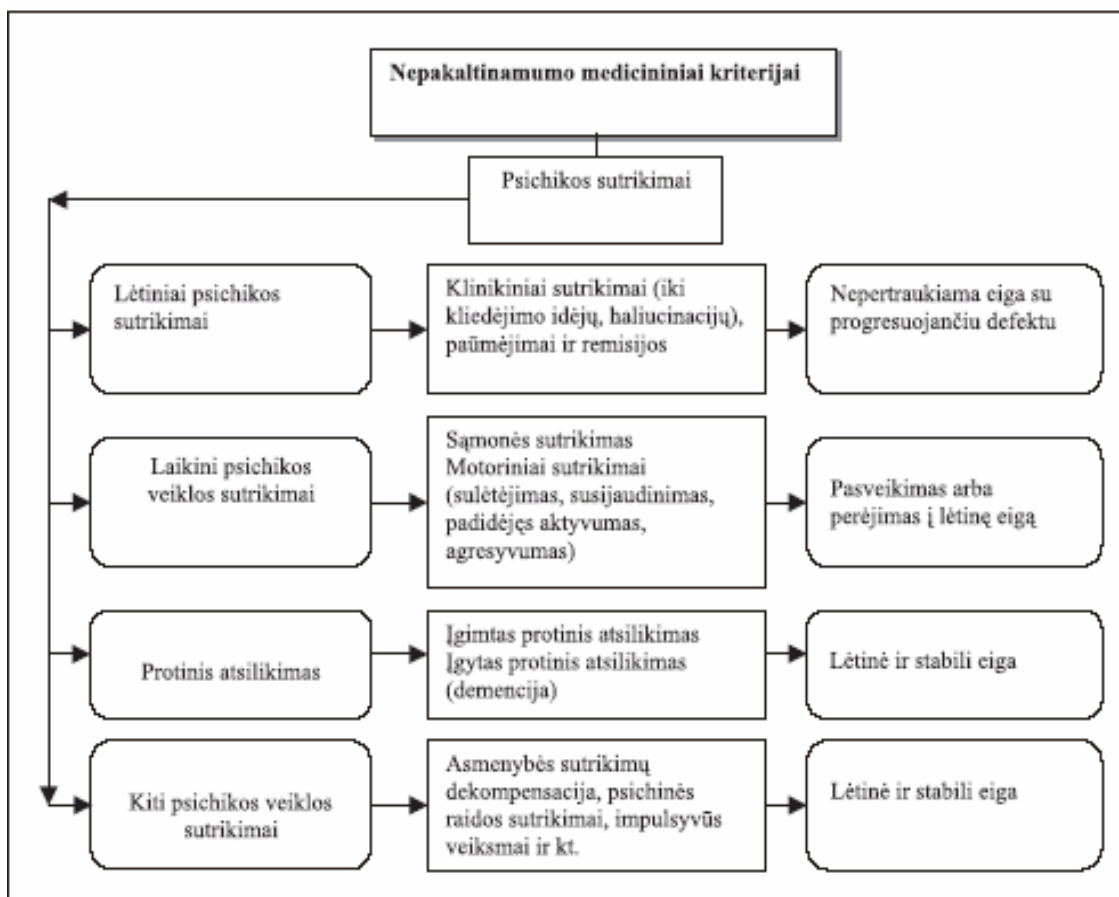
Taigi, palyginus 1961 m. Baudžiamojo kodekso 12 str. nepakaltinamumo formulės kriterijus ir požymius su galiojančiu 2000 m. Baudžiamojo kodekso 17 str., matyti, kad pastarojo kodekso nepakaltinamumo turinio pasikeitimas pasireiškė tuo, kad jame vietoj buvusių keturių medicininių kriterijaus elementų (lėtinė psichikos liga, laikinas psichikos sutrikimas, silpnaprotystė ar kitos patologinės būsenos) išliko tik viena bendra sąvoka „psichikos sutrikimas“. Būtent tokią nepakaltinamumo sąvokos pasikeitimą įtakojo sparčiai besivystantis psichiatrijos mokslas, kuris paskatino psichikos sutrikimų tobulesnę verifikaciją ir sistematizaciją.

Akivaizdu, kad terminas „psichikos sutrikimas“ gali aprėpti visą įvairovę psichopatologinių būsenų, todėl ankstesniems teisiniams nepakaltinamumo formulės apibrėžimams būdingas psichikos sutrikimų skirstymas į grupes tapo netikslingas.

Nors dabartiniame Baudžiamajame kodekse nepakaltinamumo medicininių kriterijų sudaro tik vienas požymis- psichikos sutrikimas, tačiau baudžiamosios teisės sistemoje ir toliau skiriamos keturios nepakaltinamumo psichikos sutrikimų grupės (chroninė psichikos liga arba lėtiniai psichikos sutrikimai, laikinas psichikos sutrikimas, silpnaprotystė arba protinis atsilikimas ir kita patologinė būseną), kurios buvo paminėtos anksčiau¹⁷ (pav. 2)

¹⁶ Lietuvos TSRS baudžiamojo kodekso komentaras. Vilnius, 1989. P. 27

¹⁷ [http://www.sam.lt/images/Dokumentai/Sveikata/sml-2.\(ii%20dalis\)indd.pdf](http://www.sam.lt/images/Dokumentai/Sveikata/sml-2.(ii%20dalis)indd.pdf) (Sveikatos mokslai 1-2); prisijungimo laikas: 2006-06-15.

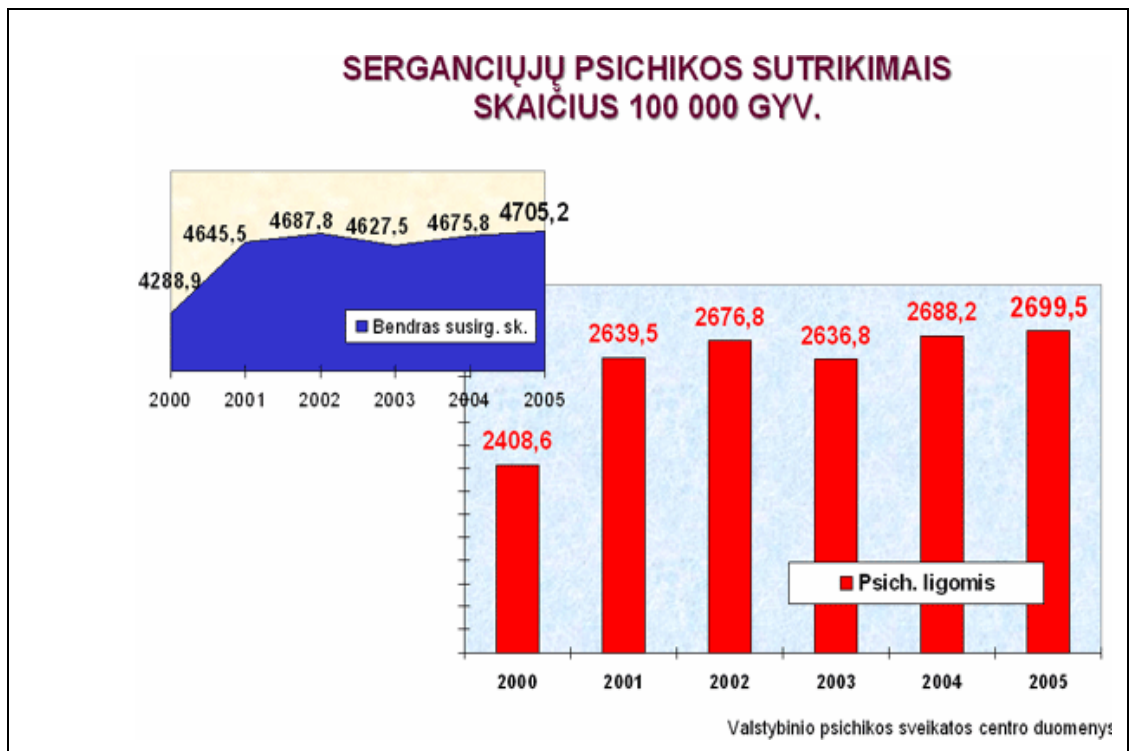
Pav. 2 Nepakaltinamumo medicininio kriterijaus schema

Nuo 1997 metų Lietuvoje psichiatrinės diagnozės formuluojamos pagal X Tarptautinės ligų klasifikacijos V psichikos ir elgesio sutrikimų skyrių. Jame sąvoka „psichikos liga“ pakeista bendru terminu „psichikos sutrikimas“, kuris reiškia grupę tam tikrų klinikinių simptomų, dėl kurių asmuo kenčia ir kurie trukdo asmenybės funkcionavimui.¹⁸

Šioje dalyje analizuojant medicininį kriterijų naudinga apžvelgti valstybinio psichikos sveikatos centro duomenis (diagramą), kuri parodo kokia situacija buvo Lietuvoje 2000 - 2005 metais, kalbant apie psichikos sutrikimus turinčius žmones, iš kurios matyti, kad psichikos ligomis sergančių asmenų Lietuvoje daugėja¹⁹ (Pav. 3) :

¹⁸ TLK-10 psichikos ir elgesio sutrikimai: klinika ir diagnostika. Pasaulinė sveikatos organizacija, Ženeva. Vert. Red. R.Bunevičius, A.Dembinskas. Kaunas, 1997. P. 6

¹⁹ http://www.vpsc.lt/pl_statistika.htm; prisijungimo laikas: 2006-08-10.

Pav. 3 Sergančiųjų psichikos sutrikimais skaičius 100 000 gyv.

Taigi medicininį kriterijų sudaro bent vienas iš anksčiau išvardytų susirgimų. Tačiau vienas toks susirgimas dar nėra pagrindas pripažinti asmenį nepakaltinamu. Reikėtų pabrėžti, kad ne kiekvienu atveju psichinis susirgimas sukelia tokią būseną, dėl kurios asmuo negali suvokti savo veiksmų ir jų kontroliuoti. Jei asmens psichinė veikla sutrinka dėl, pavyzdžiui, susijaudinimo, pykčio, charakterio bruožų ir pan., tai medicininio nepakaltinamumo kriterijaus nebus. Šiuo atveju tai gali turėti reikšmės pačios veikos kvalifikavimui, pavyzdžiui, tyčinis nužudymas labai susijaudinus arba gali būti atsakomybę lengvinančia aplinkybe. Šiuo metu galiojančio baudžiamojo kodekso 59 straipsnyje nurodytos lengvinančios aplinkybės, tokios kaip: veika padaryta dėl didelio susijaudinimo, kuri nulėmė neteisėti nukentėjusio asmens veiksmai, kai veiką padarė ribotai pakaltinamas asmuo ar veika padaryta asmens, prieš jo valią nugirdyto ar apsvaiginto, glaudžiai siejasi su nusikalstama veiką padariusio asmens psichinės būsenos sutrikimais, kuri artima nepakaltinamumui, tačiau tos aplinkybės nedaro asmens nepakaltinamu, o tik sušvelnina atsakomybę. Tačiau paminėtos lengvinančios aplinkybės turi atitikti tam tikras savybes, o būtent, išskiriant didelį asmens susijaudinimą, kaip lengvinančią aplinkybę, tokia ji bus pripažinta tik tada, jei susijaudinimas: a) pasiekė fiziologinio afekto laipsnį; b) jį sukėlė neteisėti nukentėjusiojo veiksmai.

Autorė analizuodama atsitiktinės atrankos metodu pasirinktas baudžiamąsias bylas (Vilniaus apygardos teismo, Palangos m. apylinkės teismo), Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis, nustatė, kad praktikoje esama nemažai atvejų, kada kaltinamasis, dažniausiai padaręs

sunkų ar labai sunkų nusikaltimą ir būdamas pakaltinamas, siekdamas išvengti griežtos bausmės, teigia, kad įstatymo uždraustą veiką padarė labai susijaudinęs. Dėl to kaltinamasis skųsdamas teismo nutartį argumentuoja, kad susijaudinimas turėtų būti jo atsakomybę lengvinanti aplinkybė. Vilniaus apygardos teismo išnagrinėtoje baudžiamojoje byloje, kurioje kaltinamasis „V.S. tarpusavio konflikto su I.M. metu vieną kartą peiliu dūrė į dešinę pažastį, padarydamas durtinę-pjautinę pilvo kairės pusės žaizdą su kiauryminiu skersosios žarnos pažeidimu, dėl ko I.M. nužudė. Kaltinamasis V.S. apklausos metu nurodė, kad konfliktas kilo dėl to, kad jo draugė jam nebuvo ištikima ir pasakė, kad išeina gyventi pas kitą vyrą, dėl ko V.S. labai susijaudino ir dūrė peiliu. Tačiau nagrinėjant bylą, joje nebuvo duomenų, kad V.S. nužudymo metu buvo labai susijaudinęs dėl nukentėjusiosios neteisėto ar itin įžeidžiančio jį elgesio“²⁰. Daugelyje analizuotų baudžiamųjų bylų susijaudinimas, kaip lengvinanti aplinkybė, buvo pripažįstama labai retai, kadangi teismai teisingai įvertinę nagrinėjamoje byloje esančius duomenis bei šios aplinkybės taikymo teorinius aspektus, nerado teisėto pagrindo kaltinamiesiems švelninti skiriamą bausmę. O štai kitu atveju, taip pat asmeninio konflikto metu kaltinamoji J.B. tyčia nužudė I.L. Iš byloje surinktų duomenų buvo nustatyta, kad nukentėjusysis I.L. sudavė kaltinamajai J.B. į veidą bei galvą ir kilusių muštynių metu kaltinamoji J.B. smogė peiliu vieną kartą I.L. į juosmenį ir jį nužudė. Apklausos metu J.B. neprisiminė kaip dūrė antrą kartą, nes pasak jos, buvo susijaudinusi. Taigi teismas nagrinėdamas bylą nustatė, kad „pagal bylos duomenis kaltinamajai J.B. I.L. elgesys nėra vertinamas kaip aplinkybė galėjusi nulemti staigų kaltinamosios J.B. labai didelį susijaudinimą, dėl ko ji nužudė jį, o vertinamas kaip elgesys provokuojantis ir rizikingas, iššaukęs kaltinamosios J.B. nusikalstamus veiksmus prieš I.L., tai pripažįstant jos atsakomybę lengvinančia aplinkybe“²¹.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas remdamasis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimu Nr. 46 „Dėl teismų praktikos nusikaltimų žmogaus gyvybei byloje“ ir baudžiamojoje byloje Nr. 2K-288/2006 surinktais duomenimis, argumentuotai išaiškino ir nurodė visas aplinkybes, kurių visuma reikalinga siekiant įrodyti, kad nusikaltimas padarytas labai susijaudinus.²²

Taigi *afektas* (lot. *affectus* - *susijaudinimas*) – tai stiprus emocijų išsiveržimas (stiprus susijaudinimas), kuris gali būti:

1. *Fiziologinis afektas* - emocinė būseną, kai iš dalies aptemsta sąmonė ir susilpnėja savitvarda, tačiau neprarandamas gebėjimas suprasti savo veiksmų esmės ir juos valdyti. Įstatymų leidėjas didelį susijaudinimą pripažįsta atsakomybę lengvinančia aplinkybe todėl, kad

²⁰ Archyvinė baudžiamoji byla Nr. 1-125-04. Vilniaus apygardos teismas.

²¹ Archyvinė baudžiamoji byla Nr. 1-150-04. Vilniaus apygardos teismas.

²² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2006 m. balandžio 25 d. // Baudžiamoji byla Nr. 2K-288/2006// http://www.lat.lt/4_tpbuletieniai/senos/nutartis.aspx?id=29061.

fiziologinis afektas kyla esant kritinėms aplinkybėms, kai žmogui sunku rasti tinkamą išeitį iš netikėtai susidariusios situacijos, tačiau visada išlieka savikontrolės galimybė. Atliekant teisminę ekspertizę svarbu nustatyti, ar šios būsenos metu asmuo sugebėjo suprasti savo veiksmus ir susivaldyti. Jei taip, už savo veiksmus turi atsakyti pagal baudžiamąjį kodeksą²³. Fiziologinį afektą teismas kiekvieną kartą nustato atsižvelgdamas į visas bylos aplinkybes.

2. Patologinis afektas: didelio susijaudinimo būseną, kylanti tam tikroje situacijoje.

Skiriamos trys patologinio afekto fazės:

→ *Pradinė stadija - konfliktas (kas nors trukdo jo siekių įgyvendinimui)*. Jos metu įtampa, konfliktas auga, sąmonė palaipsniui siaurėja, asmuo susidariusioje situacijoje neranda išeities.

→ *Pasireiškia pyktis, baimė, agresija*, neigiamas emocijas sukėlusio asmens ar nepriklausomų asmenų atžvilgiu → *proceso generalizacija*. Šioje būsenoje gali būti įvykdyti labai žiaurūs nusikaltimai: sunkūs kūno sužalojimai, nužudymai. Nužudymai visiškai beprasmiški.

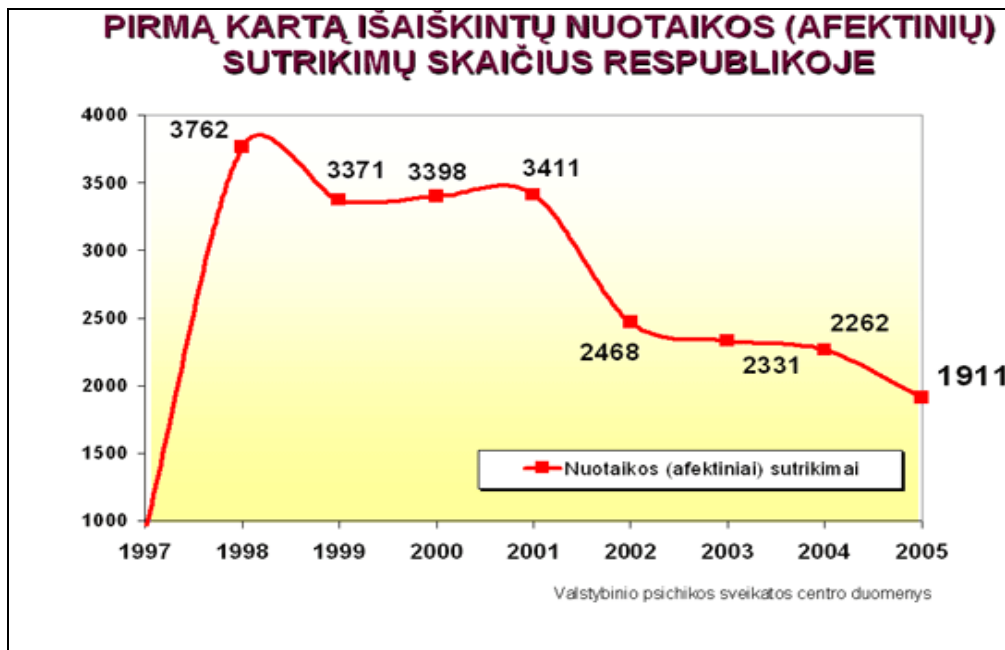
→ *Smegenų žievės slopinimas*: sujaudinimas blėsta, prasideda išsekimo ir bejėgiškumo būseną. Po įvykio žmogus sėdi visiškai bejėgis šalia savo aukos, kartais net užmiega, visai neslepia, ką padarė. Slopinimas trumpalaikis ~5-20 min. ne ilgiau valandos, po patologinio afekto būna dalinė ar pilna amnezija, sąmonė grįžta iš lėto.

Asmuo padaręs budžiamojo įstatymo uždraustą veiką *patologinio afekto* būsenoje negali atsakyti už savo veiksmus ir atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės, kadangi darydamas nusikalstamą veiką jis nesuvokė daromos veikos pavojingumo ir negalėjo valdyti savo veiksmų.

Kad galima būtų įsivaizduoti ar progresuojantis reiškinys yra afektiniai sutrikimai, pateikiama diagrama, kurioje matyti, kad nuo 1997m. iki 1998m. buvo didelis ir staigus afektinių sutrikimų kreivės šuolis, tačiau po to minimų sutrikimų kreivė po truputį leidosi²⁴ (Pav. 4).

²³ Abramavičius A., Baranskaitė A., Čepas A. ir kt. Baudžiamojo kodekso komentaras. Vilnius, 2004. P.330.

²⁴ http://www.vpsc.lt/psl_statistika.htm; prisijungimo laikas: 2006-10-05.

Pav.4 Pirmą kartą išaiškintų nuotaikos (afektinių) sutrikimų skaičius respublikoje

Tęsiant nepakaltinamumo nustatymo formulės atskleidimą, reikia pabrėžti, jog tam kad asmenį būtų galima pripažinti nepakaltinamu, neužtenka vien tik medicininio kriterijaus, nes juo tik nustatomos priežastys dėl kurių sutriko žmogaus psichika. Būtinai antrasis nepakaltinamumo kriterijus yra *juridinis*.

1.1.2. Juridinis nepakaltinamumo kriterijus

Nepakaltinamumo apibrėžime juridinis kriterijus išreikštas žodžiais “negalėjo suvokti veikos pavojingumo arba valdyti savo veiksmų”. Minėtas teiginys apibūdina tokį asmens psichinės veiklos sutrikimo sunkumą, kuris atima jam sugebėjimą suvokti savo veiksmų esmę, o net ir suvokus tų veiksmų esmę, šis sutrikimas atima sugebėjimą juos valdyti.

Šis nepakaltinamumo kriterijus susideda iš dviejų požymių: *intelektualinio* ir *valinio*. *Intelektualusis* požymis apima negalėjimą suvokti savo veiksmų. Šis negalėjimas suvokti savo veiksmų yra susijęs ne su bet kokiais nepakaltinamo asmens veiksmais, o tik su tais, kurie yra uždrausti Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso. Pavyzdžiui, asmuo gali nesuvokti, kad valgydamas prie stalo jis turi elgtis mandagiai (nečepsėti, nusiimti kepurę ir pan.), tačiau dėl nemandagaus elgesio prie stalo jis nebus patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, nes baudžiamasis įstatymas tokio elgesio nedraudžia, nes nemandagus elgesys prie stalo nėra pavojingas visuomenei.

Kitas juridinio kriterijaus požymis yra *valinis* – negalėjimas valdyti savo veiksmų. Asmuo gali nekontroliuoti savo veiksmų ne tik tuomet kai nesuvokia jų pavojingumo, bet net ir

suvokdamas savo elgesio esmę jis gali nesugebėti jų valdyti. Asmuo suvokdamas savo veikos pavojingumą visuomenei, negali nugalėti potraukio ją daryti, o tai yra psichinės ligos pasekmė. Tokios būsenos psichiatrijoje įvardijamos specialiais terminais. Paminėsime keletą iš tokių būsenų.

Dažniausiai pasitaiko potraukių sutrikimai, kurie kyla staiga, yra nevaldomi ir padaromi be pasipriešinimo. Tai trunka sekundes, minutes, valandas. Praėjus priepuoliui, ligonis būna savikritiškas, tačiau priepuolio metu kartais padaromi sunkūs nusikaltimai. Vienas iš tokių potraukių yra piromanija (gr. *pyr* – ugnis) – niekuo nemotyvuotas noras ką nors padegti ir žiūrėti į sukeltą gaisrą²⁵. Toks asmuo neretai gerai supranta faktinę padėginėjimo veiksmų pusę ir jų pavojingumą visuomenei, tačiau nepajėgia atsispirti pagundai daryti šiuos veiksmus. Žiūrėdamas į gaisro liepsnas, padegėjas jaučia didelį pasitenkinimą. Praėjus priepuoliui, apgailestauja taip pasielgęs, teigia nenorėjęs padaryti kam nors žalos. Tokie potraukiai gali ir kartotis.

Kitas panašus potraukio sutrikimas yra kleptomanija (gr. *klepto* – vogti) – staiga kilęs stiprus noras ką nors pavogti²⁶. Ką nors pavogęs toks asmuo nusiramina. Kleptomanas nėra materialiai suinteresuotas vogti. Tuo jis skiriasi nuo paprasto vagies. Pavogtus daiktus tokie žmonės dažniausiai paslapčia gražina ar paslepia, tačiau jie neturi tikslo jais naudotis ar kitaip realizuoti.

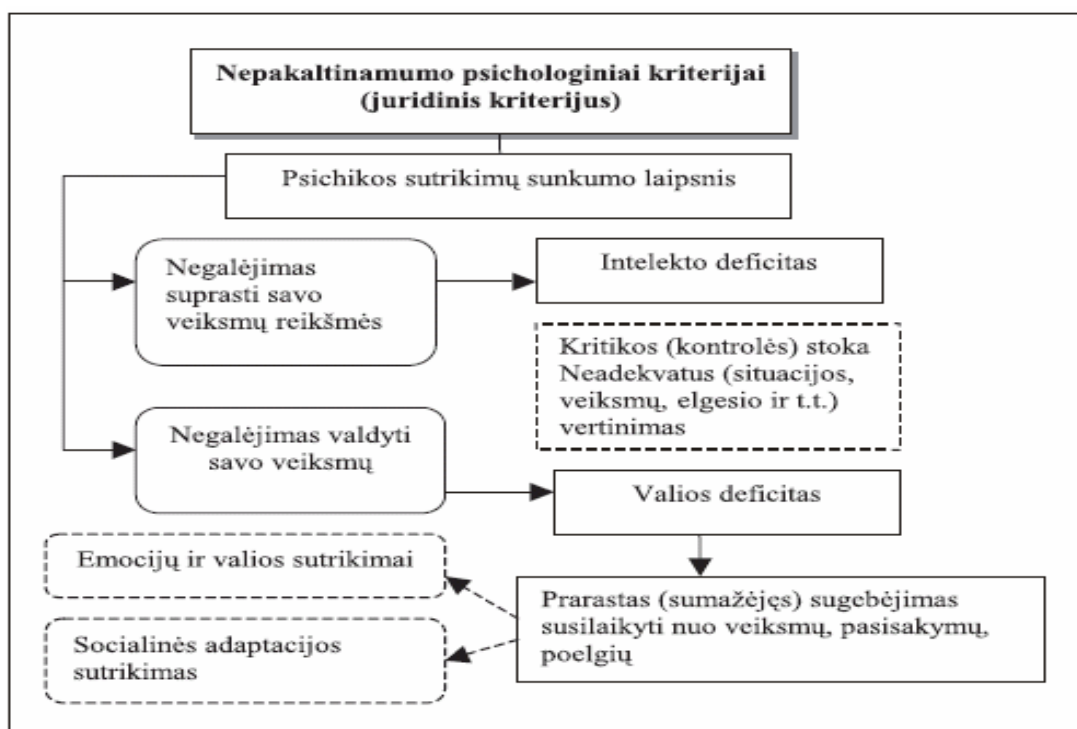
Galima būtų paminėti dar vieną įdomų sutrikimą, tai ludiomanija (lot. *ludeo* – žaisti, lošti) – patologinis potraukis azartiniam lošimui. Jis taip paveikia žmogaus psichiką, kad pastarasis gali pralošti visus savo pinigus ir turtą. Neretai, norėdamas lošti toliau, žmogus pasisavina svetimus pinigus.

Kaip matyti iš šių pavyzdžių, žmogus suvokia padaręs nusikalstamą veiką, kurios visai nenori, tačiau yra bejėgis prieš savo potraukius, nes tiesiog nesugeba jų suvaldyti. Taigi juridinis nepakaltinamumo kriterijus pasireiškia tuomet, kai asmuo negali suprasti savo veiksmų esmės arba jų valdyti. Būtina pažymėti, kad čia labai svarbus žodelis “arba”. Tai reiškia, jog tam kad būtų juridinis kriterijus užtenka bent vieno iš anksčiau minėtų požymių – intelektualinio arba valinio.

²⁵ Radavičius L.E. Įvadas į teisės psichiatriją (bendroji psichopatologija). Mokymo metodinis leidinys. Vilnius, 2001. P.75.

²⁶ Ten pat.

Nepakaltinamumo juridinio kriterijaus struktūrą galima pavaizduoti pateikiama schema²⁷ (Pav. 5) :

Pav. 5 Nepakaltinamumo juridinis kriterijus

1.3. Nepakaltinamumo ir su juo susijusių giminingų sąvokų analizė teorijoje ir praktikoje

1.3.1. apsvaigimas nuo alkoholio ar kitų psichiką veikiančių medžiagų

Kalbant apie nepakaltinamumą, labai svarbu tiksliai nustatyti jo medicininį kriterijų, o būtent – išsiaiškinti: kodėl asmuo padaręs baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką nesuprato jos pavojingumo, ar tikrai jis to nesuvokė. Kaip jau buvo minėta anksčiau- priežasčių gali būti įvairių. Ir ne tik dėl psichikos sutrikimų asmuo gali prarasti sugebėjimą valdyti savo veiksmus ar tinkamai suvokti jų esmę. Tai gali atsitikti ir dėl alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitokių psichiką veikiančių medžiagų vartojimo. Dažnai asmuo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn pareiškia „aš buvau stipriai girtas, nieko neprisimenu, niekam nenorėjau padaryti ką nors bloga“.

²⁷ [http://www.sam.lt/images/Dokumentai/Sveikata/sm1-2.\(ii%20dalis\)indd.pdf](http://www.sam.lt/images/Dokumentai/Sveikata/sm1-2.(ii%20dalis)indd.pdf) (Sveikatos mokslai 1-2); prisijungimo laikas: 2006-06-15.

Tačiau teisėje tokio pobūdžio savigny yra nepriimtina. „Teismo psichiatrijos duomenys patvirtina, kad apsvaigusiems nuo alkoholio nebūna nesąmoningų haliucinacinių pergyvenimų, nemotyvuotų psichinių susijaudinimų“²⁸. Tačiau reikia pabrėžti, kad tai susiję su fiziologiniu apsvaigimu (girtumu), kuris pasireiškia palaipsniui. Kitaip vertinama situacija apie pataloginį girtumą, kuris atsiranda staiga, kad ir dėl nedidelio suvartoto alkoholio kiekio. „Patologinis girtumas teismo psichiatrijos praktikoje vertinama kaip psichozė. Asmenys padarę nusikalstamą veiką pataloginio girtumo būsenoje, pripažįstami nepakaltinamais“²⁹. Bet koks dėl alkoholio arba narkotinių medžiagų vartojimo atsiradęs apsvaigimas sukelia daugybę problemų. Svarbiausia problema yra susijusi su bendrąja baudžiamąja teise: ar asmuo kuris yra veikiamas alkoholio arba narkotinių medžiagų ir padaro nusikaltimą, yra už tai atsakingas? Panagrinėjus teoriją ir praktiką, galima nustatyti dvi skirtingas situacijas dėl baudžiamosios atsakomybės esant apsvaigus nuo alkoholio ar kitų psichiką veikiančių medžiagų : 1) asmuo *atsako* už nusikalstamą veiką kai jį padaro apsvaigęs nuo alkoholio ar kitų psichiką veikiančių medžiagų, jei jis apsvaigęs buvo savo noru, 2) asmuo *neatsako* už pavojingos veikos padarymą būdamas prieš savo valią nugirdytas ar apsvaigintas. Lyginant užsienio šalių baudžiamąją teisę pagal minėtus abu kriterijus, galima pateikti pavyzdžius, pirmuoju atveju- Italijos baudžiamajame kodekse nurodyta, kad savanoriškas arba su neįveikiamomis aplinkybėmis nesusijęs girtumas kaltumo nepanaikina ir nesumažina. Prancūzijos teismų praktika taip pat pripažįsta panašią baudžiamąją atsakomybę. Kalbant antruoju atveju- pavyzdžiui „Ispanijoje numatytas bausmės sumažinimas, jei nepasigeriama turint tyčią nusikalsti“³⁰. Kitose šalyse neblaivumas laikomas sunkinančia aplinkybe, už kurią numatoma ir didesnė atsakomybė. Pagal Italijos baudžiamąjį kodeksą yra nustatyta, kad bausmė turi būti didinama, kai nusikaltimą padaro asmuo, kuris nuolat geria. O štai Šveicarijos teisė, asmenį, kuris padarė nusikalstamą veiką būdamas apsvaigęs nuo alkoholio, baudžia ne tiek už nusikaltimą, kiek už nusikaltusiojo elgesį, dėl kurio buvo padarytas nusikaltimas

Reikėtų paanalizuoti vieną Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų, kurioje buvo nagrinėjama problema susijusi su apsvaigimu nuo alkoholio. Kasatorius A.Ž. ginčijo nuosprendį tuo pagrindu, kad jo veikoje nėra kaltės. Kaltės nebuvimą kasatorius motyvavo negalėjimu suvokti savo veiksmų pavojingumo dėl sunkios galvos traumos ir sunkaus girtumo laipsnio. Teismas netenkino kasatoriaus skundo. Teismas motyvavo tuo, jog „tas faktas, kad asmuo dėl girtumo praranda normalų kontaktą su aplinka ir dėl to nesuvokia savo veiksmų esmės ir vėliau neprisimena ką jis darė, nepanaikina jo baudžiamosios atsakomybės, kadangi

²⁸ Игнатов А.Н., Красиков. Уголовное право России. Том 1. общая часть. Москва, 1997(98). С.159.

²⁹ Жариков Н.М., Морозов Г.Б., Хритинин Д.Ф. Судебная психиатрия. Москва, 2003. С. 287.

³⁰ Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius, 2001. P. 280-281.

fiziologinis girtumas neeliminuoja nei pakaltinamumo, nei kaltės³¹. Teismas išaiškino, kad psichikos sutrikimai dėl kurių asmuo gali prarasti normalią orientaciją, savo veiksmų suvokimą ir kontrolę, gali atsirasti ir dėl alkoholio vartojimo. Esant stipriam girtumo laipsniui asmuo gali iš tikrųjų nesuvokti savo veiksmų pobūdžio bei pavojingumo ir prarasti savo veiksmų kontrolę. Tačiau fiziologinis girtumas nėra pagrindas laikyti asmenį nepakaltinamu dėl to, kad daromų veiksmų pavojingumo nesuvokimas ir kontrolės praradimas vyksta dėl sąmoningos ir kryptingos asmens veiklos. Nutartyje aiškinama, kad asmuo pats savo valia suprasdamas, jog dėl didelio išgerto alkoholio kiekio gali nesuprasti savo veiksmų pobūdžio, prarasti savo veiksmų kontrolę, ir numanydamas, kad dėl to gali padaryti nusikalstamą veiką, sąmoningai vartoja alkoholį ir taip priveda save prie tariamo nepakaltinamumo būsenos. Asmens nepakaltinamumas gali būti siejamas tik su *patologinio girtumo* būseną. Dėl pataloginio girtumo asmuo taip pat praranda normalią orientaciją, normalų santykį su asmenį supančia aplinka, dėl ko gali padaryti pavojingą veiką. Tačiau pataloginis girtumas atsiranda nepriklausomai nuo išgerto alkoholio kiekio, persipynus keliems išoriniams ir vidiniams faktoriams, veikiantiems organizmą. Be to pataloginis girtumas turi specifinius požymius, kurie padeda jį atskirti nuo fiziologinio girtumo (gilus miegas po veikos padarymo, visiškas veikos aplinkybių neprisiminimas, pasimetimo būseną ir kiti požymiai, kuriais vadovaujasi medikai konstatuodami pataloginį girtumą). Minėtoje byloje kasatorius apklausiamas įtariamuoju teigė neprisimenęs nusikaltimo padarymo aplinkybių, o vėliau apklaustas kaltinamuoju jis gan detalai nupasakojo savo elgesį prieš įvykį ir jo metu. Kaip galima pastebėti iš analizuotos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamosios bylos, ypač svarbu išsiaiškinti kodėl asmuo negali suvokti savo veikos pavojingumo arba valdyti savo veiksmų ir ar šias priežastis galima įvardinti psichikos sutrikimais.

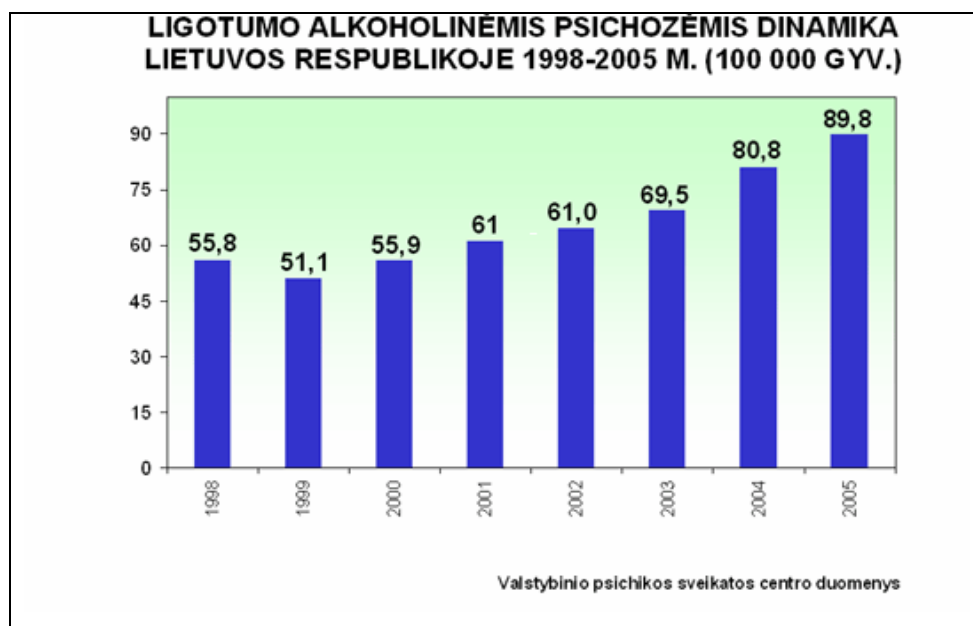
Kaip tik todėl, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 19 straipsnis nurodo, kad „asmuo, kuris nusikalstamą veiką padarė apsvaigęs nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų, nuo baudžiamosios atsakomybės yra neatleidžiamas“³², o tai reiškia kad toks asmuo yra pakaltinamas.

Pagal valstybinio psichikos sveikatos centro duomenis sudaryta diagrama parodo, kad asmenų sergančių alkoholinėmis psichozėmis skaičius didėja, kas gali būti viena iš nusikalstamumo augimo priežasčių³³ (pav. 6).

³¹ Lietuvos Aukščiausiojo teismo nutartis. Baudžiamoji byla Nr. 2K-538-01// <http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=25809>.

³² Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.

³³ http://www.vpsc.lt/psl_statistika.htm; prisijungimo laikas: 2006-10-05.

Pav. 6 Ligotumo alkoholinėmis psichozėmis dinamika Lietuvos Respublikoje 1998-2005 m. (100 000 gyv.)

Analizuojant kaltinamojo apsvaigimo nuo alkoholio poveikį jo psichikai, sprendžiant baudžiamosios atsakomybės klausimą, būtina pabrėžti, kad baudžiamojo kodekso 19 straipsnis turi išimčių, tai yra, kad esama atvejų kai asmuo būdamas apsvaigęs nuo alkoholio nėra traukiamas baudžiamajon atsakomybėn, ta išimtis yra- pataloginis girtumas, apie kurį buvo minėta aukščiau. Būtent „pataloginio girtumo ar apsvaigimo būsenos asmuo iškreiptai suvokia tikrovę, todėl negali teisingai suvokti savo veiksmų esmės bei juos valdyti. Tokie asmenys paprastai pripažįstami nepakaltinamais“³⁴. Vilniaus apygardos teismo baudžiamojoje byloje V.K. kaltinamas tuo, kad būdamas apsvaigęs nuo alkoholio, dėl priešišku asmeninių santykių, kirviu į galvą sudavė V.Ž. ir taip tyčia ją nužudė. Pagal byloje surinktus įrodymus buvo nustatyta, kad iki įvykio V.K. girtuokliavo apie dvi savaites, dėl ko, pasak liudytojų, V.K. tapo neramus, ėmė blogai miegoti. O po to kai nužudė V.Ž., V.K. lakstė po kambarį šaukdamas, kad mato barzdotus vyrus, išmušė su ranka kambario langą. Todėl kilo įtarimas dėl V.K. psichinės būklės. Atlikus teismo psichiatrinę, psichologinę, narkologinę ekspertizę buvo konstatuota, kad „V.K. nustatytas psichozinis sutrikimas vartojant alkoholį, organinis asmenybės sutrikimas. Nusikaltimo metu jis negalėjo suprasti savo veiksmų esmės ir jų valdyti. Nusikaltimo padarymo metu V.K. buvo psichozinio sutrikimo vartojant alkoholį būsenoje. Jis nebuvo fiziologinio afekto būsenoje. Įvertinus byloje surinktų ir teismo posėdyje ištirtų įrodymų visumą, konstatuojama, kad V.K., būdamas nepakaltinamumo būsenoje, dėl nesaikingo alkoholio vartojimo padarė baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, numatytą baudžiamojo kodekso 129 straipsnyje“³⁵. Iš pateikto

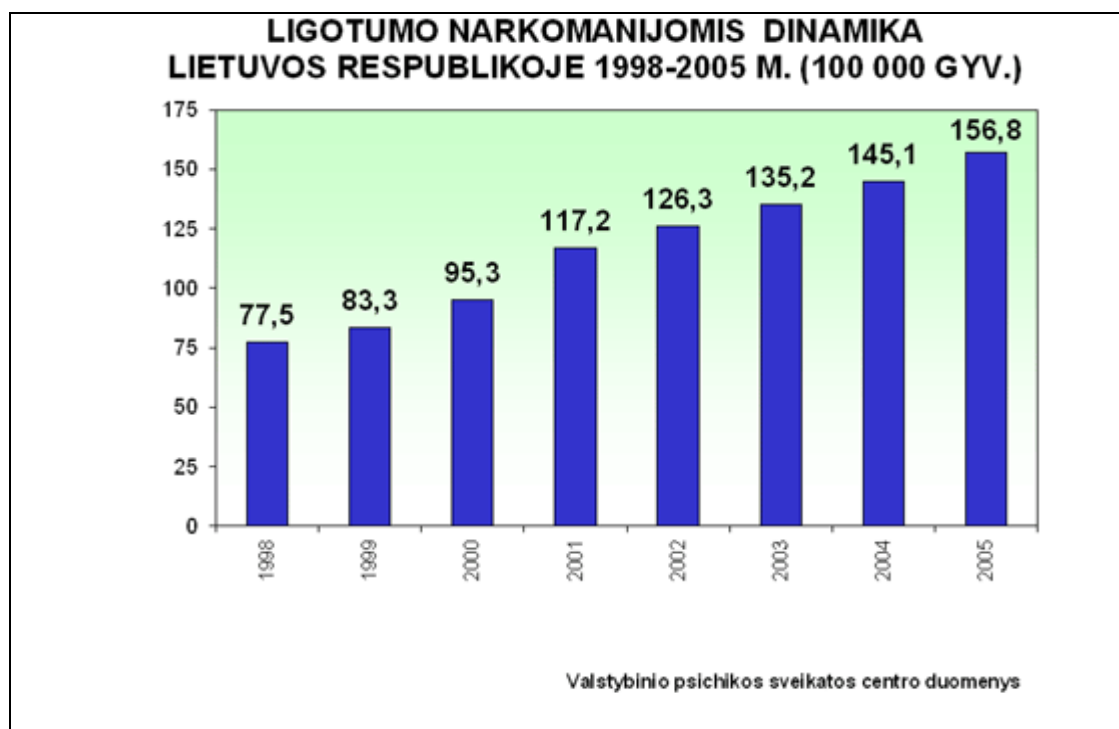
³⁴ Abramavičius A., Baranskaitė A., Čepas A. ir kt. Baudžiamojo kodekso komentaras. Vilnius, 2004. P. 331.

³⁵ Archyvinė baudžiamoji byla Nr. 1-97-04. Vilniaus apygardos teismas.

pavyzdžio matyti, kad asmuo nepakaltinamumo būsenos tapo ne nuo staigaus nedidelio suvartoto alkoholio kiekio ar kitokios būsenos, kas būdinga patologiniam girtumui, o nuo ilgalaikio piktnaudžiavimo alkoholiu bei dėl to atsiradusio psichikos sutrikimo.

Asmuo padaręs baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką gali būti apsvaigęs ne tik nuo etilo alkoholio, bet ir nuo narkotinių ar psichotropinių bei kitų psichiką veikiančių medžiagų. Kalbant apie narkotines ir psichotropines medžiagas, reikėtų pasakyti, jos pagal Narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų kontrolės įstatymą yra į Sveikatos apsaugos ministerijos patvirtintus kontroliuojamų medžiagų sąrašus įrašytos gamtinės ar sintetinės medžiagos, kurios dėl kenksmingo poveikio ar piktnaudžiavimo jomis sukelia sunkų žmogaus sveikatos sutrikimą, pasireiškiantį psichine ir fizine asmens priklausomybe nuo jų. Kitomis psichiką veikiančiomis medžiagomis laikytinos betkokios medžiagos, kurių vartojimas tiek pagal paskirtį, tiek ne pagal paskirtį paveikia žmogaus psichiką (vaistai, klėjai, dažai ir kt.).³⁶

Lietuvoje, remiantis Valstybinio psichikos sveikatos centro duomenimis, nustatyta, kad ligotumo narkomanija skaičius yra palaiptai augantis reiškinys, kuris atsiliepia nusikalstamumo skaičiaus didėjimui³⁷ (pav. 7).

Pav.7 Ligtumo narkomanijomis dinamika Lietuvos Respublikoje 1998- 2005 m. (100 000 gyv.)

Apibendrinimui to kas anksčiau buvo išdėstyta, reikia pasakyti, kad ir savanoriškas, ir priverstinis patologinis girtumas ar apsvaigimas sukelia ūminę trumpalaikę psichozę, kuri yra medicininis nepakaltinamumo kriterijus. *Patologinis* girtumas ar apsvaigimas prasideda staiga,

³⁶ Ten pat, P. 119.

³⁷ http://www.vpsc.lt/pl_statistika.htm; prisijungimo laikas: 2006-09-21.

žmogų apima pyktis, baimė, haliucinacijos; asmuo iškreiptai suvokia tikrovę, todėl negali teisingai suvokti savo veiksmų esmės ir juos valdyti. Tokie asmenys dažniausiai pripažįstami nepakaltinamais. *Savanoriško fiziologinio* girtumo ar apsvaigimo metu iš esmės nenutrūksta normalus psichinis kaltininko ryšys su išoriniu pasauliu. Esant šiam girtumui gali būti psichikos pakitimų, tačiau jie neatima galimybės suvokti savo veiksmų esmę bei juos valdyti - tokie asmenys yra pakaltinami.

Asmuo, prieš savo valią (panaudojus fizinį ar psichinį smurtą; apgaulės būdu; vartojant gydytojo paskirtus medikamentus) nugirdytas ar apsvaigintas ir dėl to nevisiškai sugebėjęs suvokti savo daromos veikos, baudžiamas švelniau arba gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės.

Baudžiamajame kodekse apsvaigusio nuo alkoholio, narkotikų ir kitų psichiką veikiančių medžiagų asmens padaryta veika užtraukia baudžiamąją atsakomybę lygiai taip pat kaip ir neapsvaigusio. Iš šios taisyklės, kaip anksčiau buvo minėta, yra 2 išimtys:

1. *medicininis aspektas* – ar apsvaigimo būseną fiziologinę ar patologinę. Tai viena iš medicininių nepakaltinamumo kriterijų. Patologinis girtumas – daugumoje tie atvejai, kai asmuo pripažįstamas nepakaltinamu, tai pagrindžia anksčiau analizuota Lietuvos Aukščiausiojo teismo baudžiamoji byla Nr. 2K-538/2001. Fiziologinį girtumą galima paanalizuoti remiantis byla, kurioje „D.R. nuteistas pagal BK 129 straipsnio 2 dalies 9 punktą už nužudymą, kasaciniame skunde rašė, jog teismai ignoravo aplinkybę, kad jis buvo visiškai apsvaigęs nuo alkoholio, jo kraujyje nustatyta 2,18 promilės alkoholio. Kasatorius teigė, kad visų nusikaltimo epizodų neatsimena dėl tokios būklės. Dėl apsvaigimo alkoholiu jo, kaip nepilnamečio, buvo sumenkintas aplinkybių suvokimas ir nusikalstamos veikos padarinių įvertinimas“³⁸. Šiuo atveju gali būti akivaizdus juridinis nepakaltinamumo kriterijus. Tačiau kyla problemų dėl medicininio nepakaltinamumo kriterijaus, tai yra psichikos ligos ar kitokios tokiai ligai prilyginamos būsenos. Nesant medicininio nepakaltinamumo kriterijaus asmenys padarę nusikalstamas veikas fiziologinio girtumo būklės, atsako pagal baudžiamuosius įstatymus taip pat kaip ir visi kiti psichiškai normalūs žmonės³⁹.

2. jei asmuo tokioje būsenoje atsiduria *prievarta* (BK asmuo, kuris buvo prieš savo valią apsvaigintas ir dėl to ne visai sugeba suvokti veiksmų esmę ir juos valdyti – gali būti baudžiamas švelniau ar būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės).

Išanalizavus apsvaigimo nuo alkoholio, narkotinių ar psichotropinių medžiagų bei kitų psichiką veikiančių medžiagų kriterijus bei jų sukeltus teisinius padarinius asmeniui,

³⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2003 m. lapkričio 18 d.// Baudžiamoji byla Nr. 2K- 666/2003// <http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=24803>.

³⁹ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Vilnius, 2006. P. 333.

padariusiam nusikalstamą veiką, reikėtų pažymėti svarbų dalyką. Darbo autorė analizuodama atsitiktinės atrankos būdu pasirinktas 2005-2006 metų Palangos miesto apylinkės teismo, 2004 metų Vilniaus apygardos teismo archyvinės baudžiamąsias bylas nustatė, kad praktikoje teismo narkologinės ekspertizės dėl apsvaigimo nuo alkoholio, narkotikų ar kitų psichiką veikiančių medžiagų dažniausiai skiriamos kartu su teismo psichiatrinė- psichologinė ekspertizė. „Teismo psichiatrinės, psichologinės, narkologinės ekspertizės 2003-12-24 akte Nr. 125 nurodyta, kad V.Š. praeityje nesirgo lėtiniu psichikos sutrikimu. V.Š. šiuo metu (bylos nagrinėjimo metu) lėtiniu psichikos sutrikimu taip pat neserga, jam konstatuojama psichikos ir elgesio sutrikimai, vartojant alkoholį, priklausomybės sindromas. Nusikalstamos veikos padarymo metu nebuvo patologinio ar fiziologinio afekto būsenoje“⁴⁰. Poveikio dėl apsvaigimo nuo alkoholio, narkotikų ar kitų psichiką veikiančių medžiagų klausimas taip pat gali būti sprendžiamas ir teismo psichiatrinėje - psichologinėje ekspertizėje: „paskirtoje teismo psichiatrinėje- psichologinėje ekspertizėje, ekspertai nustatė, kad B.S. nusikalstamos veikos darymo metu psichikos liga nesirgo ir neserga, jo psichika nebuvo laikinai sutrikusi, jis buvo paprasto pasigėrimo būsenoje, dėl ko B.S. galėjo ir gali suprasti savo veiksmų esmę ir juos valdyti“⁴¹. Kyla klausimas- kodėl narkologinės ekspertizės skiriamos kartu su psichiatrinė - psichologinė ekspertizė? Atsakymą į klausimą interviu metodo pagalba buvo siekiama gauti iš Palangos miesto apylinkės teismo teisėjų. Išvada, kad apsvaigimo nuo alkoholio, narkotikų ar kitų psichiką veikiančių medžiagų poveikis asmens psichikai objektyviausiai nustatomas kartu atliekant psichiatrines, psichologines ekspertizes. Tokiu būdu išsiaiškinama ne tik apsvaigimo įtaka asmens psichikai baudžiamojo įstatymo uždraustos veikos darymo metu, bet ir nustatoma ar nusikalstami veiksmai nebuvo įtakoti psichikos sutrikimų. Be to remiantis vien tik narkologinių ekspertizių išvadomis yra sudėtinga visapusiškai įvertinti asmens, padariusio baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, subjektyviuosius požymius. Dažnai pavojingą veiką padaręs asmuo norėdamas išvengti baudžiamosios atsakomybės ar gauti švelnesnę bausmę tvirtina, kad vartojo alkoholį neturėdamas tikslo vėliau nusikalsti ir negali suvokti padaryto nusikaltimo aplinkybių arba iš viso neigia, kad apsvaigimas turėjo įtakos nusikaltimo padarymui⁴². Tačiau praktikoje neretai įvertinus byloje esančius duomenis, kur didelės reikšmės turi teismo psichiatrinės- psichologinės ekspertizės aktas, nustatoma, kad asmuo, padaręs

⁴⁰ Archyvinė baudžiamoji byla Nr. 1-178-04. Vilniaus apygardos teismas.

⁴¹ Archyvinė baudžiamoji byla Nr. 1- 44- 04. Vilniaus apygardos teismas.

⁴² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2006 m. spalio 10 d.// Baudžiamoji byla Nr. 2K-514/2006// <http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=29430>;
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2006 m. sausio 24 d.// Baudžiamoji byla Nr. 2K-82/2006// http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=29061.

nusikaltimą apsvaigęs nuo alkoholio, būna pakaltinamas ir tokia jo būseną yra atsakomybę sunkinanti aplinkybė.

1.3.2. Nepakaltinamumas ir ribotas pakaltinamumas

Baudžiamosios teisės sociologinės mokyklos atstovai (F.Listas, A.Prinsas) XIX amžiuje teigė, kad tarp normalios ir nenormalios žmogaus reakcijos į konfliktines gyvenimo situacijas nėra griežtos ribos⁴³. Tarp sąvokų „juoda“ ir „balta“ visuomet yra tarpinė sąvoka „pilka“. Taip ir tarp pakaltinamumo ir nepakaltinamumo turi būti tarpinė grandis- ribotas pakaltinamumas. Šioje skyriaus dalyje kalbėti apie ribotą pakaltinamumą būtina, kadangi jo sąvokos ir požymių lyginimas su nepakaltinamumu, padės atskleisti nepakaltinamumo nustatymo problematiką teorijoje ir praktikoje.

Taigi riboto pakaltinamumo sąvoka Lietuvos baudžiamajame kodekse yra nauja. Nors buvo bandymų šį – riboto pakaltinamumo- institutą įtraukti į anksčiau galiojusį baudžiamąjį kodeksą. Tačiau jo buvo atsisakyta nespėjus baudžiamajam kodeksui įsigalioti.

Dabartinis Lietuvos Respublikos baudžiamasi kodeksas numato riboto pakaltinamumo institutą 18 straipsnyje: asmenį teismas pripažįsta ribotai pakaltinamu, jeigu darydamas baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką tas asmuo dėl psichikos sutrikimo, kuris nėra pakankamas pagrindas pripažinti jį nepakaltinamu, negalėjo visiškai suvokti pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio ar valdyti savo veiksmų.

„Riboto pakaltinamumo instituto atsiradimui didelę įtaką turėjo kriminologinių tyrimų rezultatai, rodę ryšį tarp psichinių anomalijų ir nusikalstamo elgesio. Kriminologine prasme ribotas pakaltinamumas siejamas su asmenimis, turinčiais psichinių anomalijų, t.y. įgimtų ar įgytų smegenų funkcijų organinių pokyčių, kurie daro įtaką socialiai vertingo žmogaus elgesio turiniui“⁴⁴. Medicininis riboto pakaltinamumo kriterijus siejamas su psichikos sutrikimais. „Jį gali sudaryti įvairios psichinės pataloginės būsenos, ribiniai nukrypimai ir pan. dažniausiai teisė skiria psichikos pažeidimą ir nukrypimą. Pirmasis sukelia atsakomybės nebuvimą, o antrasis neatleidžiant nuo atsakomybės leidžia sušvelninti bausmę arba atleidžia nuo atsakomybės taikant baudžiamojo poveikio priemones ar priverčiamąsias medicinos priemones“⁴⁵. Kaip ir nustatinėjant nepakaltinamumą, taip ir ribotą pakaltinamumą nustato tik teismas, kuris gali pripažinti asmenį ribotai pakaltinamu, jeigu darydamas baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką tas asmuo dėl esamo psichikos sutrikimo negalėjo *visiškai* suvokti pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio (intelektualus požymis) ar valdyti savo veiksmų (valinis požymis).

⁴³ Švedas G. Riboto pakaltinamumo problema// Teisė. T.29. Vilnius, 1996. P.132

⁴⁴ Baudžiamoji teisė. Trečiasis ir papildytas leidimas. Vilnius, 2001. P. 193.

⁴⁵ Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius, 2001. P. 279.

Baudžiamosios teisės prasme ribotas pakaltinamumas, kaip ir nepakaltinamumas, vertinamas pagal du – medicininį ir juridinį kriterijus. Tačiau jų turinys šiek tiek skiriasi. *Medicininis* riboto pakaltinamumo *kriterijus* yra daug platesnis nei nepakaltinamumo atveju. Jį gali sudaryti ir psichinės veiklos sutrikimai, sudarantys nepakaltinamumo medicininį kriterijų, ir kitos psichinės patologijos formos, pavyzdžiui, charakterio nukrypimai, ribinės būsenos ir pan. Aukščiausiasis Teismas 2004 m. birželio 29 d. nutartyje nurodė, kad „baudžiamosios teisės prasme ribotas pakaltinamumas vertinamas pagal medicininį ir juridinį kriterijus. Iš byloje esančio teismo psichiatrijos, psichologijos, narkologinės ekspertizės akto matyti, kad nusikalstamos veikos darymo metu nuteistasis buvo frustracijos būsenoje, jis negalėjo visiškai suvokti pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio ir valingai kontroliuoti savo veiksmų. Remdamasis šiuo ekspertizės aktu, teismas pagrįstai pripažino nuteistąjį ribotai pakaltinamu“⁴⁶. *Juridinis kriterijus* apibūdina tokį asmens psichinės veiklos sutrikimą, kuris neleidžia visapusiškai suvokti veiksmų pobūdžio (intelektualusis požymis) arba visikai valdyti juos (valinis požymis).

Vilniaus universiteto teisė fakulteto teisės mokslų daktaro G.Švedo straipsnyje “Riboto pakaltinamumo problema” pateikiamas pavyzdys, kuris kaip tik ir parodo medicininio bei juridinio kriterijų svarbą atskiriant šiuos du baudžiamosios teisės institutus: nepakaltinamumą ir ribotą pakaltinamumą. „L.M., žinodamas, kad viduje yra žmona, jos motina, trys mažamečiai vaikai, apipylė benzinu ir padegė savo buto duris. Išlipusią pro langą uošvę apipylė benzinu ir norėjo padegti. L.M. 1981 metais buvo tiriamas Naujosios Vilnios psichiatrinėje ligoninėje: jam diagnozuotas vidutinio laipsnio debilumas. Psichiatrinės ekspertizės išvada – pakaltinamas, nors nustatyta silpnaprotystė, lengvo laipsnio debilumas. Savo veiksmus kaltinamasis aiškino šitaip: nužudyti nenorėjęs, o tik kad uošvė sužibėtų ir visam gyvenimui atsimintų“⁴⁷. Kaip matyti iš pavyzdžio, ne visuomet psichinis sutrikimas yra pagrindas pripažinti asmenį nepakaltinamu. Išanalizavus visus požymius ir nusikalstamos veikos padarymo priežastis buvo padaryta išvada, kad asmuo yra pakaltinamas. Todėl labai svarbu yra atriboti nepakaltinamumą nuo riboto pakaltinamumo.

Atskirti šiuos du institutus yra labai svarbu todėl, kad nepakaltinamumo atveju asmuo netraukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Tuo tarpu asmuo pripažintas ribotai pakaltinamu, atsako pagal baudžiamąjį įstatymą, tačiau bausmė jam gali būti švelninama arba jis gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės ir jam gali būti pritaikytos baudžiamojo poveikio priemonės arba priverčiamosios medicinos priemonės. Būtent šias aplinkybes ir apibrėžia BK 18 straipsnio 2 ir 3 dalys. Tuo pagrindu matyti, kad BK „įteisino pasitaikančias asmens psichikos

⁴⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2004 m. birželio 29 d.// Baudžiamoji byla Nr. 2K- 325/2004// <http://www.lat.lt/default.aspx?item=tpbiul&lang=1>

⁴⁷ Švedas G. Riboto pakaltinamumo problema// Teisė. T.29. Vilnius, 1996. P.134

būklės, kai žmogaus psichika pažeista, jis ne visai suvokia daromos veikos pavojingumą, tačiau negalima daryti vienintelės išvados, kad asmuo visai nesuvokė daromos veikos pavojingo pobūdžio ir pripažinti jį nepakaltinamą. Tokiu atveju daroma išvada, kad apskritai asmuo suvokė daromos veikos pavojingumą ir turi atsakyti už padarytą veiką. Tačiau įstatymas suteikia teisę skiriamą bausmę švelninti⁴⁸. Tuo aspektu pateikiamas pavyzdys: V.S. veikdamas bendrininkų grupe su dar dviem draugais, per kelis kartus, naktimis, įsibrovę į kelių automobilių vidų, pagrobė juose buvusius įvairius daiktus. Apklauskos metu V.S. aiškino, kad dėl padarytų nusikaltimų gailisi, darydamas vagystes, jautė, kad tai nuotykis, o kai sulaukė policijos pareigūnai jam taip nebeatrodė. Atliekant ikiteisminį tyrimą buvo suabejota jo psichikos būseną, todėl surinkus medicininę dokumentaciją apie V.S. sveikatos būklę, buvo nustatyta, kad jis yra gydytas psichiatrinėje ligoninėje, kur diagnozuotas ūmus poliforminis psichozinis sutrikimas su šizofrenijos simptomais, vėliau pakartotinai buvo hospitalizuotas ir V.S. nustatyta paranoidinė šizofrenija, lengvas protinis atsilikimas. Gydomo eigoje abiejų hospitalizacijų metu stebėtas paranoidinis sindromas, persekiojimo klaidės, protinio atsilikimo požymiai. Teismo psichiatru bendraujant su įtariamoju V.S. buvo nustatyta, kad jo mąstymas konkretus, orientuotas pakankamai laike, vietoje ir savyje. Neneigia, kad anksčiau galvoje girdėdavo keistus komentuojančius balsus. Įtariamojo žodynas skurdus, akademinės žinios menkos. Bendras intelekto koeficientas atitinka lengvo laipsnio protinį defektą. Tiriamajam stinga tiek emocinės, tiek socialinės brandos. Be to apie jam inkriminuojamą veiką papasakojo gan nuosekliai, pasakojo, kad jis buvęs visų vagysčių iniciatorius, jam tada atrodė, kad turi „mafijos stogą“ ir jam nieko nebus. Todėl teismo psichiatras remdamasis byloje esančiais duomenimis bei pravestu pokalbiu su tiriamuoju V.S., pateiktoje specialisto išvadoje nurodė, kad „1. V.S. jam inkriminuojamų veikų metu sirgo psichine liga- epizodine paranoidine šizofrenijai taip pat jam buvo nustatytas ir lengvas protinis atsilikimas. 2. V.S. jam inkriminuojamų veikų padarymo metu savo veiksmus suprato formaliai. Dėl epizodinei paranoidinei šizofrenijai būdingų emocijų pakenkimo, mąstymo sutrikimų, afekto neadekvatumo, dėl primityvių emocijų, konkretaus mąstymo ir impulsų kontrolės stokos būdingų protiniam atsilikimui veiksmų valdymas jam inkriminuojamų veikų padarymo metu buvo apsunkintas. 3. Šiuo metu V.S. būseną atitinka medikamentinės remisijos (ligos požymių nebuvimas) sergant šizofrenija ir lengvo protinio atsilikimo požymius. Atsižvelgiant į dabartinę psichinę būseną bei kritiką, susirgimo atžvilgiu V.S. rekomenduojama taikyti priverstinį ambulatorinį gydymą. 4. Šiuo metu su V.S. gali būti atliekami procesiniai veiksmai“⁴⁹. Kadangi įtariamojo teismo psichiatrinė ekspertizė buvo atliekama ikiteisminio tyrimo metu, todėl bylos tyrimui vadovavusiam prokurorui kilo

⁴⁸Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Vilnius, 2006. P. 330-331.

⁴⁹ Archyvinė baudžiamoji byla Nr. 1-68-06. Palangos m. apylinkės teismas.

klausimai: ar pateiktoje specialisto išvadoje nurodytos ligų diagnozės „epizodinė paranoidinė šizofrenija“, „lengvas protinis atsilikimas“ priskiriamos prie ligų sąrašo, kurios būtinos kaip medicininis kriterijus nustatinėjant asmens nepakaltinamumą? Ką reiškia-formaliai suprato savo veiksmus bei – veiksmų valdymas nusikaltimų padarymo metu buvo apsunkintas? Tuomet teismo psichiatras gavęs papildomą užklausimą į jį pateikė tokią išvadą: „Epizodinė paranoidinė šizofrenija yra lėtinė psichinė liga, protinis atsilikimas atitinka silpnaprotystės kriterijus. V.S. psichinė būseną atspindi intelekto defektą ir lėtinės psichinės ligos šizofrenijos pakenktas emocijas ir valią, todėl jis savo veiksmus suprato formaliai, o dėl emocijų ir valios pakenkimo veiksmų valdymas buvo apsunkintas. Įvertinus V.S. psichinę būseną jam inkriminuojamos veikos padarymo metu, aplinkybes (situacija) inkriminuojamos veikos metu bei V.S. susiformavusią asmenybę matyti, kad tai atitinka riboto pakaltinamumo kriterijus“⁵⁰. Baigus ikiteisminį tyrimą, bylą kuravęs prokuroras kreipėsi į teismą siūlydamas įtariamajam skirti priverčiamąsias medicinos priemones. Analizuojant pateiktą pavyzdį, galima išvelgti kilusią teorinę problemą, kad prokurorui trūkstant teorinių žinių psichiatrijos mokslo srityje, sunku pasirinkti tokią poziciją ar siūlymus, su kuria kreipsis į teismą dėl įtariamajam, kuris turi psichikos sutrikimų, taikytinų sankcijų. Tokia pat situacija galima ir teisme nustatinėjant asmens nepakaltinamumą (ribotą pakaltinamumą) kai teisėjas nebūdamas psichiatras ir neturėdamas pakankamai teorinių žinių psichiatrijos srityje, be teismo psichiatro išvados negalėtų savarankiškai nustatyti ar asmuo pakaltinamas ar ne. Dėl to kyla teorinės ir praktinės problemos.

Taigi ribotas pakaltinamumas – sampratos prasme artimas nepakaltinamumui. Tik jį apibrėžiantį teisinį kriterijų sudaro siauresnis aspektas – asmuo tik iš dalies sugeba suvokti savo veiksmų esmę arba tik iš dalies juos valdyti, o medicininis pagrindas – didesnis (platesnis) – apima ir psichologines žmonių problemas – psichikos nukrypimus.

Nepakaltinamumas yra tokia asmens būseną, kuomet darydamas pavojingą veiką jis nebegalėjo suprasti savo veiksmų esmės arba jų valdyti (tai – juridinis nepakaltinamumo kriterijus) dėl chroniškos psichinės ligos, laikino psichinės veiklos sutrikimo, silpnaprotystės ar kitokios patologinės būsenos (tai medicininis nepakaltinamumo kriterijus)

Asmens pripažinimas nepakaltinamu turi reikšmės jo baudžiamajai atsakomybei, t.y. toks asmuo negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn už padarytą veiką, jam taikomos tik medicininio poveikio priemonės, kurios nėra nei baudžiamoji atsakomybė, nei kriminalinė bausmė.

Ribotas pakaltinamumas – tai tokia asmens būseną, kuri nusikalstamos veikos darymo metu neleido asmeniui visiškai suprasti savo veiksmų pobūdžio ar juos valdyti dėl psichikos sutrikimų, kurie nebuvo pakankamas pagrindas pripažinti jį nepakaltinamu.

⁵⁰ Ten pat.

Asmuo, teismo pripažintas ribotai pakaltinamu, padaręs baudžiamąjį nusižengimą, neatsargų arba nesunkų ar apysunkį nusikaltimą, atsako pagal baudžiamąjį įstatymą.

Todėl riboto pakaltinamumo teisinių padarinių reikšmė dvejopa:

1. baudžiamąją atsakomybę šalinanti aplinkybė, reiškia, kad asmuo, pripažintas ribotai pakaltinamu gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės taikant numatytas baudžiamojo poveikio priemones arba priverčiamąsias medicinos priemones.

2. bausmę švelninanti aplinkybė, kai asmuo padaręs nusikaltimą yra pripažintas ribotai pakaltinamu, atsako pagal baudžiamąjį įstatymą, tačiau bausmė jam gali būti švelninama.

Būtent dėl nurodytų riboto pakaltinamumo padarinių kaltinamieji dažnai stengiasi apsimesti turintys psichikos sutrikimų arba kitokių ligų, kad būtų pripažinti ribotai pakaltinamais. Pavyzdžiui „kasatorius A.K. teigia, kad jis yra II-os grupės invalidas dėl kepenų cirozės ir ši liga galėjo tiesiogiai sąlygoti jo įvykdytą nusikaltimą, todėl mano, kad veika turėjo būti traktuojama kaip padaryta ribotai pakaltinamo asmens, todėl, jo nuomone, ši aplinkybė turėjo būti pripažinta jo atsakomybę lengvinančia aplinkybe ir paskirta švelnesnė bausmė. Tačiau Aukščiausiasis Teismas nustatė, kad kasatorius klaidingai mano, kad nusikaltimą padarė būdamas ribotai pakaltinamas, nes sirgo kepenų ciroze. Pripažįstama atsakomybe lengvinančia aplinkybe, kad veika padaryta ribotai pakaltinamo asmens tik tada, jeigu nustatoma, kad asmuo nusikalstamos veikos darymo metu dėl psichikos sutrikimo, kuris nėra pakankamas pagrindas pripažinti jį nepakaltinamu, negalėjo visiškai suvokti pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio ar valdyti savo veiksmų. Ikiteisminio tyrimo metu A. K. psichinei būklei nustatyti buvo paskirta ambulatorinė teismo psichiatrinė ekspertizė ir ekspertai pateikė išvadą, kad A. K. serga psichikos ir elgesio sutrikimu, vartojant alkoholį su priklausomybės sindromu, taip pat, atlikus stacionarinę teismo psichiatrinę ekspertizę, ekspertai konstatavo, kad kasatorius nusikaltimo padarymo metu nesirgo lėtine psichikos liga bei laikinu psichikos sutrikimu. Jam nustatytas psichikos ir elgesio sutrikimas, vartojant alkoholį priklausomybės sindromas, kuris netrukdytų suprasti savo veiksmų esmės ir juos valdyti. Taigi, nesant medicininių duomenų, teismui nebuvo jokio pagrindo pripažinti A. K. ribotai pakaltinamu ir tai laikyti jo atsakomybe lengvinančia aplinkybe“⁵¹. Darbo autorė analizuodama baudžiamąsias bylas pastebėjo, kad praktikoje įtariamieji ar kaltinamieji labai dažnai, tokiais būdais stengiasi išvengti baudžiamosios atsakomybės. Tačiau „psichikos sutrikimai nepanaikinantys pakaltinamumą, gali būti (bet ne būtinai) pagrindu taikant medicininio poveikio priemones“⁵². Taip pat „tai nereiškia, kad teismas būtinai turi švelninti

⁵¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2005 m. balandžio 12 d.// Baudžiamoji byla Nr. 2K-284/2005// <http://www.lat.lt/default.aspx?item=tpbiul&lang=1>.

⁵² Лебедев В.М. Верховный суд Российской Федерации. Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации. 2- ое издание. Москва, 2003. С. 55.

bausmę⁵³. Todėl teismas skirdamas bausmę, prieš tai įvertinęs ir išanalizavęs bylos duomenis, kaltinamojo asmenybės charakteristiką, gali ir neatsižvelgti į kaltinamojo psichinius defektus skiriant bausmę. Kaip pavyzdį galima paminėti tokią situaciją, kai Snakt Peterburgo teismas mirties bausme nuteisė N., kuris turėdamas psichikos sutrikimą- debilumą, įvykdė seriją seksualinių nusikaltimų, aukoms sukeldamas fizinius sužalojimus. Vieną auką jis nužudė itin žiauriai. Teismo psichiatrinė ekspertizė N. pripažino pakaltinamu. Šiuo atveju kaltinamojo N. psichikos sutrikimas- debilumas ne sušvelnino pavojingam nusikaltėliui skiriamos bausmės.

Išdėsčius nepakaltinamumo ir riboto pakaltinamumo skirtumus, atrodo, kad viskas aišku ir klausimų neturėtų kilti. Tačiau vis dėl to spragų esama- kaip turėtų elgtis ikiteisminio tyrimo pareigūnai, teisėjai ir kokias specialisto išvadas turėtų pateikti teismo psichiatrijos ekspertai susidūrę su tokiu asmeniu, kuris padaręs nusikalstamą veiką, pagal BK 13 straipsnį yra sulaukęs nustatyto amžiaus dėl ko gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, tačiau neturi socialinių įgūdžių arba juos prarado dėl asmenybės vystymosi ypatumų, yra žinių ir gyvenimo patirties stoka. Trumpai tariant- ar asmuo, pagal savo amžių būdamas socialiai nebrandus ir turėdamas socialinio išsivystymo lygio trūkumų, lyginant su tokio pat amžiaus asmenimis, turėtų būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, ar vis dėl toks asmuo turėtų būti pripažįstamas ribotai pakaltinamu ar net nepakaltinamu? Juk asmeniui, pagal savo išsivystymo lygį turinčiam suprasti elementarius tam tikrus gyvenimo aspektus, tačiau to nesuvokiančiam, tai turėtų būti rodiklis ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorams ir teisėjams, atkreipti dėmesį į tokio asmens psichikos būklės įvertinimą. Tačiau šiuo aspektu baudžiamojo kodekso komentaras nurodo, kad „kad pagal Lietuvos baudžiamąją teisę, medicininio tiek nepakaltinamumo, tiek riboto pakaltinamumo kriterijaus nesudaro socialinis nebrandumas arba socialinė degradacija, t.y. socialiai nesubrendęs arba degradavęs asmuo laikomas pakaltinamu ir atsako pagal baudžiamąjį įstatymą, tačiau teismas, vadovaudamasi baudžiamojo kodekso 54 straipsnio 2 dalie 5 punktu, turi atsižvelgti į tokią aplinkybę, kai parenka ar skiria bausmę⁵⁴. Pavyzdžiui, kaltinamasis „T. L. padarė keturias vagystes, iš kurių pirmąją vagystę padarė turėdamas 14 metų ir 10 mėnesių. Jam, kaip matyti iš teismo psichiatrinės, psichologinės, narkologinės ekspertizės akto, nenustatyta psichinių sutrikimų. Jis suprato savo veiksmų esmę ir galėjo juos valdyti. Esant tokiems duomenims, teismų išvados dėl T. L. pakaltinamumo yra pagrįstos. Nuteistojo T. L. žemas intelekto išsivystymas, socialinė ir emocinė branda neturi reikšmės amžiaus ribai ir neatleidžia jo nuo baudžiamosios atsakomybės už padarytas pavojingas veikas⁵⁵. Taigi dėl įstatymo formuluočių

⁵³ Игнатов А.Н., Красиков. Уголовное право России. Общая часть. Москва, 1997(98). С.163.

⁵⁴ Abramavičius A., Baranskaitė A., Čepas A. ir kt. Baudžiamojo kodekso komentaras. Vilnius, 2004. P.118.

⁵⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2001 m. gruodžio 4 d.// Baudžiamoji byla Nr. 2K-1066/2001// <http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=25809>.

netobulumo, asmenys dėl socialinio nebrandumo ir žemo išsivystymo lygio nėra pripažįstami ribotai pakaltinamais.

1.3.3. Nepakaltinamumas ir neveiknumas

Jau minėjome, kad nepakaltinamu asmuo gali būti pripažintas tik įvykdžius baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką. Negalima asmens pripažinti nepakaltinamu tik dėl psichinės ligos, be ryšio su pavojingos veikos padarymu. Tokį asmenį galima civiline tvarka pripažinti neveiksniu. Būtent civilinio kodekso 2.10 straipsnyje teigiama : „fizinis asmuo, kuris dėl psichikos ligos ar silpnaprotystės negali suprasti savo veiksmų esmės arba jų valdyti, gali būti teismo tvarka pripažintas neveiksnius“⁵⁶. Tokiam asmeniui nustatoma globa, todėl negalima tapatinti nepakaltinamumo ir neveiknumo. Nors jų šaltinis gali būti tas pats (psichikos sutrikimas), šios sąvokos skiriasi. Trumpai šiuos skirtumus ir aptarsime:

1. asmens nepakaltinamumo klausimas sprendžiamas tik baudžiamosiose bylose ir tik padarius nusikalstamą veiką;

2. asmens pripažinimas nepakaltinamu turi reikšmės tik jo baudžiamajai atsakomybei. Nepakaltinamu pripažintas asmuo negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Už padarytą veiką jam taikomos tik priverčiamosios medicinos priemonės. Be to pripažinimas nepakaltinamu nekeičia asmens teisinio statuso kaip tai būna pripažinus asmenį neveiksniu⁵⁷. Todėl neveiksnumą galima pavadinti „socialine ir teisine mirtimi“⁵⁸.

Sprendžiant veiksnio atėmimo klausimą nekritiškai vadovujamasi medicininiais kriterijais, bet visiškai neatsižvelgiama į socialinius. „Individo neveiknumo pripažinimas yra viena iš sudėtingiausių teismo užduočių. Individo veiksnio panaikinimas arba apribojimas siejamas su psichikos liga arba alkoholizmu (narkomanija)“⁵⁹. Kitaip tariant, veiksniumi atimti dažnai užtenka tik psichikos sutrikimo diagnozės, bet nėra atskirai vertinami asmens sugebėjimai srityse, kuriose yra numatyti apribojimai. Tačiau psichikos sutrikimo konstatavimas (kaip ir pakaltinamumo atveju) neveikia automatiškai. Taigi sprendžiant klausimą apie neveiknumo pripažinimą tenka nustatyti, ar iš tikrųjų psichikos sutrikimas taip pažeidžia individo sugebėjimą spręsti savo problemas savarankiškai, kad reikalingas pripažinimas neveiksniu ar veiksnio apribojimas. To pasekmė – absurdiškos situacijos, kai sėkmingai besidarbuojantis žmogus yra pripažįstamas neveiksniu ir praranda teisę dirbti, nors nori ir gali tai daryti. Neveiksnius asmuo praranda daugelį savo teisių, tarp jų teisę disponuoti savo turtu bei tvarkyti su juo susijusius

⁵⁶ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas(su pakeitimais ir papildymais) //Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.

⁵⁷ Piesliakas V. Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. Vilnius, 1996. P.120.

⁵⁸ A.Radvilaitė. Neveiknumas- socialinė ir teisinė mirtis. Ar ateis pokyčių metas?//Lietuvos rytas, 2006 spal.4// www.lrytas.lt; prisijungimo laikas: 2006-10-16.

⁵⁹ Justickis.V. Bendroji ir teisės psichologija. Vilnius, 2004. P.263.

reikalus, teisę į darbą, santuoką, teisę balsuoti. Be to neveiksniu pripažintas asmuo praranda teisę kreiptis į teismą bet kokiais klausimais, įskaitant, žinoma, ir klausimą dėl jo statuso peržiūrėjimo. Tai pažeidžia Lietuvos Respublikos Konstituciją bei Europos žmogaus teisių konvenciją, visiems garantuojančias teisę kreiptis į teismą dėl civilinių teisių ir pareigų. Neveiksnumo institutas yra skirtas asmens interesams apginti, tačiau neaišku kokie neveiksnaus asmens interesai yra ginami draudimu kreiptis į teismą.

Akivaizdu, kad neveiksnumo statuso nustatymo procese egzistuoja visos minėtos sąlygos: jame sprendžiama ar taikyti didelius asmens pilietinių ir politinių teisių apribojimus, remiantis ekspertų bei liudytojų parodymais, kuriuos tinkamai įvertinti bei į juos atsakyti ar atsikirsti (ar patarti kaip tai padaryti) galėtų kvalifikuotas teisininkas. Be to, akivaizdu, kad asmeniui, kurio veiksnio klausimas yra sprendžiamas teisme, šis procesas turi didelį emocinį krūvį, nes jo metu sprendžiama dėl jo teisės gyventi visuomenėje kaip pilnaverčiam asmeniui. Beje, baudžiamosiose bylose, kaltinamajam gresiančių teisių apribojimo negalima net lyginti su tomis, kurios gresia asmeniui pripažintam neveiksniu.

Šiuo metu asmenų, kurių neveiksnumo klausimas sprendžiamas teisme, interesus atstovauja prie savivaldybių įsteigtų globos ir rūpybos institucijų darbuotojai. Jie nesuteikia, ir neturi teikti, teisinių paslaugų, nes jų paskirtis – pateikti teismui argumentuotą išvadą dėl konkrečios bylos esmės. Tačiau praktikoje šių institucijų atstovų vaidmuo teismo procesuose yra ganėtinai formalus. Dažnai pareiškimas asmenį pripažinti neveiksniu yra palaikomas nekritiškai nepaisant to, kad su pačiu asmeniu nebuvo net susisiektas.

Esminė problema yra tai, jog Lietuvos teisės aktai nenumato valstybės pareigos asmenims, kurių veiksnio statusas yra nagrinėjamas teisme, skirti teisinį atstovavimą. Jis yra ypač svarbus jei turėsime omeny, kad dažniausiai tokie asmenys į teismo posėdį nekviečiami, todėl patys negali išsakyti savo pozicijos, išklaudyti kitos pusės argumentus ir į juos atsikirsti. Tuo tarpu Europos žmogaus teisių teismo precedentai nustato valstybės pareigą užtikrinti tinkamą teisinį atstovavimą civilinėse bylose, kuriose procesas yra sudėtingas, faktai nustatomi ekspertų bei liudytojų parodymais, o šalims ginčo esmė reiškia didelę emocinę naštą dėl kurios jie negali savęs tinkamai atstovauti.

Šios darbo dalies apibendrinimas pateikia atsakymą į klausimą- koks skirtumas tarp asmens nepakaltinamumo ir neveiksnumo? Asmuo pripažįstamas nepakaltinamu tada, kai nustatoma, kad darydamas baudžiamąjį įstatymo uždraustą veiką, dėl sutrikusios psichikos negalėjo suvokti jos pavojingumo ar valdyti savo veiksmų. Šis faktas kiekvienu atveju nustatomas konkrečioje baudžiamąjoje byloje ir turi įtakos tik asmens baudžiamajai atsakomybei už tuos veiksmus, dėl kurių byla buvo iškelta. Teisinės nepakaltinamumo pasekmės reiškia, kad asmuo neatsako pagal baudžiamąjį kodeksą.

Asmens nepakaltinamumas teisine prasme nėra tapatus neveiksnumui. Nepakaltinamumas siejamas tik su nusikalstamos veikos požymius atitinkančių veiksmų atlikimo momentu ir asmens baudžiamąja atsakomybe. Neveiksnumas apibrėžia pastovų asmens teisinį statusą ir turi įtakos civiliniams teisiniams santykiams, tarp jų ir turtinei atsakomybei už padarytą žalą. Asmuo teismo pripažįstamas neveiksniu civilinio proceso tvarka, jeigu dėl psichinės ligos ar silpnaprotystės negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti.

2. NEPAKALTINAMUMO NUSTATYMO YPATUMAI

Remiantis Lietuvos baudžiamąja teise, nusikaltimo sudėtis yra vienintelis baudžiamosios atsakomybės pagrindas. Šis principas yra vienas iš pagrindinių, fundamentalių baudžiamosios teisės principų, užtikrinančių teisėtumą kriminalinės justicijos veikloje ir visų piliečių lygybę įstatymų atžvilgiu. Įrodyti nusikalstamos veikos buvimą – tai reiškia įrodyti, kad tiriamojoje veikloje yra visi įrodinėtini inkriminuotos nusikalstamos veikos sudėties požymiai. Tačiau nusikaltimo sudėties nustatinėjimas praktinėje kriminalinės justicijos pareigūnų veikloje nėra savitikslis⁶⁰. Įrodyti nusikaltimo sudėtį būtina todėl, kad kaip buvo minėta, tik nusikalstamos veikos sudėties nustatymas suteikia teisę pavadinti veiką nusikalstama, o veiką padariusį asmenį vadinti nusikaltėliu.

Anksčiau buvo paminėta, kad nusikaltimo sudėtis susideda iš objektyviųjų ir subjektyviųjų požymių. Mus domina vieno iš subjektyviųjų požymių – nepakaltinamumo (arba pakaltinamumo) įrodinėjimas, nustatymas. Nėra lengva įrodyti subjektyvius nusikalstamos veikos požymius. Tai daug sudėtingiau nei įrodyti objektyvius požymius. Galima objektyviai nustatyti, kokius kūno sužalojimus padarė kaltininkas nukentėjusiajam, kiek ir už kokią sumą pagrobė daiktų. Bet kaip tiksliai ir objektyviai nustatyti, ką kaltininkas norėjo padaryti nukentėjusiajam, kokius daiktus ir už kokią sumą pagrobti, o gal jis to visai nenorėjo, o gal nesuprato ką daro.

Tai, kad nusikalstamos veikos subjektyvius požymius yra sunkiau įrodyti nei akivaizdžiai matomus objektyvius, dar nereiškia kad subjektyviųjų apskritai nereikia įrodyti. Nusikalstamos veikos subjektyvioji pusė turi būti įrodinėjama kiekvienoje baudžiamojoje byloje.

Pakaltinamumas yra subjektyvusis nusikalstamos veikos požymis. Tačiau nepaisant to, kad pakaltinamumas yra kiekvienos nusikalstamos sudėties pagrindinis požymis ir, kaip buvo minėta anksčiau, turėtų būti įrodinėjamas kiekvienoje baudžiamojoje byloje, jis vis tik turi savų

⁶⁰ Piesliakas V. Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. Vilnius, 1996. P.32.

ypatumų. Pakaltinamumas įrodinėjamas ne kiekvienoje byloje, o tik tais atvejais, kai kyla įtarimas dėl asmens psichinės būklės nusikaltimo padarymo metu.

Laikoma, kad visi žmonės yra pakaltinami, tačiau esant įtarimų, kad asmuo padaręs įstatymo uždraustą veiką turi psichikos sutrikimų, reikia įrodinėti žmogaus nepakaltinamumą, t.y. faktą, kad asmuo, darydamas pavojingą veiką, nesuprato savo veiksmų esmės ar negalėjo jų valdyti.

Šaltiniai tokiems įtarimams gali būti ir išorinė kaltininko išvaizda, įvairios pažymos apie mokymosi vietą, ligas, buvimą psichoneurologinio dispenserio įskaitoje, taip pat šeimos narių, giminaičių, kaimynų ir kitų liudytojų parodymai, kaip kaltinamasis elgėsi nusikalstamos veikos padarymo metu. Šie pateikti pastebėjimai gali padėti ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorams, teisėjams laiku atskleisti įtariamojo (kaltinamojo) psichikos trūkumus (sutrikimus). Užkirsdamas kelią galimoms klaidoms pareigūnas, atliekantis tyrimą, privalo surasti, užfiksuoti viską, kas jo nuomone, galėtų turėti reikšmės toliau tiriant nusikalstamą veiką. Iškilus abejonėms dėl asmens psichikos būklės, būtina kreiptis į psichiatrijos specialistus (ekspertus). Svarbu žinoti, kad „gydytojui- psichiatruvi svarbi bet kokia paciento gyvenimo detalė, smulkmena, nes ji leidžia sukurti visapusišką požiūrį apie ligonį“⁶¹. Visais atvejais, esant įtarimų, byloje skiriama teismo psichiatrinė ekspertizė.

Tiriant nusikaltimus, nagrinėjant baudžiamąsias bylas daroma daug ir įvairių rūšių ekspertizių, kurios yra viena ir efektyviausių mokslo ir technikos žinių panaudojimo formų. Todėl vargu, ar be psichiatrijos ir kitų mokslų specialiųjų žinių įmanoma atlikti ikiteisminį tyrimą bei išsamiai teisme išnagrinėti baudžiamąją bylą, kurioje įtariamasis (kaltinamasis) yra su psichikos sutrikimais. Visų pirma šios specialiosios žinios pritaikomos pastarųjų sutrikimų nustatymui ir viena iš specialiųjų žinių naudojimo formų- ekspertizė.

„Teismo psichiatrijos ekspertizė – tai teismo ar teisėjo paskirtas proceso veiksmas, kai siekiant atsakyti į specialius teismo psichiatrinių žinių reikalaujančius klausimus, teismo psichiatras ekspertas atlieka turinčius teisinės reikšmės asmenų psichikos būklės tyrimus ir jų rezultatus fiksuoja ekspertizės akte“⁶². Ekspertizės tikslas yra išaiškinti asmens – įtariamojo (kaltinamojo) – psichinę būklę, ar jis galėjo suprasti savo veiksmus nusikalstamos veikos padarymo metu bei juos valdyti. Ekspertinio tyrimo eiga ir rezultatai įforminami specialiame procesiniame dokumente – ekspertizės akte, kuriame išdėstoma eksperto išvada. Ekspertizės aktas yra savarankiška įrodymų rūšis. Tačiau tai tik įrodymai byloje, o ne galutinis teismo sprendimas. Galutinį sprendimą ar asmuo pakaltinamas, ar ne priima tik teismas. Lietuvos

⁶¹ Зейгарник Б.В., Братусь Б.С. Очерки по психологии аномального развития личности. Москва, 1980. С. 68.

⁶² Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. rugpjūčio 18 d. įsakymas Nr.V-499 “Dėl teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizių darymo valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie sveikatos apsaugos ministerijos nuostatų patvirtinimo”//Valstybės žinios, 2003, Nr. 82-3767.

Respublikos Konstitucijos 31 straipsnis skelbia, kad “asmuo nelaikomas kaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu”⁶³. O tai reiškia, kad tik teismas (o ne teismo psichiatrijos ekspertas) sprendžia ar asmuo gali atsakyti už savo veiksmus, t.y. ar jis pakaltinamas, ar ne. Tačiau esant įtarimų dėl asmens psichinės būklės bei skiriant priverčiamąsias medicinos priemones (apie jas bus kalbama kitame skyriuje), teisme privalo dalyvauti teismo psichiatras ekspertas, nes priešingu atveju tai gali būti įvardinta kaip esminis baudžiamąjo proceso įstatymo pažeidimas. 1999-06-08 Lietuvos Aukščiausiasis Teismas priėmė nutartį, kurioje kasatorius D.G. prašė panaikinti pirmosios instancijos teismo nutartį, nes į teismo posėdį nebuvo iškvieštas ekspertas ir neišklaudyta eksperto išvada apie psichinę kaltinamosios būseną. Teismas skundą tenkino, ir grąžino bylą nagrinėti iš naujo. Teismas nustatė, kad teisiamaajame posėdyje nagrinėjant priverčiamųjų medicinos priemonių skyrimą asmeniui, padariusiam pavojingą visuomenei veiką, turi būti išklausa eksperto išvados apie psichinę kaltinamojo būseną. Tačiau nagrinėjant priverčiamųjų medicinos priemonių skyrimą D.G., teisiamaajame posėdyje ekspertas psichiatras nedalyvavo⁶⁴. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas panaikino pirmosios instancijos teismo nutartį ir perdavė bylą iš naujo nagrinėti pirmosios instancijos teisme. Būtent eksperto dalyvavimas bylos nagrinėjime teisme, užtikrina

Labai svarbu žinoti, kad nepakaltinamumas yra nepastovus. Nepakaltinamumas nustatomas dėl konkrečios pavojingos visuomenei veikos ir gali būti tik tos veikos padarymo metu. Todėl nelaikomas nepakaltinamu asmuo, anksčiau sirgęs psichine liga, dėl kurios jis tuo metu negalėjo suprasti savo veikos pavojingumo esmės ir valdyti savo veiksmų, bet nepadaręs nusikaltimo. Jei asmuo, kuris anksčiau buvo pripažintas nepakaltinamu, vėl įvykdė nusikalstamą veiką, tai nepakaltinamumo klausimas bus nagrinėjamas iš naujo, jei kils įtarimų dėl jo pakaltinamumo. Iš to kyla praktinė problema, kurią galima pagrįsti pavyzdžiu- Ž.B. anksčiau dėl nužudymo buvo pripažinta nepakaltinama, po kurio laiko vėl padarė nusikaltimą, tai yra realizavo nesikrus pinigus, o po mėnesio dar vieną- vagystę, tačiau nusikaltimai padaryti skirtinguose miestuose. Pagal netikrų pinigų realizavimo baudžiamąją bylą kaltinamajai Ž.B. buvo taikyta priverčiamoji medicinos priemonė- stacionarinis stebėjimas griežto stebėjimo sąlygomis. Tuo pat metu tiriant vagystės baudžiamąją bylą, buvo gauti duomenys, kad Ž.B. šios bylos nagrinėjimo metu yra gydoma psichiatrijos ligoninėje griežto stebėjimo sąlygomis⁶⁵. Šiuo atveju kilo bylos nagrinėjimo greitumo principo įgyvendinimo problema- ar tikrai byloje dėl vagystės, žinant, kad kaltinamoji gydoma psichiatrijos ligoninėje už netikrų pinigų realizavimą, vėl reikalinga skirti psichiatrinę ekspertizę? Deja, atsakius į iškeltą klausimą neigiamai, tektų

⁶³ Lietuvos Respublikos Konstitucija//Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.

⁶⁴ Lietuvos Aukščiausiojo teismo nutartis priimta 1999 m. birželio 8 d.// Baudžiamoji byla Nr. 2K-358-99// www.lat.litlex.lt.

⁶⁵ Baudžiamoji byla Nr. 60-1-0514-05. Palangos m. policijos komisariatas.

susidurti su prieštaravimais teorijai, nes „pakaltinamumas ir nepakaltinamumas nustatomas dėl konkrečios baudžiamuoju įstatymu uždraustos veikos ir gali būti tik tos veikos darymo metu“⁶⁶.

Kaip buvo minėta, asmens nepakaltinamumas sprendžiamas tik nusikalstamos veikos padarymo momentui. Tačiau teismų praktikoje esama atvejų, kai nusikaltimo padarymo momentui įrodinėtini tik objektyvieji požymiai, o subjektyvūs požymiai laiko atžvilgiu pasistumia atgal, t.y. nustatinėjami dar iki padarant nusikalstamą veiką. Tokie atvejai dažniausiai būna nagrinėjant bylas, kuriose nusikalstamą veiką padaro asmuo apsvaigęs nuo alkoholio ar kitokių psichoaktyvių medžiagų, dėl ko jis patenka į būseną, artimą nepakaltinamumui. Pavyzdys galėtų būti anksčiau minėta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis Nr. 2K-538-01, kurioje kasatorius teigia, kad dėl girtumo nesuprato savo veiksmų pavojingumo, nenumatė, kad atims gyvybę, ir nenorėjo nužudyti. Tačiau teisėjų kolegija nusprendė, kad nužudymas buvo padarytas tyčia, o tai reiškia, kad asmuo buvo pakaltinamas. Šiuo atveju tik objektyvūs nusikaltimo sudėties požymiai įrodinėjami nusikaltimo padarymo momentui. Subjektyvusis baudžiamosios atsakomybės pagrindas – kaltė laiko atžvilgiu pasislenka šiek tiek ankstesniam laikui, kai asmuo dar nebuvo apsvaigęs ir suvokė, kad savo veiksmais (dideliu alkoholio vartojimu) gali prarasti savo poelgių suvokimą ir kontrolę, ir tikėtina, kad tokioje nekontroliuojamoje būsenoje gali padaryti veiksmus, kurie uždrausti baudžiamuoju įstatymu⁶⁷.

Nepakaltinamumo būsenos įrodymui būtina nustatyti, kad darant pavojingą visuomenei veiką, tuo pačiu metu buvo abu nepakaltinamumo kriterijai (juridinis ir medicininis). Taigi įrodinėjant nepakaltinamumą, reikia įrodyti, kad asmuo nesuvokia savo veikos pavojingumo arba negali valdyti savo veiksmų bei įrodyti, kad taip yra dėl psichikos sutrikimo.

Asmens pripažinimas nepakaltinamu turi reikšmės tik jo baudžiamajai atsakomybei. Nepakaltinamu pripažintas asmuo negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Už padarytą veiką jam neskiriama kriminalinė bausmė, o taikomos tik priverčiamosios medicinos priemonės, kurios nėra nei baudžiamoji atsakomybė, nei kriminalinė bausmė. Jų tikslas yra nepakaltinamą asmenį pagydyti. Priverčiamosios medicinos priemonės yra apibrėžtos baudžiamojo kodekso 98 straipsnyje. Teismas pripažinęs asmenį nepakaltinamu gali jam skirti šias priemones:

1. Ambulatorinį stebėjimą pirminės sveikatos priežiūros sąlygomis;
2. Stacionarinį stebėjimą bendro stebėjimo sąlygomis psichikos sveikatos priežiūros įstaigose;

⁶⁶ Abramavičius A., Baranskaitė A., Čepas A. ir kt. Baudžiamojo kodekso komentaras. Vilnius, 2004. P. 115.

⁶⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis// Baudžiamoji byla Nr. 2K-538/2001// <http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=25809>

3. Stacionarinę stebėjimą sustiprinto stebėjimo sąlygomis specializuotose psichikos sveikatos priežiūros įstaigose;
4. Stacionarinę stebėjimą griežto stebėjimo sąlygomis specializuotose psichikos sveikatos priežiūros įstaigose⁶⁸.

Teismas skirdamas nepakaltinamam asmeniui priverčiamąsias medicinos priemones, nenustato jų taikymo laiko. Jos taikomos kol asmuo pasveiksta arba pagerėja jo psichikos būklė bei išnyksta jo pavojingumas. Tačiau teismas ne rečiau kaip kartą per šešis mėnesius pagal sveikatos priežiūros įstaigos išvadą privalo spręsti klausimą dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo pratęsimo, rūšies pakeitimo ar jų taikymo panaikinimo.

Išsiaiškinę, kaip turi būti įrodinėjamas nepakaltinamumas teisme, galime išskirti svarbiausius bruožus:

- Įrodinėjamas ne pakaltinamumas, o nepakaltinamumas;
- Esant bent menkiausiam įtarimui dėl asmens psichikos būklės, byloje skiriama teismo psichiatrijos ekspertizė;
- Nepakaltinamumas nustatomas dėl konkrečios pavojingos visuomenei veikos;
- Nepakaltinamumas yra nepastovus, jį reikia įrodinėti kiekvienu konkrečiu atveju;
- Įrodinėjant nepakaltinamumą, būtina įrodyti abu nepakaltinamumo kriterijus: ir medicininį, ir juridinį;
- Tik teismas sprendžia ar asmuo yra pakaltinamas ar ne;
- Nepakaltinamam pripažintam asmeniui neskiriama kriminalinė bausmė, o taikomos tik priverčiamosios medicinos priemonės arba atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės..

Skyriaus pabaigoje tikslinga apžvelgti statistiką. Statistinės analizės duomenimis 2005 m. Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje buvo atlikta 1460 ekspertizių baudžiamosiose bylose, iš jų: 1260 ambulatorinių, 197 – stacionarių; civilinėse bylose atlikta 1204 ekspertizės, iš jų ambulatorinių – 1196, stacionarių – 8. VTPT ekspertai pateikė 4111 specialisto išvadų ir konsultacijų, dalyvavo 410 teismo posėdžių.

Atlikus ekspertizes, 255 asmenis buvo rekomenduota teismams pripažinti nepakaltinamais ir 28 ribotai pakaltinamais; 1155 asmenis buvo rekomenduota teismams pripažinti neveiksniais⁶⁹.

Tačiau anksčiau pateikti duomenys neparodo kokia nepakaltinamumo nustatymo dinamika buvo nuo 1985 metų iki 2004 metų. Lietuvoje per 1985- 2004 m. baudžiamosiose

⁶⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.

⁶⁹ <http://www.vtpt.lt/?topic=24>; prisijungimo laikas: 2006-10-20.

bylose buvo atlikta 47 268 ambulatorinių ir stacionarinių teismo psichiatrinių ekspertizių. Tyrimo eigoje buvo vertinami visi atvejai, kuriuose suaugę tiriamieji (nuo 18 metų) buvo pripažinti nepakaltinamais arba psichiškai sveikais. Tyrimo apimtis rodo nusikalstamumo augimo ir nepakaltinamumo nustatymo dažnumo tendencijas per nurodytą analizuojamą laikotarpį⁷⁰ (Pav. 8).

Metai	Patraukta baudžiamojon atsakomybėn asmenų	Palyginus su 1985 m. (%)	Nepakaltinamais pripažintų asmenų skaičius	Palyginus su 1985 m. (%)	Nepakaltinamumo nustatymo dažnumas (%)
1985	21363	100%	362	100%	1,69
1986	20628	96,6%	335	92,5%	1,62
1987	20037	93,8%	328	90,1%	1,64
1988	21337	99,9%	229	63,2%	1,07
1989	31238	147,1%	208	57,5%	0,67
1990	37056	173,5%	194	53,6%	0,52
1991	44984	210,6%	129	35,6%	0,29
1992	56615	265,0%	244	67,4%	0,43
1993	60378	282,6%	205	56,6%	0,34
1994	58634	274,5%	273	75,4%	0,47
1995	60819	284,7%	274	75,7%	0,45
1996	68053	318,6%	247	68,2%	0,36
1997	75816	354,5%	243	67,1%	0,32
1998	78149	365,8%	284	77,0%	0,36
1999	77108	361,0%	296	81,8%	0,38
2000	84048	393,4%	239	66,0%	0,28
2001	79265	370,4%	246	68,0%	0,31
2002	72646	340,0%	194	53,6%	0,27
2003	85130	398,5%	207	57,2%	0,24
2004	93419	437,3%	219	60,5%	0,23

Pav. 8 Nusikalstamumo ir nepakaltinamumo nustatymo dinamika Lietuvoje 1985- 2004 m.

Analizuojant pateiktus duomenis (žr. pav.8) matyti, kad per dvidešimties metų periodą užregistruojamų nusikaltimų skaičius nuolat augo, ypač smarkiai nuo 1990 metų, kai Lietuvoje prasidėjo socialiniai, ekonominiai pokyčiai. Ir minimų pokyčių neigiamas atsakas buvo padidėjęs nusikalstamumas, tačiau nepakaltinamumo nustatymo dinamika rodė atvirkštinį „rezultatą“- sumažėjimą per tą patį laikotarpį. Vėliau, kelis metus stabilizavus nusikalstamumo tendenciją, nepakaltinamumo atvejų buvo nustatoma daugiausiai. Po 1991 metų baudžiamosiose bylose kasmet atliekamų ekspertizių skaičius ir nepakaltinamumo nustatymo dažnumas jose iš esmės

⁷⁰ [http://www.sam.lt/images/Dokumentai/Sveikata/sm1-2.\(ii%20dalis\)indd.pdf](http://www.sam.lt/images/Dokumentai/Sveikata/sm1-2.(ii%20dalis)indd.pdf) (Sveikatos mokslai 1-2); prisijungimo laikas: 2006-06-15.

nesikeitė, nors nusikalstamumas per keliolika metų padidėjo dukart. Iš to galima daryti išvadą, kad Lietuvai atkūrus nepriklausomybę ir sukūrus savo naują teisinę bazę, baudžiamosiose bylose imta rečiau ir labiau apgalvotai skirti teismo psichiatrinės ekspertizės ir šių ekspertizių poreikis baudžiamosiose bylose žymiai sumažėjo. Teisėsauga vis mažiau randa objektyvaus pagrindo skirti nusikaltusiems asmenims teismo psichiatrijos ekspertizę.

3. TEISMO VAIDMUO NUSTATINĖJANT NEPAKALTINAMUMĄ

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnyje numatyta, kad „teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai“⁷¹, ši nuostata pabrėžiama ir Lietuvos Respublikos teismų įstatyme. Todėl baudžiamosiose bylose, kuriose pavojingą veiką padarė asmuo turintis psichikos sutrikimų, teisingumą vykdanči institucija privalo spręsti tokio asmens pakaltinamumo klausimą. „Nepakaltinamumo nustatymas yra teismo prerogatyva. Įtariant, kad pažeidėjo psichika sutrikusi ir jeigu tikslinga, teismas skiria teismo psichiatrinę ekspertizę, siekdamas nustatyti psichikos sutrikimo tipą, jo sunkumą, eigą ir įtaką, kurią daro asmens sugebėjimui suprasti savo veiksmų esmę ir juos valdyti bei pateikti rekomendacijas teismui dėl jų psichikos sveikatos priežiūros, priverčiamųjų medicinos priemonių“⁷².

Nors Lietuvos baudžiamasis kodeksas ir numato, kad nepakaltinamumą nustato teismas, tačiau jis to negalėtų padaryti be teismo psichiatrijos įstaigų pagalbos. Žinant tai, kad nepakaltinamumą sudaro juridinis ir medicininis kriterijai, šiuo aspektu teismo kompetencija yra nustatinėjant būtent juridinį kriterijų, o medicininis kriterijus paliekamas nustatinėti specialias žinias turintiems asmenims- teismo psichiatrams. Todėl reikia pabrėžti, jog „1. teismo ekspertas atlieka jam pavestą užduotį remdamasis tik savo srities specialiomis žiniomis. 2. teismo eksperto išvados negali peržengti jo srities specialių žinių ribų. 3. teismo eksperto išvados, išėinančios už eksperto specialių žinių ribų, negali turėti įrodomosios reikšmės. 4. teisinės žinios teismo ekspertizėje nelaikomos specialiomis žiniomis. 5. teismo ekspertai negali duoti išvadų teisiniais klausimais“⁷³. Taigi gavus teismo psichiatrinės ekspertizės aktą, abu minėti nepakaltinamumo kriterijai teismo yra įvertinami ir priimamas atitinkamas sprendimas dėl asmens pakaltinamumo ar nepakaltinamumo nustatymo.

Remiantis Teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizių darymo valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatais, nustatyta, kad „*teismo psichiatrijos ekspertizė* – tai teismo ar teisėjo paskirtas proceso veiksmas, kai, siekiant atsakyti į specialius teismo psichiatrinių žinių reikalaujančius klausimus, teismo psichiatras

⁷¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija. IX skirsnis, 109 str.// Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

⁷² Radavičius L.E. Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis// Monografija. Vilnius, 2004. P. 56.

⁷³ Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas Nr. IX-1161// Valstybės žinios. 2002, Nr. 112-4969.

ekspertas atlieka turinčius teisinės reikšmės asmenų psichikos būklės tyrimus ir jų rezultatus fiksuoja ekspertizės akte⁷⁴. Todėl teismai skirdami teismo psichiatrinę ekspertizę gali įpareigoti psichiatrą ar psichologą ekspertą atsakyti į klausimus, kurie būtini sprendžiant asmens nepakaltinamumą. Užduodami klausimai ir atsakymai į juos parodo kokia buvo tiriamojo psichikos būklė darant pavojingą veiką ir ar ji galėjo turėti lemiamos įtakos asmens sugebėjimui suprasti, suvokti veikos pavojingumą bei valdyti savo veiksmus. Ekspertizės išvada padeda teismui išspręsti asmens, turinčio psichikos sutrikimus ir padariusio pavojingą veiką, atsakomybės klausimą, nustatyti ar jis pakaltinamas, ribotai pakaltinamas, ar nepakaltinamas.

Šiame skyriuje kalbant apie teismų vaidmenį nustatinėjant nepakaltinamumą ir iš aukščiau išdėstytų teorijų, matyti, kad teismai glaudžiai susieti su teismo psichiatrijos įstaigom. Toks bendradarbiavimas pasireiškia sprendžiant teisinius ir medicininius klausimus susijusius su asmens, padariusio baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, psichikos būkle. Tai galima būtų pagrįsti ir teismo psichiatrinėms ekspertizėms keliamais uždaviniais:

„1. įvertinti įtariamųjų, kaltinamųjų, taip pat padariusių administracinius teisės pažeidimus asmenų psichikos būseną ir nustatyti jų sugebėjimą suprasti savo veiksmų esmę bei juos valdyti;

2. įvertinti asmenų, kuriems po nusikalstamos veikos padarymo ar bausmės paskyrimo sutriko psichika, psichikos būklę;

3. nustatyti, ar įtariamasis, kaltinamasis ar kitas su byla susijęs asmuo dėl psichikos sutrikimo yra pavojingas sau ar kitiems asmenims;

4. rekomenduoti, taikyti atitinkamą priverčiamųjų medicinos priemonių rūšį asmenims, pripažintiems nepakaltinamais ar ribotai pakaltinamais;

5. nustatyti įtariamųjų, teisiųjų, nuteistųjų priklausomybę nuo psichoaktyvių medžiagų bei gydymo reikalingumą;

6. atsakyti į kitus klausimus, kai reikia psichiatrijos žinių⁷⁵.

Praktikoje galimi atvejai, kad teismas vertindamas teismo psichiatrinės ekspertizės aktą, kaip bet koki kitą įrodymą, gali su juo nesutikti. Eksperto išvada teismui nėra privaloma (nes tai tik rekomendacinio pobūdžio) tuomet su ja nesutikdamas, teismas tai turėtų pagrįsti „visapusiška ir gerai argumentuota visų byloje surinktų įrodymų bei bylos aplinkybių analize“⁷⁶, o po to teisėjas gali skirti naują ekspertizę. Be to skirtingai nei 1961 metų baudžiamojo proceso kodekse, šiuo metu nėra nuostatos, kad nesutikimas su ekspertizės aktu turi būti motyvuojamas atitinkamame nutarime, nutartyje ar nuosprendyje. Būtina paaiškinti „naujos ekspertizės“

⁷⁴ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos įsakymas „dėl teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizų darymo valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie sveikatos apsaugos ministerijos nuostatų patvirtinimo“//Valstybės žinios. 2003, Nr. 82- 3767.

⁷⁵ Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas Nr. IX-1161// Valstybės žinios. 2002, Nr. 112-4969.

⁷⁶ Šumskas A. Baudžiamųjų bylų nagrinėjimas teisme// Vilnius. 2000. P. 271

atsiradimą ir reikšmę. Pagal galiojusį baudžiamojo proceso kodeksą teismas galėdavo skirti papildomą ar pakartotinę ekspertizę, o šiuo metu baudžiamojo proceso kodeksas numato, jog teismas įvertinęs ekspertizės aktą kaip nepakankamai išsamų ar nepakankamai pagrįstą turi teisę paskirti naują ekspertizę. „Nepriklausomai nuo paskyrimo pagrindų nauja ekspertizė neįvardijama nei kaip papildoma, nei kaip pakartotinė“⁷⁷. Tokią procesinę naujovę galima būtų paaiškinti tuo, kad nauja ekspertizė būtų atlikta nesiremiant ankstesnėmis ir tai būtų visiškai nauja ekspertizė, nors nurodyta, kad „ekspertui kartu su nutartimi paskirti naują ekspertizę pateikiamas ankstesnės ekspertizės aktas“⁷⁸. Nors įstatymas ir numato galimybę teismas nesutikti su atlikta ekspertize, tačiau praktikoje taip atsitinka labai retai. Darbo autorė analizuodama baudžiamąsias bylas ir norėdama šiuo aspektu pateikti praktinių pavyzdžių, susidūrė su problema, nes tyrimui atsitiktinės atrankos būdu pasirinktose baudžiamosiose bylose nerado pavyzdžių, pagrindžiančių teismo nesutikimą su psichiatrinės ekspertizės išvada. Tačiau teoriškai žinoma, kad nesutikimas su ekspertizės aktu galimas, kai jis neatitinka akto turiniui, struktūrai numatytų reikalavimų. „Tik laikantis procesinės tvarkos galima tikėtis, kad atlikto ekspertinio tyrimo rezultatais bus galima remtis atitinkamoje baudžiamojoje byloje ir nebus pagrindo skirti pakartotinių ekspertizių. Neperžengtos baudžiamosios bylos ribos, reiškia, kad minėti rezultatai tikrai bus susiję su byla ir bus tikri bei svarbūs priimant bylos sprendimą“⁷⁹. Dažniausiai nesutikimą su psichiatrinės ekspertizės aktu reiškia ikiteisminio tyrimo ar teismo proceso dalyviai, ginčų šalys. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamojoje byloje Nr. 2K-186/2006 kaltinamasis R. V. nuteistas už tai, kad pagrobė svetimą turtą, panaudodamas fizinį smurtą. „Nuteistasis mano, kad jam turėjo būti paskirta psichiatrinė ekspertizė. Be to argumentuoja tuo, kad yra gydytas psichiatrinėje ligoninėje po prieš tai padarytų nusikaltimų, todėl jo psichinė būklė turėjo būti nuodugniai ištirta nusikaltimo padarymo ir dabartiniu metu. Tačiau, pasak kaltinamojo R.V., paskirta ekspertizė tetruko 2 minutes ir psichinė būklė buvo nustatyta remiantis 11 metų senumo duomenimis, todėl negalima laikyti, kad jo psichinė būklė nusikaltimo padarymo ir dabartiniu metu nustatyta tinkamai. Taip pat nuteistojo gynėja teigia, kad ekspertizės išvados abejotinos, nes nesurinkti visi reikiami dokumentai apie nuteistojo psichinę būklę, neatsižvelgus į tai, kad nuteistasis kartą jau buvo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, nukreipiant jį gydymui į psichiatrinę ligoninę, nustatyta, kad jis jokia psichine liga nei nusikaltimo padarymo metu, nei šiuo metu neserga.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nustatė, kad kaltinamojo psichinės būklės įvertinimas yra šios srities specialistų ir ekspertų kompetencijos klausimas, jis atliekamas ikiteisminio bylos

⁷⁷ Abramavičius A., Baranskaitė A., Čepas A. ir kt. Baudžiamojo kodekso komentaras, XXI skyrius. Vilnius, 2004. P. 163.

⁷⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341.

⁷⁹ Juodkaitė G. Teismo ekspertizės samprata ir kompetencija//Jurisprudencija. Lietuvos teisės akademija. Mokslo darbai. Vilnius, 1999. T.11(3). P. 98.

tyrimo pareigūnų ar bylą nagrinėjančio pirmosios arba apeliacinės instancijos teismo pavedimu. Pirmosios instancijos teismo nutartimi buvo pavesta teismo psichiatrijos ir psichologijos ekspertams išspręsti R. V. pakaltinamumo, psichinių ar psichologinių sutrikimų klausimus. Ekspertų komisijos pateiktas aktas atitinka įstatymo reikalavimus, bylos proceso metu nebuvo gauta duomenų, kurie sudarytų pagrindą suabejoti ekspertų išvadų pagrįstumu, todėl kolegija laiko, jog šis baudžiamosios bylos klausimas išspręstas nepažeidžiant baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimų⁸⁰.

Kitas panašus pavyzdys, kai „skunde V. S. nurodo, kad nagrinėdami jo bylą, teismai neatliko tam tikrų veiksmų ir taip pažeidė baudžiamojo kodekso ir baudžiamojo proceso kodekso straipsnių nuostatas. Jie privalėjo atsižvelgti į padarytos veikos pavojingumo visuomenei laipsnį bei jo psichikos sutrikimo laipsnį, apsvarstyti jo elgesį tiek iki, tiek ir po veikos padarymo, paskirti stacionarią teismo psichiatrinę ekspertizę ir tik tada spręsti priverčiamosios medicinos priemonės taikymo klausimą. Teismai šių reikalavimų nesilaikė, todėl priėmė neteisėtas ir nepagrįstas nutartis. Baudžiamojoje byloje pagal teismo psichiatrų ekspertų komisijos specialisto išvadą nurodyta, kad kasatoriui būtina paskirti stacionarią teismo psichiatrinę ekspertizę. Kasatoriui buvo atlikta ir teismas vadovavosi tik ambulatorinės teismo psichiatrinės ekspertizės išvadomis, su kuriomis kasatorius nesutinka. Tačiau Lietuvos Aukščiausiasis Teismas išaiškino, jog tai, kad pagal specialisto išvadą kasatoriui turėjo būti atlikta stacionarinė, o ne ambulatorinė teismo psichiatrijos ekspertizė, neatitinka bylos dokumentų turinio. Byloje esančioje Valstybinės teismo psichiatrijos ir narkologijos tarnybos prie Sveikatos ministerijos teismo psichiatrijos komisijos specialisto konsultacijos išvadoje nurodyta, kad V. S. reikalinga atlikti teismo psichiatrijos ekspertizę. Šios išvados pagrindu teismo nutartimi buvo paskirta tokia ekspertizė atlikti. Byloje atliktos teismo psichiatrijos ekspertizės akte yra nustatytos baudžiamojo proceso kodekso 395 straipsnio 3 ir 4 punkte nurodytos aplinkybės, susijusios su baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką padariusio V. S. psichikos būkle praeityje, jo elgesį prieš veiką ir po veikos, jo pavojingumą visuomenei. Bylą išnagrinėjusių teismų nutartyse šios aplinkybės įvertintos, dėl priverčiamosios medicinos priemonės skyrimo pasisakyta motyvuotai⁸¹.

Kitoje Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamojoje byloje „kasaciniu skundu V. R. prašė panaikinti pirmosios instancijos teismo nutartį ir paskirti psichiatrinę ekspertizę. Kasatorius teigė, kad jis yra sveikas. Išvadą apie tai, kad jis nepakaltinamas, ekspertas psichiatras padarė per

⁸⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2006 m. kovo 7 d.// Baudžiamoji byla Nr. 2K-186/2006// http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=29061.

⁸¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2006 m. balandžio 25 d.// Baudžiamoji byla Nr. 2K-394/2006// http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=29061.

1 minutę, todėl manė, kad teismas nepagrįstai ir nemotyvuotai pripažino jį nepakaltinamu ir paskyrė priverstinį gydymą⁸².

Išanalizavus pateiktus pavyzdžius, galima daryti išvadą, kad nesutikimai su psichiatrinų ekspertizių išvadom būdavo dėl to, kad kaltinamieji siekdavo išvengti baudžiamosios atsakomybės, priverčiamųjų medicinos priemonių paskyrimo, motyvuodami įstatymų pažeidimais atliekant psichiatrines ekspertizes, nepilnai surinktais duomenimis apie kaltinamojo sveikatos būklę ir kt., nors kaip vėliau paaiškėdavo, kad įstatymo pažeidimų nebūdavo. Pavyzdžiai parodo, kad rimta atsakomybė tenka ne tik teismams nustatinėjant nepakaltinamumą, bet ir teismo psichiatrams, nustatinėjant asmens psichikos būklę.

Teismų bendradarbiavimas su psichiatrijos įstaigomis svarbus ne tik nepakaltinamumo medicininio kriterijaus nustatymo ir teismo psichiatrinės ekspertizės atlikimo aspektu, bet ir valstybės prievartos priemonių (priverčiamųjų medicinos priemonių) nepakaltinamiems ar ribotai pakaltinamiems asmenims taikymo atveju. Teismas įvertinęs byloje esančius duomenis ir pripažinęs, juos įrodymais bei remdamasis psichiatrinės ekspertizės išvada, asmeniui, turinčiam psichikos sutrikimų ir padariusiam baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, gali skirti priverčiamąsias medicinos priemones. Šias priemones teismas skiria atsižvelgęs į psichiatrinėje ekspertizėje ekspertų rekomenduotą medicininio poveikio priemonę ir tik tada ją paskiria. Šiuo atveju, asmuo „perduodamas“ psichiatrinėms įstaigoms, taikyti ir vykdyti teismo paskirtą atitinkamą medicininio poveikio priemonę. Vėliau teismo prerogatyva yra po šešių mėnesių tikrinti į psichiatrijos įstaigą hospitalizuoto asmens sveikatą ir spręsti klausimą dėl tolesnių medicininio poveikio priemonių taikymo tikslingumo. Tuomet vėl vadovaujamas psichiatrų pateiktomis išvadomis. Psichikos sveikatos priežiūros įstatymo 37 straipsnyje numatyta, kad „psichiatrijos įstaigos administracijos teikimu teismas, pagal psichiatrijos įstaigos išvadą nusprendęs, kad asmuo turi būti gydomas priverstinai jį hospitalizavus, privalo nurodyti psichiatrijos įstaigą, kurioje priverstinai turi būti hospitalizuojamas šis asmuo, ir nustatyti priverstinio hospitalizavimo trukmę bei sveikatos priežiūros sąlygas. Praėjus 6 mėnesiams, o jeigu reikia, ir anksčiau, teismas pagal psichiatrijos įstaigos išvadą psichiatrijos įstaigos teikimu privalo apsvastyti priverstinio hospitalizavimo bei priverstinio gydymo klausimą ir hospitalizavimą bei šį gydymą pratęsti, bet kiekvieną kartą ne daugiau kaip 6 mėnesiams, arba nutraukti“⁸³.

Aukščiau išdėstyta medžiaga atskleidžia teismų vaidmenį bei parodo jų santykį su teismo psichiatrijos įstaigomis. Tačiau ne mažiau svarbesnis teismų bendradarbiavimas su

⁸² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2005 m. gruodžio 6 d.// Baudžiamoji byla Nr. 2K-636/2005// http://www.lat.lt/4_tpbuletieniai/senos/nutartis.aspx?id=29061.

⁸³ Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas// Valstybės žinios. 1995, Nr. 53-1290; 1999, Nr. 108-3127; 2001, Nr. 64 – 2326; 2003, Nr. 38- 1689.

ikiteisminio tyrimo įstaigom ir prokuratūra. Praktikoje dažniausiai esama, kad pirmas kontaktas su asmeniu, turinčiu psichikos sutrikimų, prasideda būtent nuo teisėsaugos institucijų. Kalbant nepakaltinamumo aspektu, nagrinėjant bylas teisme ir nustačius, kad kaltinamajam reikalinga skirti teismo psichiatrinę ekspertizę, „ekspertizei reikalingą medžiagą pateikia ją paskyręs teismas ar teisėjas arba jų įpareigoti pareigūnai“⁸⁴, kurią vėliau teismas pateikia psichiatrijos įstaigos ekspertams kartu su nutarimu skirti teismo psichiatrinę ekspertizę. Ekspertizės atlikimą bylos nagrinėjimo teisme metu gali inicijuoti pats teisėjas ar kiti proceso dalyviai. Tačiau praktikoje daugiausiai psichiatrinės ekspertizės skiriamos ikiteisminio tyrimo metu. Tuomet ikiteisminiam tyrimui vadovaujantis prokuroras, kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl nutarties skirti teismo psichiatrinę ekspertizę. Šiuo atveju ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo vaidmuo yra pasyvus, kadangi jis savo iniciatyva neatlieka jokių procesinių veiksmų. Vis dėlto ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas turi nuodugniai išanalizuoti prokuroro pateiktą pareiškimą, kadangi baudžiamosios bylos tyrimą baigiant kaltinamuoju aktu, teismas gali susidurti su ikiteisminio tyrimo metu padarytais ir nepašalintais trūkumais, kas trukdytų greitam ir teisingam bylos nagrinėjimui.

Teismo ekspertizės skyrimo aspektu 2006-09-28 Lietuvos Respublikos Seimo narys A. Matulas aiškinamajame rašte Nr. XP-1699 dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 208 str. ir 209 str. pakeitimo projekto, iškėlė problemą, kad atsižvelgiant į tai, kad „Lietuvos Respublikos baudžiamajame procese įtvirtintas pasyvus ikiteisminio tyrimo teisėjo modelis, kuriame ikiteisminis tyrimo teisėjas savo iniciatyva neatlieka jokių procesinių veiksmų“⁸⁵, ekspertizės skyrimo tvarkos funkciją reiktų paskirti prokurorui, kadangi jis kontroliuodamas ir vadovaudamas baudžiamosios bylos tyrimui, geriau žino visas aplinkybes, dėl ko ekspertizės skyrimas būtų žymiai tikslesnis.

Teismų bendradarbiavimas su teisėsaugos institucijomis pasireiškia ne tik teismo psichiatrinės ekspertizės skyrimo metu. Šiuo metu galiojančiame baudžiamajame kodekse atsiradus naujai priverčiamosios medicinos poveikio priemonei- ambulatoriniam stebėjimui pirminės psichikos sveikatos priežiūros sąlygomis, kuri skiriama „asmeniui, kurio dėl padarytos veikos pavojingumo ir jo psichikos sutrikimo nereikia stebėti ir gydyti stacionare arba kuris gali toliau ambulatoriškai gydytis, kai po stacionarinio gydymo jo psichikos būklė pagerėja“⁸⁶ ši priverčiamoji medicinos priemonė vykdoma pagal ligonio faktišką gyvenamąją vietą pirminės psichikos sveikatos centre. Minėtos priverčiamosios medicinos priemonės laikymąsi kontroliuoti padeda apylinkės inspektoriai. Asmeniui gydytam psichiatrijos ligoninėje ir pagal

⁸⁴ Ten pat.

⁸⁵ Matulas A. Baudžiamojo proceso kodekso 208 str. ir 209 str. pakeitimo projekto aiškinamasis raštas. Aiškinamasis raštas Nr. XP-1699, 2006// www.lrs.lt

⁸⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas// Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.

teismo nutartį keičiant priverčiamąją medicinos priemonę, ligoninės administracija raštu praneša policijai apie tokio asmens išrašymą iš ligoninės. Tuomet apylinkės inspektorius „tokį ligonį turi įrašyti į pavojingų asmenų profilaktinę įskaitą. Ligoniu nevykdant pirminės psichikos sveikatos centro gydančio psichiatro nurodymų dėl palaikančio gydymo ir slaugos bei kitų ambulatorinės priežiūros sąlygų, apylinkės inspektorius turi padėti vykdyti priverstinį ambulatorinį stebėjimą ir gydymą. Pablogėjus ligonio psichikos sveikatos būklei, atsiradus pakartotinos pavojingos veikos realiai grėsmei, pirminės psichikos sveikatos centro administracija kreipiasi į teismą su prašymu ir rekomendacija pakeisti priverčiamąją medicinos priemonę“⁸⁷.

Taip pat neturėtų būti ignoruojamas teismų ir bausmės atlikimo vietų įstaigų ryšys. Tai aktualu, kai asmuo, atlikdamas bausmę laisvės atėmimo vietoje, suserga psichikos liga. Tuomet sprendžiamas klausimas dėl tolesnio, tokiam asmeniui paskirto nuosprendžio vykdymo. Akivaizdu, kad asmuo, kuriam sutriko psichika nuosprendžio vykdymo metu, jis nebegali suvokti bausmės tikslo ar poveikio, todėl „nuteistasis gali būti apylinkės teismo atleistas nuo tolesnio bausmės atlikimo“⁸⁸. Tada bausmės atlikimo vietos teismas ar teisėjas, gavęs bausmės vykdymo institucijos vadovo teikimą su gydytojų komisijos išvada ir nuteistojo asmens byla, esant pagrindui priima nutartį svarstyti priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo klausimą teisiamajame posėdyje.

Apibendrinant tai kas išdėstyta, reikia akcentuoti, jog teismams bendradarbiaujant su teismo psichiatrijos įstaigom, problema išryškėja tame, kad tiek teisėjams, tiek ikiteisminio tyrimo pareigūnams ar prokurorams trūkstant žinių psichiatrijos srityje yra sudėtinga vertinti teismo psichiatrinės ekspertizės teisingumą, nes „ekspertas naudojasi įvairių mokslo, technikos, meno ir kitų sričių duomenimis, kurių prokuroras ar teisėjas dažniausiai neturi“⁸⁹.

Psichiatrijos, psichologijos išmanymas padeda ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorams geriau atlikti savo pareigas, suprasti žmogų su psichikos sutrikimais ir tinkamai su juo elgtis. Tačiau akivaizdu, kad psichiatrijos bei psichologijos išmanymas negali būti prilyginamas specialiosioms žinioms- „(...) išsilavinimo ir specialaus pasirengimo arba profesinės veiklos dėka įgytos išsamios mokslo, technikos, meno ar bet kokios kitos žmonių veiklos srities žinios, reikalingos ekspertizei atlikti“ (Lietuvos respublikos teismo ekspertizės įstatymo 3 str. 2 d.). Pats tyrėjas, prokuroras ekspertinio tyrimo neatlieka, tačiau vėliau patys vertina šio tyrimo rezultatus. Tyrėjas liepdamas atlikti įtariamojo psichinės būklės tyrimą teismo psichiatru (skirdamas užduotį), teismo psichologui, praneša jiems pradinius duomenis, tai yra išvardina nusikalstamos veikos aplinkybes, pateikia tiriamąjį charakterizuojančią medžiagą bei

⁸⁷ Radavičius L.E. Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis// Monografija. Vilnius, 2004. P. 115.

⁸⁸ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas//Valstybės žinios, 2002. Nr. 73-3084.

⁸⁹ Abramavičius A., Baranskaitė A., Čepas A. ir kt. Baudžiamojo kodekso komentaras. XXIX skyrius, 402 str. Vilnius, 2004. P. 226.

formuluoja konkrečią užduotį. Prokuroras, pripažinęs būtinumą skirti psichiatrijos (psichologijos) ekspertizę, kreipiasi su pareiškimu, kuriame formuluojami klausimai ekspertui, iškiteisminio tyrimo teisėją. Taigi, formuluodami užduotis, klausimus ekspertui, specialistui tyrėjai tam tikra prasme vadovauja tolesnei eksperto, specialisto veiklai, nusako pagrindines jų veiklos kryptis tiriant konkretų asmenį. Nustatytuose veiklos rėmuose ekspertas, specialistas, gavęs tyrėjo informaciją, pritaikydamas specialias žinias tiria asmenį ir pateikia išvadą.

Kalbant apie teisėsaugos institucijų santykį su teismais bei psichiatrijos įstaigų ekspertais (specialistais), pabrėžtina, kad pareigūnams trūkstant specialių žinių psichiatrijos (psichologijos) srityje, teismams skiriant psichiatrines ekspertizes, kliūtimi tampa nepakankamai ir neprofesionaliai surinkti bei pateikti bylos duomenys.

Siekiant, kad minėtas bendradarbiavimas būtų efektyvus, reikia, kelti tyrėjų kvalifikaciją ir reikalauti, kad jie įgytų būtiniausias psichiatrijos (psichologijos) teorines ir praktines žinias. Taip įmanoma išvengti galimų klaidų, kurios tiesiogiai įtakoja duomenų įrodomąją reikšmę. Kaip parodė archyvinių baudžiamųjų bylų analizė, spragos būdavo ikiteisminio tyrimo metu nepilnai ir neprofesionaliai surinkti tiriamąjį charakterizuojantys duomenys, dėl kurių trūkumų ekspertai (specialistai) negalėdavo pateikti teisingos ir objektyvios išvados.

4. Nepakaltinamumo teisiniai padariniai ir jų teorinės bei praktinės problemos

Ankstesniuose skyriuose aptarus nepakaltinamumo požymių ir jo nustatymo problematiką, šiame skyriuje būtina apžvelgti nepakaltinamumo nustatymu sukeltus teisinius padarinius. Todėl išklausoma - kokios teisinės pasekmės atsiranda asmenims pripažintiems nepakaltinamais ir kokios iš to kyla praktinės problemos - atsakymo pirmiausia ieškoma vadovaujantis teorija. Visų pirma aišku, kad psichikos sutrikimą turintį asmenį, kuris padarė pavojingą veiktą, negalima patraukti baudžiamojon atsakomybėn., tik jei psichikos sutrikimas yra visiškas. Tai reiškia, kad asmuo, darydamas uždraustą veiktą, dėl psichikos sutrikimo negalėjo suvokti jos pavojingumo arba valdyti savo veiksmų. Todėl Lietuvos baudžiamojo kodekso 17 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad „asmuo, teismo pripažintas nepakaltinamu, neatsako pagal šį kodeksą už padarytą pavojingą veiktą“⁹⁰. Tačiau tai nereiškia, kad prieš asmenį, pripažintą nepakaltinamu, valstybė nesiima jokių teisinių priemonių.

⁹⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741.

Už pavojingos veikos padarymą, tam tikrais atvejais baudžiamajame įstatyme numatytas ne bausmės, o kitų prievartos priemonių taikymas. Tokių priemonių sistemoje reikšmingą vietą užima priverčiamosios medicinos priemonės, kurios yra numatytos Lietuvos baudžiamojo kodekso 98 straipsnyje. „Priverčiamosios medicinos priemonės- priverstinės medicininio poveikio priemonės, taikomos pavojingas veikas padariusiems asmenims, teismo pripažintiems nepakaltinamais ar ribotai pakaltinamais, taip pat asmenims, kuriems po nusikalstamos veikos padarymo ar bausmės paskyrimo sutriko psichika ir dėl to jie negali suvokti savo veiksmų esmės ar jų valdyti“⁹¹.

Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad priverčiamosios medicinos priemonės panašios į bausmes. Tačiau bausmės ir priverčiamųjų medicinos priemonių prigimtis, taikymo tikslai bei pasekmės yra visiškai skirtingos.

Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymas nėra bausmė, tai „ gydymo bei valstybės prievartos priemonių derinys. Šių priemonių taikymo tikslas- išgydyti asmenį, padariusį visuomenei pavojingą veiką, jį prižiūrint arba izoliuojant gydymo metu nuo visuomenės psichiatrijos įstaigose ir tuo siekiant apsaugoti tiek visuomenę nuo galimų pavojingų tokio asmens visuomenei veikų, tiek patį veiką padariusį asmenį nuo galimų pavojų“⁹². Taip pat reikia pažymėti, kad priverčiamųjų medicinos priemonių taikymas, baudžiamojo įstatymo veiką padariusiam asmeniui, neturi neigiamų padarinių, kurios būdingos paskyrus bausmę.

Todėl į skyriaus pradžioje iškeltą klausimą galima atsakyti, jog nepakaltinamumo teisiniai padariniai asmeniui, padariusiam pavojingą veiką, nesukelia neigiamų pasekmių. Tačiau praktikoje atsiranda problema, kad asmenys padarę pavojingą veiką, simuliuoja psichikos ligą ar kitaip bando išvengti baudžiamosios atsakomybės. Remiantis 1997 m. sausio 1 d.- 2002 m. gruodžio 31 d. Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos atliktais tyrimais, nustatyta, kad „iš 16 288 atliktų ambulatorinių bei stacionarių teismo psichiatrijos ekspertizių ištirta 353 atvejai, kuriais buvo diagnozuotas reaktyvus (psichikos) sutrikimas. Iš 353 atvejų buvo atrinkta 161 atvejis, kuriuose psichogeninis sutrikimas buvo traktuojamas kaip neurozinis. Po psichiką traumuojančios ikiteisminio tyrimo- teisminės situacijos, išryškėdavo psichogeniniai psichikos veiklos sutrikimai, sudarantys kliūtis dalyvauti ikiteisminio tyrimo, teismo procedūrose. Visais tiriamais atvejais numatomos bausmės atlikimo laikas buvo ne mažiau kaip 5 metai. Visas ekspertizes patvirtino ekspertų komisija: 137 asmenys (85,09%) buvo psichiškai sveiki arba pastebėti išryškėję psichopatiniai charakterio bruožai- 24 asmenys (14,90%). Iš 161 asmenų, kuriems buvo atlikta ambulatorinė teismo psichiatriinė ekspertizė, 16 atvejų (9,93%) buvo diagnozuota simuliacija, o 106 (65,83%) buvo pasiūsti stacionarinei

⁹¹ Abramavičius A., Baranskaitė A., Čepas A. ir kt. Baudžiamojo kodekso komentaras. Vilnius, 2004. P.509.

⁹² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius, 2003. P. 419

ekspertizei esamiems psichikos sutrikimams ir simuliacijai diferencijuoti. Ir po galutinės ekspertizės iš 106- 66 atvejais (62,26%) buvo konstatuota metasimuliacija (sąmoningas buvusio psichikos sutrikimo ptaresimas) ir 8 (7,54)- simuliacija (apsimetimas psichikos ligoniu). Iš 161 tiriamąjo buvo konstatuota 90 metasimuliacijos ir simuliacijos atvejų (55,90%)⁹³. Nors pateikti statistiniai duomenys neparodo nūdienos padėties, bet tai atskleidžia praktikoje egzistuojančią problemą.

Analizuojant nepakaltinamumo teisinius padarinius- atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės ir teismo teisę, bet ne pareigą, taikyti priverčiamąsias medicinos priemones, pirmiausia į jas reikėtų pažvelgti istoriniu aspektu. Tarpukario Lietuvoje galiojusiame baudžiamajame statute buvo numatyta, nepakaltinamą asmenį atiduoti kitų asmenų atsakingai priežiūrai. „Jeigu teismas nepakaltinamą žmogų laikė pavojingu, jį atiduodavo tėvų ar kitų žmonių priežiūrai arba siuntė į ligoninę. Už nužudymą, kūno sužalojimą, išžaginimą, padegimą ar kėsiniimąsi padaryti šiuos nusikaltimus, toks asmuo būtinai būdavo siunčiamas į ligoninę“⁹⁴.

Iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, tuometiniuose teisės šaltiniuose priverčiamosios medicinos priemonės buvo apibrėžiamos panašiai, kaip ir minėtame Lietuvos baudžiamajame statute „tai priemonės, teismo skiriamos asmenims, kurie nusikaltimą padarė būdami nepakaltinami, ir asmenims, kurie nusikaltimą padarė būdami pakaltinami, bet prieš priimant nuosprendį arda atliekant bausmę, susirgo psichikos liga“⁹⁵. Be to, nors psichikos ligonių teisės ir buvo pakankamai reglamentuotos įvairiais to laikotarpio teisės aktais, tačiau kaip liudija istorinė sovietinė praeitis, vis dėlto psichikos ligoniai buvo neretai priverstinai ir nepagrįstai uždaromi į psichiatrijos ligonines, psichikos ligos nebuvo aiškiai apibrėžtos. „Tokius veiksmus lemdavo ne medicininės rekomendacijos, ne ligonio interesai, o įvairių valdžios institucijų nurodymai“⁹⁶. Būtent vienas iš būdų susidoroti su politinę santvarką kritikuojančiais asmenimis, būdavo juos uždaryti į psichiatrijos ligonines kaip pavojingus visuomenei.

Situacija dėl psichikos ligonių ir jiems taikomų valstybės prievartos priemonių keitėsi atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. Valstybei kuriant savo nepriklausomą teisinę bazę, tuo pačiu buvo siekiama sugriauti sovietmečiu nusistovėjusį neigiamą požiūrį į psichikos ligonius bei jiems nepagrįstai taikomas priverčiamąsias medicinos priemones. Tuo tikslu 1993 m. Lietuvos Respublikos Seimui buvo pateiktas „Psichikos sveikatos priežiūros įstatymas“, kuris buvo

⁹³ Marcinkevičienė J., Daškevičius K., Navickas A. Medicinos teorija ir praktika. Metasimuliacijos diagnostiniai kriterijai po reaktyvaus psichikos sutrikimo. Vilnius, 2005, 2(42). P. 123

⁹⁴ Vansevičius S. Lietuvos baudžiamoji teisė ir procesas 1919- 1940 metais. Mokomoji priemonė. Vilnius, 1996. P. 13.

⁹⁵ Lietuviškoji Tarybinė enciklopedija. Vilnius, 1982. P. 212.

⁹⁶ Radavičius L.E. Teisės psichiatrijos įvadas (Teisės psichiatrijos istorijos metmenys)// Teisiniai medicininiai smurto aspektai. Monografija. Vilnius, 2002. P. 88-89.

priimtas 1995 m. birželio 28 d.⁹⁷ Šiame įstatyme gana aiškiai yra apibrėžta psichikos ligonių, padariusių pavojingą visuomenei veiką ir pripažintų nepakaltinamais, priverstinio hospitalizavimo ir priverstinio gydymo tvarka. Vėliau pasirodė kiti svarbūs teisės aktai, numatantys psichikos ligonių teises, informacijos apie asmens sveikatos būklę, diagnozę, prognozes ir gydymą, konfidencialumą, tai „Dėl pirminio asmens psichikos būklės patikrinimo“⁹⁸, „Dėl asmens sveikatos paslapties kriterijų patvirtinimo“⁹⁹. Be to, „remiantis galiojančiais tarptautinės teisės aktais ir Lietuvos Respublikos įstatymais akivaizdu, kad gydant pavojingą veiką padariusius asmenis, sergančius psichikos ligomis, jiems būtina sudaryti tokias pačias sąlygas kaip kitiems ligoniams kitose gydymo įstaigose“¹⁰⁰.

Trumpai apžvelgus psichikos ligonių teisinę padėtį iki ir po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, būtina paanalizuoti situacijas, kaip šiuo metu teisinėje praktikoje elgiamasi su asmenimis, kurie būdami nepakaltinami padaro pavojingą veiką, kokie dėl to numatyti teisiniai padariniai ir aptarti iš to kylančias problemas. Žvelgiant teoriniu aspektu yra įtvirtinta nuostata, jog „asmuo, padaręs priešingą teisei veikimą nepakaltinamumo būsenoje, paveiktas psichinės ligos, nėra nusikaltėlis ir negali būti baudžiamas. Jam teismo nuosprendžiu gali būti taikomos priverčiamosios medicinos priemonės“¹⁰¹. Tai parodo, kad valstybė imasi tokių prievartos priemonių, kurios nors ir varžo asmens laisvę, tačiau jos nėra bausmės ir nesukelia neigiamų teisinių padarinių. Tačiau mūsų manymu, ne visada įmanoma asmenį išgydyti pritaikius jam priverčiamąsias medicinos priemones. Išgydytas asmuo- tai pasveikęs asmuo, bet juk psichiatrijai žinomos tokios psichikos ligos, kurios negali būti išgydomos. Todėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo tikslas gali būti asmens „išgydymas“ arba „jo psichikos būklės pagerinimas“.

Būtent pagal paminėtą tikslą, kuris netiesiogiai nurodomas baudžiamojo kodekso bei baudžiamojo proceso kodekso straipsniuose, teismai praktikoje taiko šias priverčiamąsias medicinos priemones:

1. Ambulatorinį stebėjimą pirminės sveikatos priežiūros sąlygomis;
2. Stacionarinį stebėjimą bendro stebėjimo sąlygomis psichikos sveikatos priežiūros įstaigose;
3. Stacionarinį stebėjimą sustiprinto stebėjimo sąlygomis specializuotose psichikos sveikatos priežiūros įstaigose;

⁹⁷ Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas// Valstybės žinios. 1995, Nr. 53-1290; 1999, Nr. 108-3127; 2001, Nr. 64-2326; 2003, Nr. 38-1689.

⁹⁸ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos 1996 m. kovo 7 d. įsakymas Nr. 133 „Dėl pirminio asmens sveikatos būklės patikrinimo tvarkos patvirtinimo“//Valstybės žinios. 1996, Nr. 28-695.

⁹⁹ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1999 m. gruodžio 16 d. įsakymas Nr. 552 „Dėl asmens sveikatos paslapties kriterijų patvirtinimo“//Valstybės žinios. 1999, Nr. 109- 3195.

¹⁰⁰ <http://www.rpl.lt/apieligonine/istorija1.htm>; prisijungimo laikas: 2006-10-23.

¹⁰¹ Дмитриев А.С., Клименко Т.В. Судебная психиатрия. Москва, 1996. С. 17.

4. Stacionarinę stebėjimą griežto stebėjimo sąlygomis specializuotose psichikos sveikatos priežiūros įstaigose.

Išsiaiškinus, kad nepakaltinamumo nustatymo pagrindu asmuo yra atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės, kuriam gali būti paskirta priverčiamoji medicinos priemonė, tuomet kyla klausimas - kokiais kriterijais vadovaudamasis teismas paskiria vienokią ar kitokią priverčiamąją medicinos priemonės rūšį? Taigi Lietuvos teismai remiasi tuo, kad „priverčiamosios medicinos priemonės skiriamos atsižvelgiant į psichikos ligonio būklę, jos eigą, prognozes, taip pat padarytos veikos pavojingumą. Akivaizdu, kad šie kriterijai tarpusavyje susiję ir juos galima suskirstyti į socialinius ir klinikinius“¹⁰². Tačiau vien minėtų kriterijų neužtenka, būtina pabrėžti, jog priverčiamosios medicinos priemonės asmeniui gali būti skiriamos, esant tik visoms šioms sąlygoms:

1. Asmuo turi būti padaręs baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, atitinkančią BK specialiojoje dalyje numatytą sudėtį;
2. Asmuo baudžiamojo įstatymo uždraustos veikos metu nepakaltinamumo ar riboto pakaltinamumo būsenos, arba buvo pakaltinamas, tačiau po pavojingos veikos padarymo ar bausmės paskyrimo jam sutriko psichika, dėl to jis negali suvokti savo veiksmų esmės ar jų valdyti;
3. Baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką padaręs asmuo pagal šios veikos pobūdį bei savo patologinę būseną yra pavojingas visuomenei.

Teisingumą vykančioms institucijoms, minėtų sąlygų teorinis nustatymas, ne visada yra lengva užduotis tai pritaikyti praktikoje ir išvengti situacijų, kai dėl to asmeniui neteisingai pritaikoma priverčiamųjų medicinos priemonių rūšis. Lietuvos Aukščiausiajame Teisme išnagrinėta baudžiamoji byla Nr. 2K-636/2005 dėl to, kad kaltinamasis V. R. padarė baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, numatytą baudžiamojo kodekso 178 straipsnio 2 dalyje, ir teismui pripažinus jį nepakaltinamu, buvo taikytos priverčiamosios medicinos priemonės, tačiau problema buvo tame, kad „pirmosios instancijos teismas netinkamai pritaikė baudžiamojo kodekso 17 straipsnį ir pripažino V. R. nepakaltinamu. Iš teismo psichiatrijos ekspertizės akto Nr. 19 matyti, kad V.R. serga psichikos liga ir dėl savo psichinės būklės negalėjo visiškai suvokti nusikalstamos veikos pobūdžio ir negalėjo visiškai valdyti savo veiksmų. Analogišką išvadą teismo posėdžio metu padarė ir teismo psichiatras. Iš šių aplinkybių matyti, kad V. R. nusikalstamos veikos padarymo metu buvo ribotai, o ne nepakaltinamas, kaip teigiama pirmosios instancijos teismo nutartyje. Byloje yra prokuroro nutarimas perduoti bylą teismui dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo V.R. Šis nutarimas prieštarauja minėtam teismo psichiatrijos ekspertizės aktui Nr. 19, nes jame nėra nustatyta, kad V.R. dėl psichikos sutrikimo

¹⁰².Жариков Н.М, Морозов Г.В, Хритинин Д.Ф. Судебная психиатрия. Москва, 2003. С. 60.

negalėjo suvokti jo daromos uždraustos veikos pavojingumo. Taigi prokuroras nepagrįstai surašė minėtą nutarimą, nes pagal bylos duomenis turėjo surašyti kaltinamąjį aktą, ir todėl teismas neapsvarstė galimybes, ar taikyti baudžiamojo kodekso 18 straipsnio nuostatas, susijusias su ribotu pakaltinamumu, kur asmuo gali būti ne tik ateistas nuo baudžiamosios atsakomybės skiriant priverčiamąsias medicinos priemones, bet gali būti skiriama ir bausmė ją švelninat. Teisėjų kolegija daro išvadą, kad pirmosios instancijos teismas neišsamiai ištyrė bylos medžiagą, todėl padarė išvadas, neatitinkančias bylos aplinkybių, ir taip iš esmės pažeidė baudžiamojo proceso kodekso nuostatas susijusias su įrodymų įvertinimu. Išsamiai ir nešališkai neišnaginėjus visų bylos aplinkybių buvo sukliudyta teismui priimti teisingą nutartį, todėl šis baudžiamojo proceso kodekso pažeidimas yra esminis¹⁰³. Iš teismo nutarties matyti, kad taikant priverčiamąsias medicinos priemones buvo nustatytos visos anksčiau nurodytų tam reikalingų sąlygų visuma, tačiau kliūtis teisingo sprendimo priėmimui buvo netinkamai pirmosios instancijos teismo įvertinta teismo psichiatrinės ekspertizės išvada bei prokuroro pateiktas nutarimas dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo, kai turėjo būti surašytas kaltinamasis aktas. Teismas, pagal analizuojamą pavyzdį, asmenį pripažinęs nepakaltinamu, atleido nuo baudžiamosios atsakomybės ir taikė priverčiamąją medicinos priemonę – stacionarinį stebėjimą sustiprinto stebėjimo sąlygomis specializuotose psichikos sveikatos priežiūros įstaigose. Jei asmuo būtų buvęs pripažintas ribotai pakaltinamu, tuomet pagal baudžiamojo kodekso 18 straipsnio 2 dalį, teismas, turėdamas diskrecinę teisę bei įvertinęs byloje esančius įrodymus, būtų galėjęs kaltinamajam paskirti bausmę, nebent ją sušvelninant ir dėl to kaltinamajam atsirastų negatyvūs padariniai- teistumas. Panašių problemų, susijusių su nepakaltinamumo nustatymu ir teisnių priemonių tokiems asmenims taikymu, sprendimai turėtų būti paremti atidžiu įstatymų analizavimu, išsamiau bylos aplinkybių nagrinėjimu bei teisingu valstybės prievartos priemonių paskyrimu.

Anksčiau pateiktas pavyzdys neparodo, tos problemos, kuri teismų praktikoje atsiranda nustatinėjant ar asmuo, turėdamas psichikos sutrikimą, padarė baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, atitinkančią baudžiamojo kodekso specialiojoje dalyje numatytą sudėtį ir ar padaryta veika yra pavojinga visuomenei, kur šių sąlygų nustatymas turi reikšmės kaltinamojo baudžiamosios atsakomybės sprendimui. Lietuvos Aukščiausiajame Teisme išnagrinėta Baudžiamoji byla Nr. 2K-302/2006, kurioje pirmosios instancijos teismas 2005 m. rugpjūčio 30 d. nutartimi pripažino L. P. padariusią visuomenei pavojingą veiką, atitinkančią nusikaltimo, numatyto baudžiamojo kodekso 294 straipsnio 1 dalyje, požymius ir remiantis baudžiamojo kodekso 17 straipsniu, kadangi dėl lėtinio psichikos sutrikimo ji pripažinta nepakaltinama, atleista nuo baudžiamosios

¹⁰³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2005 m. gruodžio 6 d. // Baudžiamoji byla Nr. 2K-636/2005// http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=29061.

atsakomybės ir jai taikyta priverčiamoji medicinos priemonė – stacionarinis gydymas bendrojo stebėjimo sąlygomis pagal gyvenamąją vietą. Tačiau apeliacinės instancijos teismas nustatė, kad byloje neįrodyta, jog L. P. padarė nusikaltimą, numatytą baudžiamojo kodekso straipsnyje, dėl to baudžiamoji byla, remiantis atitinkamais baudžiamojo proceso kodekso straipsniais, nutraukiama. Taip pat bylos duomenimis neįrodyta, kad L. P. pagal padarytos veikos pobūdį ir patologinę būseną yra pavojinga visuomenei ir kad jai reikia priverčiamąjo gydymo. Kasaciniu skundu Vilniaus apygardos vyriausiojo prokuroro pavaduotojas prašė panaikinti apeliacinės instancijos teismo nutartį ir bylą perduoti iš naujo nagrinėti apeliacine tvarka. Taigi Lietuvos Aukščiausiasis Teismas išnagrinėjęs baudžiamąją bylą nustatė, kad apeliaciniame teisme priimant nutartį ir vertinant byloje esančius įrodymus, nebuvo vadovautasi vidiniu teisėjų įsitikinimu, pagrįstu išsamiu ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu. Be to, „apeliacinės instancijos teismas, padarydamas išvadą, kad neįrodyta, jog L. P. padarė baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, nutartyje taip pat konstatavo, jog bylos duomenimis neįrodyta, kad L. P. pagal padarytos veikos pobūdį ir patologinę būseną yra pavojinga visuomenei ir kad jai reikia priverčiamąjo gydymo, t. y. teismas padarė dvi priešingas išvadas. Apygardos teismas, nagrinėdamas bylą apeliacine tvarka, sprendimą priėmė nepagrįstai vadovaudamasis baudžiamojo proceso kodekso straipsniu, kuriame numatyta su nuosprendžio vykdymu susijusių nutarčių apskundimo ir skundų nagrinėjimo tvarka. Esant minėtiems baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimams, apeliacinės instancijos teismo nutartis yra nepagrįsta ir neteisėta, todėl naikintina, perduodant bylą nagrinėti iš naujo apeliacine tvarka“¹⁰⁴. Iš šio pavyzdžio matyti, kaip svarbu yra nustatyti ne tik asmens psichinę būklę, bet ir įvertinti ar padaryta veika yra pavojinga visuomenei. Nepadarius baudžiamojo įstatymo uždraustos veikos, asmeniui nors ir turinčiam psichikos sutrikimų, negali būti taikomos priverčiamosios medicinos priemonės.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, kaip teismų praktikos vienodinimo institucija, dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo ir tam būdingų sąlygų nustatymo, išaiškino, jog „priverčiamosios medicinos priemonės gali būti teismo taikomos tik baudžiamojo įstatymo numatytą ir uždraustą veiką padariusiems asmenims, kartu teismas turi konstatuoti, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo yra arba nepakaltinamas, arba ribotai pakaltinamas, arba asmuo, kuriam po nusikalstamos veikos padarymo sutriko psichika ir dėl to jis nebegali suvokti savo veiksmų esmės ar jų valdyti. Taigi kiekvieną kartą sprendžiant priverčiamųjų medicinos priemonių skyrimo klausimą teismas turi konstatuoti tokių pagrindų visumą: pirma, padaryta

¹⁰⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis// Baudžiamoji byla Nr. 2K-02/2006
http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=29061.

nusikalstama veika, ir antra, šią veiką padariusiam asmeniui yra sutrikusi psichika¹⁰⁵. Būtent toks detalus aiškinimas dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo buvo nagrinėjamas baudžiamojoje byloje Nr.2K-569/2005, kurioje pirmosios instancijos teismas 2004 m. spalio 27 d. nutartyje konstatavo, kad teismo nagrinėjimo metu Ž. M. pareiškta kaltinimas nepasitvirtino. Taip pat teismo nagrinėjimo metu buvo nustatyta, kad kaltinamoji nusikaltimo padarymo metu ir po to negalėjo suprasti savo veiksmų esmės ir jų valdyti. Nei ikiteisminio tyrimo, nei teismo nagrinėjimo metu nebuvo surinkta objektyvių ir neginčijamų įrodymų, patvirtinančių, kad kaltinamoji Ž.M. padarė jai inkriminuojamą nusikaltimą. Todėl pirmosios instancijos teismas nusprendė, kad Ž.M. veiksmuose nėra nusikalstamos veikos – kontrabandos – sudėties objektyviųjų bei subjektyviųjų požymių (tiesioginės tyčios) ir, remdamasis baudžiamojo proceso kodekso 3 straipsniu, Ž. M. išteisino. Pirmosios instancijos teismas Ž.M. paskyrė priverčiamąją medicinos priemonę – ambulatorinį stebėjimą pirminės psichikos sveikatos priežiūros sąlygomis. Šiuo atveju matyti, kad Ž.M., kuri buvo išteisinta, kaip nepadarius baudžiamojo įstatymo veikos, dar buvo paskirta priverčiamoji medicinos priemonė, tačiau kuo vadovaudamasis ir kokių tikslų siekė pirmos instancijos teismas paskirdamas priverčiamąją medicinos priemonę? Todėl vėliau byla nagrinėjant apeliaciniame teisme buvo nustatyta, kad pirmosios instancijos teismas, priimdamas sprendimą išteisinti Ž.M., negalėjo jai taikyti priverčiamosios medicinos priemonės. Tačiau apeliacinis teismas tai nustatęs ir keisdamas pirmosios instancijos teismo nutartį, jos dalį, kuria Ž. M. paskirta priverčiamoji medicinos priemonė, paliko nepakeistą. Iš to darytina išvada, kad pirmosios ir apeliacinės instancijos teismai netinkamai pritaikė baudžiamąjį įstatymą, t. y. pažeidė baudžiamojo kodekso 98 straipsnio nuostatas, taip pat padarė esminius baudžiamojo proceso pažeidimus.

Atskleidus teismų praktikos problemas apie asmenims taikomas priverčiamąsias medicinos priemones, reikia dar kartą pažymėti, kad tokių priemonių taikymui, būtinas sąlygas nustato teismas, ištyręs surinktus byloje įrodymus, atkreipęs ypatingą dėmesį į psichiatrinės ekspertizės aktą bei ekspertų- psichiatrų paaiškinimus bei rekomendacijas.

Jeigu teismas pripažįsta, kad asmeniui reikia taikyti priverčiamąsias medicinos priemones, jis parenka konkrečią priemonę atsižvelgdamas į įstatyme nurodytas sąlygas (baudžiamojo kodekso 98 straipsnis 2-5 d.) (žr. lentelę):

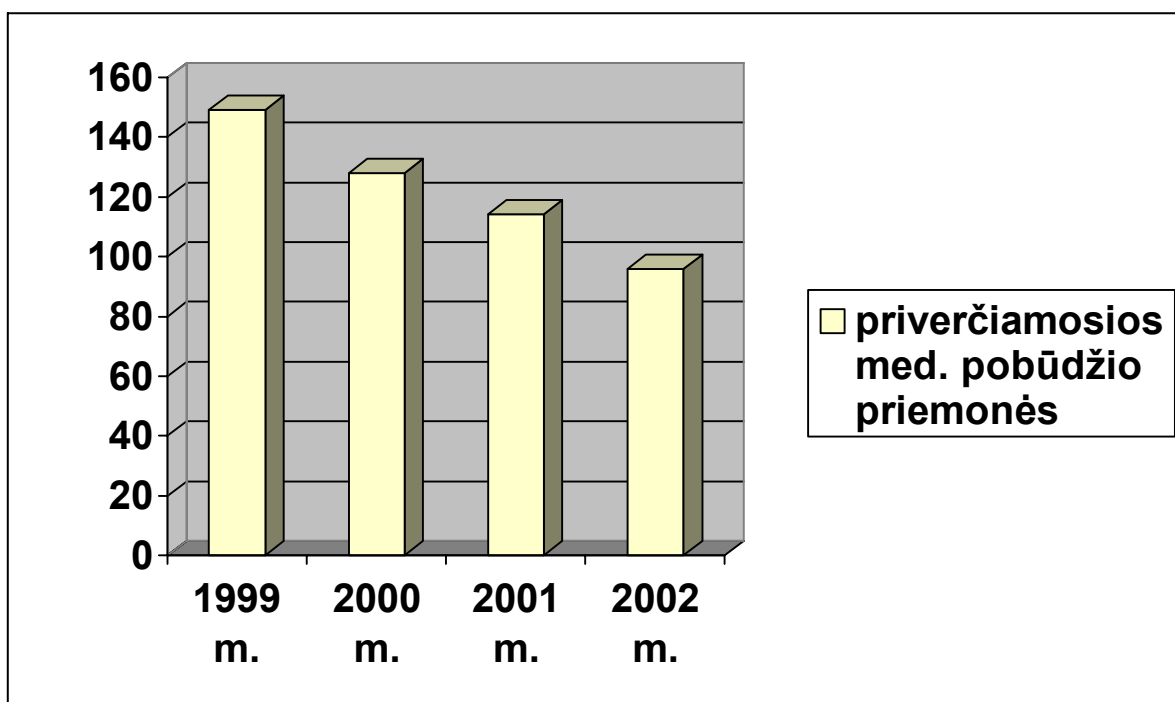
¹⁰⁵Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2005 m. gruodžio 20 d.// Baudžiamoji byla Nr. 2K-569/2005// http://www.lat.lt/4_tpbiuletiniai/senos/nutartis.aspx?id=29061

PRIVERČIAMSIOS MEDICINOS PRIEMONĖS	TAIKYMO SĄLYGOS
1. <i>Ambulatorinis stebėjimas pirminės psichikos sveikatos priežiūros sąlygomis</i>	Asmeniui, kurio dėl veikos pavojingumo ir psichikos sutrikimo nereikia stebėti ir gydyti stacionare arba kuris gali toliau ambulatoriškai gydytis, kai po stacionarinio gydymo jo psichikos būklė pagerėja.
2. <i>Stacionarinis stebėjimas bendro stebėjimo sąlygomis psichikos sveikatos priežiūros įstaigose.</i>	Asmeniui, kurį dėl psichikos sutrikimo reikia stebėti ir gydyti stacionare.
3. <i>Stacionarinis stebėjimas sustiprinto stebėjimo sąlygomis specializuotose psichikos sveikatos priežiūros įstaigose</i>	Asmeniui, kurį dėl jo padarytos veikos pavojingumo ir psichikos sutrikimo reikia stebėti ir gydyti specializuotame stacionare.
4. <i>Stacionarinis stebėjimas griežto stebėjimo sąlygomis specializuotose psichikos sveikatos priežiūros įstaigose</i>	Asmeniui, kuris kėsinosi į žmogaus gyvybę ar sveikatą arba dėl psichikos sutrikimo yra ypač pavojingas aplinkiniams ir turi būti stebimas bei gydomas specializuotame stacionare.

Be to, teismas gali nuspręsti, kad priverčiamąją medicinos priemonę taikyti asmeniui nebūtina, taip pat, jeigu teismas panaikina šių priemonių taikymą, asmuo gali būti teismo perduodamas giminaičių ar kitų asmenų globai ar rūpybai ir kartu jam gali būti nustatomas stebėjimas (baudžiamojo kodekso 98 straipsnis 7 dalis).

Kokias priemones taikyti asmeniui, padariusiam baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, teismas sprendžia vadovaudamasis baudžiamojo ir baudžiamojo proceso įstatymais, įvertinęs nepakaltinamo, ribotai pakaltinamo arba asmens, kuriam psichika sutriko po nusikalstamos veikos padarymo, veikos pavojingumo laipsnį, jo asmenybės pavojingumą ir psichiatrijos ekspertizės išvadas bei jose išdėstytas rekomendacijas. O šiame skyriuje pateikti pavyzdžiai parodo kokios problemos kyla kai nenustatoma ar asmuo padarė pavojingą veiką, kada neteisingai įvertinamos psichiatrinės ekspertizės išvados, dėl ko tai atsiliepia atsakomybės klausimo sprendimui.

Reikėtų akcentuoti, kad priverčiamosios medicinos priemonės Lietuvos teismų praktikoje nedažnai taikomos. Pateikiama tokia pastarųjų priemonių taikymo nepakaltinamiems asmenims statistika (Pav. 9):

Pav.9 Nepakaltinamam asmeniui pritaikytų priverčiamųjų medicinos priemonių skaičius I instancijos teisme (1999-2002)

Pagal 2003 m. baudžiamųjų bylų nagrinėjimo ataskaitos duomenis (I instancijos teismuose), 138 asmenims pritaikytos priverčiamosios medicinos priemonės¹⁰⁶.

Darbo autorė rašydama darbą daugiausiai rėmėsi analizuodama Vilniaus apygardos teismo, kaip pirmosios instancijos, taip pat Palangos miesto apylinkės teismo baudžiamosiomis bylomis, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų nutartimis. Išanalizavusi Vilniaus apygardos teismo nutartis nustatė, kad iš 2004-ais metais priimtų 497 nutarčių, priverčiamosios medicinos priemonės buvo taikytos 11-ai asmenų, iš 2005-ais metais priimtų 300 nutarčių, priverčiamosios medicinos priemonės taikytos 6-iems asmenims, o iš 2006-ais metais priimtų 200 nutarčių, tik 2-iems asmenims taikytos priverčiamosios medicinos priemonės. Galbūt šie duomenys nėra objektyvūs, nes analizuotos buvo ne visų teismų nutartys, tačiau atkreipus dėmesį į tai, kad nepakaltinamumo nustatymo skaičius yra mažėjantis, akivaizdu, kad priverčiamųjų medicinos priemonių skaičius taip pat mažėja.

Analizuojant baudžiamąsias bylas autorė pastebėjo, kad nemažai problemų kyla sprendžiant riboto pakaltinamumo atsakomybės klausimą ir kadangi tai yra nepakaltinamumui giminingas institutas, reikėtų tas problemas trumpai apžvelgti. Pagal baudžiamojo kodekso 18 straipsnį matyti, kad riboto pakaltinamumo teisinės priemonės yra dvejopo poveikio:

1. asmuo pripažintas ribotai pakaltinamu, atsako pagal baudžiamuosius įstatymus, tačiau teismas gali švelninti paskirtą bausmę remiantis;

¹⁰⁶ <http://www.teismai.lt/statistika/audziamosios.xls>; prisijungimo laikas: 2006-10-25.

2. asmuo gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės ir taikomos priverčiamosios medicinos priemonės arba baudžiamojo poveikio priemonės

Tačiau minėta teisinių priemonių alternatyva netaikoma, kai asmuo padaro sunkų ar labai sunkų nusikaltimą, tuomet teismas *privalo* paskirti bausmę, tačiau ją gali švelninti.

Į riboto pakaltinamumo teisinius padarinius panaši situacija yra, kai asmuo psichikos liga suserga padarius nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą ar po nuosprendžio priėmimo. Todėl bausmės skyrimas tokiam asmeniui tampa betikslis, nes dėl sutrikusios psichikos jis nesupranta paskirtos teisinės priemonės paskirties. Dėl to baudžiamojo kodekso 76 straipsnyje numatyta, kad toks asmuo nuo tolesnės bausmės atlikimo turi būti atleistas, tačiau kai pasveiksta, gali būti siunčiamas toliau paskirtai bausmei atlikti.

Teismų praktikoje riboto pakaltinamumo teisiniai padariniai asmenims, padariusiems baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, turi teigiamą reikšmę, kadangi tai gali sušvelninti skiriamą bausmę ar net atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės paskiriant priverčiamąją medicinos priemonę. Praktikoje teismams problemas kelia būtent bausmės paskyrimas ribotai pakaltinamam asmeniui pritaikant lengvinančias aplinkybes. „Tai viena sudėtingiausių ir svarbiausių baudžiamojo įstatymo įgyvendinimo ir baudžiamosios bylos užbaigimo stadijų, nes paskiriant bausmę įvertinamas padarytos nusikalstamos veikos pavojingumas, nusikaltimo požymiai, jų turinys bei pobūdis, kaltininko asmenybė ir jo atsakomybę lengvinančios ar sunkinančios aplinkybės. Teismas bausmę paskiria tik tiems asmenims, kurie pripažinti kaltais dėl nusikalstamos veikos padarymo, ir tik tokią bausmę, kuri yra numatyta baudžiamojo kodekso specialiosios dalies straipsnio, nustatančio atsakomybę už padarytą nusikaltimą, sankcijoje, nes teismas neturi teisės peržengti joje numatyto maksimalaus laisvės atėmimo bausmės dydžio ar paskirti joje nenumatytos rūšies bausmės, tačiau skirdamas bausmę, teismas turi vadovautis baudžiamojo kodekso bendrosios dalies nuostatomis. Kiekvienas nusikaltęs asmuo turi teisę į teisingą bausmę, todėl vertinant konkrečios bylos aplinkybes, teismui privalu atsižvelgti ne tik į tai, kad skiriama bausmė atitiktų įstatymo reikalavimus, bet turi atsižvelgti ir į nuostatas, skirtas bausmei individualizuoti, taip pat ir į nuostatas, įtvirtinančias teisingumo principo viršenybę“¹⁰⁷. Dažnai pasitaiko atveju, kada asmenys, padarę nusikalstamas veikas ir stengdamiesi gauti kuo mažesnes bausmes, tvirtina, turį psichikos sutrikimų, „prisidengia“ anksčiau persirgtomis sunkiomis ligomis, o apsvaigimas nuo alkoholio ar kitų psichoaktyvių medžiagų, kaltinamųjų nuomone, negalėjo neturėti įtakos jų veiksams.¹⁰⁸ Kaip rodo praktika, tokie kaltinamųjų

¹⁰⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2005 m. lapkričio 29 d.// Baudžiamoji byla Nr. 2K-594/2005// <http://www.lat.lt/default.aspx?item=tpbiul&lang=1>.

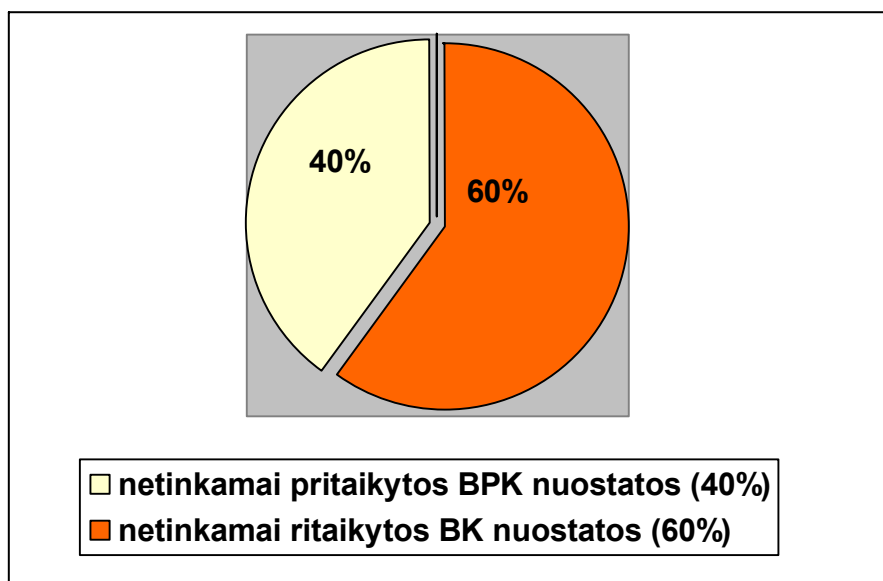
¹⁰⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2005 m. balandžio 12 d. d// Baudžiamoji byla Nr. 2K-284/2005// <http://www.lat.lt/default.aspx?item=tpbiul&lang=1>;

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2006 m. spalio 17 d.// Baudžiamoji byla Nr. 2K-535/2006// <http://www.lat.lt/default.aspx?item=tpbiul&lang=1>;

(įtariamųjų) pareiškimai retai pasitvirtina, o apsvaigimas nuo alkoholio ar kitų psichiką veikiančių medžiagų tampa sunkinančia aplinkybe.

Teismų praktikoje atleidimas nuo bausmės ir bausmių skyrimas labai atsakingi momentai, tuo pagrindu Nacionalinė teismų administracija išanalizavo apygardų teismų sprendimus bei nutartis, kuriomis buvo pakeisti ar panaikinti apylinkių teismų sprendimai baudžiamosiose bylose.

Išanalizavus priežastis dėl kurių buvo panaikinti apylinkių teismų nuosprendžiai bei nutartys baudžiamosiose bylose, galima daryti išvadą, jog dažniausiai nuosprendžiai buvo panaikinti apylinkės teismui neteisingai pritaikius baudžiamojo kodekso straipsnius¹⁰⁹ (žr. Pav. 10):

Pav.10 Priežastys dėl kurių buvo panaikinti ar pakeisti apylinkių teismų nuosprendžiai ar nutartys baudžiamosiose bylose

„Išanalizavus apygardos teismo nuosprendžius bei nutartis, kuriomis buvo panaikinti ar pakeisti pirmosios instancijos teismų nuosprendžiai, darytina išvada, kad didžioji dalis netinkamai taikytų baudžiamojo kodekso nuostatų yra susijusios su bausmės skyrimu (atkreiptinas dėmesys, kad tokie pažeidimai sudarė net 65% baudžiamojo kodekso nuostatų pažeidimų arba 39% visų išanalizuotų nuosprendžių bei nutarčių). Apylinkių teismuose didelis pažeidimų skaičius yra susijusių su bausmės vykdymo atidėjimu ir atleidimu nuo bausmės - tokie pažeidimai sudaro 12% visų išanalizuotų nuosprendžių bei nutarčių“¹¹⁰.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2006 m. vasario 7 d.// Baudžiamoji byla Nr. 2K-201/2006// <http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=29430>.

¹⁰⁹<http://www.teismai.lt/teismai/Informacija%20apie%20Lietuvos%20Respublikos%20teismu%20darba%202005%20metais.pdf>; prisijungimo laikas: 2006-10-25.

¹¹⁰<http://www.teismai.lt/teismai/Informacija%20apie%20Lietuvos%20Respublikos%20teismu%20darba%202005%20metais.pdf>; prisijungimo laikas: 2006-10-25.

Apžvelgiant tai, kas išdėstyta, reikia akcentuoti, jog asmuo pripažintas nepakaltinamu, teismo atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės, ir jam gali būti taikoma priverčiamoji medicinos priemonė, kuri nėra bausmė ir neužtraukia teistumo. Dėl tokių nepakaltinamumo sukeltų teisnių padarinių, teismų praktikoje susiduriama su problema, kada baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką padaręs asmuo simuliuoja psichikos ligą, siekdamas išvengti baudžiamosios atsakomybės. Tuo pagrindu teismams tenka gana sunki praktinė užduotis – įvertinti visus baudžiamojoje byloje esančius duomenis ir jais remiantis nuspręsti ar asmenį pripažinti nepakaltinamu ir atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės, ar asmuo gali atsakyti už savo neteisėtus veiksmus ir atlikti jam skirtą bausmę.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Pagal galiojančią baudžiamąją teisę, atsakyti už nusikaltimų padarymą gali tik pakaltinami asmenys, nes pakaltinamumas yra viena iš neatskiriamų žmogaus savybių, be kurios žmogus negali būti pripažįstamas kaltu.

2. Nepakaltinamas asmuo nėra nusikaltimo subjektu ir negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, jų padarytas neteisėtas veikimas, negali būti vadinamas nusikaltimu, o tik psichiškai nesveiko asmens visuomenei pavojingas veikimas, kur tokiam asmeniui gali būti taikomos tik priverčiamosios medicinos priemonės. Tokiu atveju teisingas pakaltinamumo- nepakaltinamumo nustatymas turi didelį vaidmenį vykdant teisingumą, nes asmenys simuliuodami psichikos ligą ir pripažinti nepakaltinamais, gali išvengti baudžiamosios atsakomybės.

3. Nepakaltinamumo būseną siejama su asmens, padariusio pavojingą visuomenei veiksą, psichinės veiklos sutrikimais. Tačiau ne kiekvienas toks sutrikimas yra nepakaltinamumo pagrindas. Todėl tik psichikos sutrikimo (dar vadinamu medicininio kriterijumu) ir baudžiamojo įstatymo uždraustos veikos padarymo „junginys“ tampa nepakaltinamumo instituto nustatymo pagrindu.

4. Medicininis kriterijus parodo, kokiems psichinės veiklos sutrikimams esant, kokiomis ligomis sergant yra pagrindas pripažinti asmenį nepakaltinamu. Į klausimus ar asmens psichika sutrikusi, ar būtent dėl šio sutrikimo jis negalėjo suvokti padarytos baudžiamojo įstatymo uždraustos veikos pavojingumo ir, ar būtent dėl šio sutrikimo negalėjo valdyti savo veiksmų, atsako teismo psichiatrijos ekspertai, ištyrę asmens psichinę būklę bei pateikę ekspertizės aktą.

5. Juridinis nepakaltinamumo kriterijus išreikštas žodžiais “negalėjo suvokti veikos pavojingumo arba valdyti savo veiksmų”. Teiginys apibūdina tokį asmens psichinės veiklos sutrikimo sunkumą, kuris atima jam sugebėjimą suvokti savo veiksmų esmę, o net ir suvokus tų veiksmų esmę, šis sutrikimas atima sugebėjimą juos valdyti.

6. Nepakaltinamumo instituto nustatymo problematika atskleidžiama lyginant su giminingom sąvokom: ribotu pakaltinamumu, neveiksnumu, apsvaigimu nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų, kurių nustatymo kriterijai ir teisiniai padariniai panašūs į nepakaltinamumo.

7. Preziumuojama, kad visi žmonės yra pakaltinami, tačiau esant įtarimui, kad asmuo padaręs įstatymo uždraustą veiksą turi psichikos sutrikimų, reikia įrodinėti asmens nepakaltinamumą, t.y. faktą, kad asmuo, darydamas pavojingą veiksą, nesuprato savo veiksmų

esmės ar negalėjo jų valdyti, dėl ko byloje skiriama teismo psichiatrinė ekspertizė, kurios tikslas yra išaiškinti asmens – kaltinamojo – psichinę būklę, ar jis galėjo suprasti savo veiksmus nusikalstamos veikos padarymo metu bei juos valdyti. Galutinį sprendimą ar asmuo pakaltinamas, ar ne priima tik teismas. Analizuojant dvidešimties metų periodo nepakaltinamumo nustatymo statistinius duomenis matyti, užregistruojamų nusikaltimų skaičius nuolat augo, tačiau nepakaltinamumo nustatymo dinamika rodo atvirkštinį „rezultatą“ – sumažėjimą per tą patį laikotarpį. Iš to galima daryti išvadą, kad Lietuvai atkūrus nepriklausomybę ir sukūrus savo naują teisinę bazę, baudžiamosiose bylose imta rečiau ir labiau apgalvotai skirti teismo psichiatrinės ekspertizės ir šių ekspertizių poreikis baudžiamosiose bylose žymiai sumažėjo. Teisėsauga vis mažiau randa objektyvaus pagrindo skirti nusikaltusiems asmenims teismo psichiatrijos ekspertizę.

8. Psichiatrinės ekspertizės skyrimo prerogatyva priklauso ikiteisminio tyrimo teisėjams ir teismams. Praktikoje dažniausiai su asmenimis, turinčiais psichikos sutrikimų, kurie padarė pavojingą veiką, pirmi susiduria ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai. Todėl teismo psichiatrinės ekspertizės dažniausiai skiriamos ikiteisminio tyrimo metu. Tuo pagrindu kyla diskutuotinas dalykas – ar nereikėtų ekspertizių skyrimo teisę perduoti prokurorams. Prokuroras vadovaudamas bylos tyrimui, gerai žino joje esančius surinktus duomenis ir gali numatyti ar yra pakankami procesiniai ir faktiniai pagrindai ekspertizės skyrimui. Tokiu būdu būtų įgyvendinamas bylos nagrinėjimo greitumo principas.

9. Neabejotina, jog kuo anksčiau bus atskleisti asmens, padariusio pavojingą veiką, psichikos sutrikimai, tuo tiksliau bus atliekamas ikiteisminis tyrimas ir bylos nagrinėjimas teisme. Ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorams bei teisėjams atskleidžiant įtariamųjų (kaltinamųjų) psichikos sutrikimus gali būti naudinga informacija apie tipinius aptariamų asmenų požymius. Todėl iškilus abejonėms dėl asmens psichikos sveikatos būklės, rekomenduojama atkreipti dėmesį į jo: išprusimą, išorę, fizinę sveikatos būklę, išsiaiškinti, ar įtariamasis vartoja psichoaktyvias medžiagas. Taip pat daugiau informacijos, apie galimus įtariamojo (kaltinamojo) psichikos sutrikimus rekomenduojama rinkti naudojantis artimųjų bei šeimos narių, kaimynų, bendradarbių, pažįstamų asmenų parodymais.

10. Teismui įgyvendinant nepakaltinamumo nustatymo teisę, šiuo aspektu būtina pagalbą jam teikia teismo psichiatrijos tarnybos. Psichiatrijos įstaigos ekspertai, teismo nutartimi nustatinėja nepakaltinamumo medicininio kriterijaus buvimą, kurį vėliau pateikia teismui informindami ekspertizės akte. Praktikoje pasitaikanti problema – ne tik teismo, bet ir proceso dalyvių nesutikimas su psichiatrinės ekspertizės išvadamis. Proceso dalyvių nesutikimas dėl ekspertizės išvadų pasireiškia dėl to, kad jos atliekamos ekspertiniam tyrimui nepateikus visų

objektyvių duomenų apibūdinančių asmens, padariusio pavojingą veiką, sveikatos būklę, kuri reikalinga teisingos išvados pateikimui.

11. Teismams, teisėsaugos institucijoms bendradarbiaujant su teismo psichiatrijos įstaigom, problema išryškėja tame, kad tiek teisėjams, tiek ikiteisminio tyrimo pareigūnams ar prokurorams trūkstant žinių psichiatrijos srityje, sudėtinga vertinti teismo psichiatrinės ekspertizės teisingumą, nes ekspertas naudojasi įvairių mokslo, technikos, meno ir kitų sričių duomenimis, kurių prokuroras ar teisėjas dažniausiai neturi .

Siekiant, kad minėtas bendradarbiavimas būtų efektyvus, reikia, kelti tyrėjų kvalifikaciją ir reikalauti, kad jie perimtų būtiniausias psichiatrijos (psichologijos) teorines ir praktines žinias. Taip būtų įmanoma išvengti galimų klaidų, kurios tiesiogiai įtakoja duomenų įrodomąją reikšmę. Kaip parodė archyvinių baudžiamųjų bylų analizė, spragos būdavo ikiteisminio tyrimo metu nepilnai ir neprofesionaliai surinkti tiriamąjį charakterizuojantys duomenys, dėl kurių trūkumų ekspertai (specialistai) negalėdavo pateikti teisingos ir objektyvios išvados.

12. Asmuo pripažintas nepakaltinamu, teismo atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės, ir jam gali būti taikoma priverčiamoji medicinos priemonė, kuri nėra bausmė ir neužtraukia teistumo. Dėl tokių nepakaltinamumo sukeltų teisnių padarinių, teismų praktikoje susiduriama su problema, kada baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką padaręs asmuo simuliuoja psichikos ligą, siekdamas išvengti baudžiamosios atsakomybės. Tuo pagrindu teismams tenka gana sunki praktinė užduotis- įvertinti visus baudžiamojoje byloje esančius duomenis ir jais remiantis nuspręsti ar asmenį pripažinti nepakaltinamu ir atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės, ar asmuo gali atsakyti už savo neteisėtus veiksmus ir atlikti jam skirtą bausmę.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

NORMINIAI TEISĖS AKTAI

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija//Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas//Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341.
4. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas(su pakeitimais ir papildymais) //Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.
5. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 73-3084.
6. Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas Nr. IX-1161// Valstybės žinios. 2002, Nr. 112-4969.
7. Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas// Valstybės žinios. 1995, Nr. 53-1290; 1999, Nr. 108-3127; 2001, Nr. 64-2326; 2003, Nr. 38-1689.
8. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos 1996 m. kovo 7 d. įsakymas Nr. 133 „Dėl pirminio asmens sveikatos būklės patikrinimo tvarkos patvirtinimo“//Valstybės žinios. 1996, Nr. 28-695.
9. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1999 m. gruodžio 16 d. įsakymas Nr. 552 „Dėl asmens sveikatos paslapties kriterijų patvirtinimo“//Valstybės žinios. 1999, Nr. 109- 3195.
10. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. rugpjūčio 18 d. įsakymas Nr.V-499 “Dėl teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizių darymo valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie sveikatos apsaugos ministerijos nuostatų patvirtinimo”//Valstybės žinios, 2003, Nr. 82-3767.

SPECIALIOJI LITERATŪRA

11. Andriulis V., Maksimaitis M., Pakalniškis V. ir kt. Lietuvos teisės istorija. Vilnius, 2002.
12. Abramavičius A., Baranskaitė A., Čepas A. ir kt. Baudžiamojo kodekso komentaras. Vilnius, 2004
13. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Trečiasis ir papildytas leidimas Vilnius, 2001.
14. Justickis.V. Bendroji ir teisės psichologija. Vilnius, 2004.
15. Juodkaitė G. Teismo ekspertizės samprata ir kompetencija//Jurisprudencija. Lietuvos teisės akademija. Mokslo darbai. Vilnius, 1999. T.11(3).
16. Klimka A. Nusikaltimo sudėtis (objektas, objektyvinė pusė ir subjektas). Vilnius, 1971.
17. Lietuviškoji Tarybinė enciklopedija. Vilnius, 1982.
18. Lietuvos TSRS baudžiamojo kodekso komentaras. Vilnius, 1989.
19. Matulas A. Baudžiamojo proceso kodekso 208 str. ir 209 str. pakeitimo projekto aiškinamasis raštas. Aiškinamasis raštas Nr. XP-1699, 2006// www.lrs.lt
20. Marcinkevičienė J., Daškevičius K., Navickas A. Medicinos teorija ir praktika. Metasimuliacijos diagnostiniai kriterijai po reaktyvaus psichikos sutrikimo. Vilnius, 2005, 2(42).
21. Nazarenko G.V. Non-inputability: criminal-relevant mental states. Saint Peterburg, 2002.
22. Piesliakas V. Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. Vilnius, 1996.
23. Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Vilnius, 2006.
24. Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius, 2001.
25. Radavičius L.E. Įvadas į teisės psichiatriją (bendroji psychopatologija). Mokymo metodinis leidinys. Vilnius, 2001.
26. Radavičius L.E. Teisės psichiatrijos įvadas (Teisės psichiatrijos istorijos metmenys)// Teisiniai medicininiai smurto aspektai. Monografija. Vilnius, 2002.
27. Radavičius L.E. Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis// Monografija. Vilnius, 2004.

28. Radvilaitė A.. Neveiksnumas- socialinė ir teisinė mirtis. Ar ateis pokyčių metas?//Lietuvos rytas, 2006 spal.4. www.lrytas.lt; prisijungimo laikas: 2006-10-16.
29. Švedas G. Riboto pakaltinamumo problema// Teisė. T.29. Vilnius, 1996.
30. Šumskas A. Baudžiamųjų bylų nagrinėjimas teisme// Vilnius, 2000.
31. TLK-10 psichikos ir elgesio sutrikimai: klinika ir diagnostika/Vert. Red. Bunevičius R., Dembinskas A. Pasaulinė sveikatos organizacija, Ženeva. Kaunas.1997.
32. Vansevičius S. Lietuvos baudžiamoji teisė ir procesas 1919-1940 metais. Vilnius, 1996.
33. Дмитриев А.С., Клименко Т.В. Судебная психиатрия. Москва, 1996.
34. Зейгарник Б.В., Братусь Б.С. Очерки по психологии аномального развития личности. Москва, 1980.
35. Жариков Н.М., Морозов Г.Б., Хритинин Д.Ф. Судебная психиатрия. Москва, 2003.
36. Игнатов А.Н., Красиков. Уголовное право России.. Общая часть. Москва, Т.1. 1997(98).
37. Лебедев В.М. Верховный суд Российской федерации. Комментарий к уголовному кодексу Российской федерации. 2- ое издание. Москва, 2003.

LIETUVOS AUKŠČIAUSIOJO TEISMO NUTARTYS

38. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2006 m. balandžio 25 d. // Baudžiamoji byla Nr. 2K-288/2006// http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=29061
39. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2006 m. lapkričio 18 d. // Baudžiamoji byla Nr. 2K- 666/2003// <http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=24803>
40. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2006 m. spalio 10 d. // Baudžiamoji byla Nr. 2K-514/2006// <http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=29430>
41. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2006 m. sausio 24 d. // Baudžiamoji byla Nr. 2K-82/2006// http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=29061
42. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2004 m. birželio 29 d. // Baudžiamoji byla 2K- 325/2004// <http://www.lat.lt/default.aspx?item=tpbiul&lang=1>
43. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2001 m. gruodžio 4 d. // Baudžiamoji byla Nr. 2K-1066/2001// <http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=25809>
44. Lietuvos Aukščiausiojo teismo nutartis priimta 1999 m. birželio 8 d. // Baudžiamoji byla Nr. 2K-358-99// www.lat.litlex.lt.
45. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2005 m. balandžio 12 d. // Baudžiamoji byla Nr. 2K-284/2005// <http://www.lat.lt/default.aspx?item=tpbiul&lang=1>
46. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis// Baudžiamoji byla Nr. 2K-538/2001// <http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=25809>
47. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2006 m. kovo 7 d. // Baudžiamoji byla Nr. 2K-186/2006// http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=29061
48. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2006 m. balandžio 25 d. // Baudžiamoji byla Nr. 2K-394/2006// http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=29061
49. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2005 m. gruodžio 6 d. // Baudžiamoji byla Nr. 2K-636/2005// http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=29061.
50. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis// Baudžiamoji byla Nr. 2K-02/2006 http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=29061
51. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2005 m. gruodžio 20 d. // Baudžiamoji byla Nr. 2K-569/2005// http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=29061
52. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2005 m. lapkričio 29 d. // Baudžiamoji byla Nr. 2K-594/2005// <http://www.lat.lt/default.aspx?item=tpbiul&lang=1>
53. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2006 m. spalio 17 d. // Baudžiamoji byla Nr. 2K-535/2006// <http://www.lat.lt/default.aspx?item=tpbiul&lang=1>
54. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis priimta 2006 m. vasario 7 d. // Baudžiamoji byla Nr. 2K-201/2006// <http://ovada.tic.lt/lat/nutartis.aspx?id=29430>

ARCHYVINĖS BUDŽIAMOSIOS BYLOS

55. Archyvinė baudžiamoji byla Nr. 1-125-04. Vilniaus apygardos teismas.
56. Archyvinė baudžiamoji byla Nr. 1-97- 04. Vilniaus apygardos teismas.
57. Archyvinė baudžiamoji byla Nr. 1-178-04. Vilniaus apygardos teismas.
58. Archyvinė baudžiamoji byla Nr. 1- 150- 04. Vilniaus apygardos teismas.
59. Archyvinė baudžiamoji byla Nr. 1- 44- 04. Vilniaus apygardos teismas.
60. Archyvinė baudžiamoji byla Nr. 1-68-06. Palangos m. apylinkės teismas.
61. Baudžiamoji byla Nr. 60-1-0514-05. Palangos m. policijos komisariatas.

INTERNETINIŲ SVETAINIŲ ADRESAI

62. [http://www.sam.lt/images/Dokumentai/Sveikata/sm1-2.\(ii%20dalis\)indd.pdf](http://www.sam.lt/images/Dokumentai/Sveikata/sm1-2.(ii%20dalis)indd.pdf)
63. http://www.vpsc.lt/pl_statistika.htm
64. <http://www.vtpt.lt/?topic=24>
65. <http://www.rpl.lt/apieligonine/istorija1.htm>
66. <http://www.teismai.lt/statistika/baudziamosios.xls>
67. <http://www.teismai.lt/teismai/Informacija%20apie%20Lietuvos%20Respublikos%20teismu%20darba%202005%20metais.pdf>

NEPAKALTINAMUMO NUSTATYMO IR JO TEISINIŲ PADARINIŲ TEORINĖS IR PRAKTINĖS PROBLEMOS

Pagrindinės sąvokos: *nepakaltinamumas, medicininis kriterijus, juridinis kriterijus, ribotas pakaltinamumas, teismo psichiatrinė ekspertizė, priverčiamosios medicinos priemonės*

SANTRAUKA

Magistro baigiamajame darbe nagrinėtos nepakaltinamumo nustatymo ir jo teisinių padarinių teorinės ir praktinės problemos.

Tyrimo tikslas- visapusiškai išnagrinėti ir išanalizuoti nepakaltinamumo sampratą, šio instituto nustatymo ir teisinių padarinių problematiką. Tikslas pasiektas analizuojant mokslinę literatūrą, baudžiamąsias bylas, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų nutartis. Darbe nepakaltinamumo samprata atskleista lyginant su giminingomis sąvokomis- ribotu pakaltinamumu, neveiksnumu, apsvaigimu nuo alkoholio ar kitų psichiką veikiančių medžiagų. Taip pat būtina buvo apžvelgti teismo, kurio prerogatyva nepakaltinamumo nustatymas, santykį su teisėsaugos institucijomis, teismo psichiatrijos įstaigomis. Išnagrinėjus nepakaltinamumo sampratą, buvo išanalizuoti jo sukeliami teisiniai padariniai ir praktinių pavyzdžių pagrindu nustatytos kylančios problemos.

THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF DETERMINING IRRESPONSIBILITY AND IT'S LEGAL CONSEQUENCES

Main concepts: *irresponsibility, psychological criteria, legal criteria, diminished responsibility, forensic psychiatric examination, compulsory treatment.*

SUMMARY

In this diploma thesis author analyzed theoretical and practical problems in determining irresponsibility and it's legal consequences.

The purpose of this research was to investigate thoroughly and to analyze the concept of irresponsibility and the problem of determining this institution and its legal consequences. This object was achieved by analyzing science literature, criminal cases, decisions of Supreme Court criminal cases. In this thesis the concept of irresponsibility is explained comparing it to relative concepts such as diminished responsibility, incapability, alcohol or other mentally affecting stuff intoxication. It was necessary to examine court's which prerogative is to determine irresponsibility, relation to law enforcement institutions, forensic psychiatric institutions. After examining irresponsibility concept there were analyzed its legal consequences and determined arising problems on basis of practical examples.